

**KADIN DİVAN ŞAİRLERİNİN DİNÎ ŞAHSİYETLERE
YAKLAŞIMI**

Ümmü Gülsüm UYANIK

**Yüksek Lisans Tezi
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Reyhan KELEŞ
2024
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI**

Ümmü Gülsüm UYANIK

**KADIN DİVAN ŞAİRLERİNİN DİNÎ ŞAHSİYETLERE
YAKLAŞIMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Reyhan KELEŞ**

ERZURUM-2024

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum **"KADIN DİVAN ŞAİRLERİNİN DİNİ ŞAHİSİYETLERE YAKLAŞIMI"** adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanması için verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

16.01.2025

Aslı Islak İmzalıdır

Ümmü Gülsüm UYANIK

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Reyhan KELEŞ danışmanlığında, Ümmü Gülsüm UYANIK tarafından hazırlanan bu çalışma 24 / 12 / 2024 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Reyhan KELEŞ

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Halime ÇAVUŞOĞLU

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN

Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR DİZİNİ	X
ÖNSÖZ.....	XII
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI.....	1
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIN DİVAN ŞAİRLERİNİN HAYATLARI, EDEBÎ KİŞİLİKLERİ VE
DİVANLARI

1.1. MİHRÎ HATUN, HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE DİVANI	4
1.1.1. Hayatı.....	4
1.1.2. Edebî Kişiliği	6
1.1.3. Divanı	9
1.2. FITNAT HANIM, HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE DİVANI	10
1.2.1. Hayatı.....	10
1.2.2. Edebî Kişiliği	11
1.2.3. Divanı	14
1.3. LEYLÂ HANIM, HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE DİVANI.....	15
1.3.1. Hayatı.....	15
1.3.2. Edebî Kişiliği	18
1.3.3. Divanı	20
1.4. ŞEREF HANIM, HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE DİVANI.....	21
1.4.1. Hayatı.....	21
1.4.2. Edebî Kişiliği	24
1.4.3. Divanı	26
1.5. ÂDİLE SULTAN, HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE DİVANI.....	27
1.5.1. Hayatı.....	27
1.5.2. Edebî Kişiliği	30
1.5.3. Divanı	32

1.6. TEVHÎDE HANIM, HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE DİVANİ.....	34
1.6.1. Hayatı.....	34
1.6.2. Edebî Kişiliği	36
1.6.3. Divanı	38

İKİNCİ BÖLÜM

KADIN DİVAN ŞAİRLERİNİN PEYGAMBERLERE YAKLAŞIMI

2.1. PEYGAMBERLER.....	39
2.1.1. Hz. Âdem	39
2.1.2. Hz. Şit	42
2.1.3. Hz. İdris	42
2.1.4. Hz. Nûh	44
2.1.5. Hz. İbrahim	47
2.1.6. Hz. İsmail	48
2.1.7. Hz. Yâkub	50
2.1.8. Hz. Yusuf	52
2.1.9. Hz. Eyyûb	56
2.1.10. Hz. Mûsâ	57
2.1.11. Hz. İlyas	60
2.1.12. Hz. Davud	61
2.1.13. Hz. Süleyman	62
2.1.14. Hz. İsâ	66
2.1.15. Hz. Muhammed	69
2.2. HIZIR.....	77
2.3. LOKMAN	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADIN DİVAN ŞAİRLERİNİN DİĞER DİNÎ ŞAHSİYETLERE YAKLAŞIMI

3.1. DÖRT HALİFE.....	84
3.1.1. Çehâr Yâr-ı Güzîn (Hulefâ-yı Râşidîn)	84
3.1.2. Hz. Ebû Bekir	86
3.1.3. Hz. Ömer	90

3.1.4. Hz. Osman.....	93
3.1.5. Hz. Ali.....	96
3.2. EHL-İ BEYT	103
3.2.1. Hz. Fâtıma	107
3.2.2. Hz. Hasan.....	113
3.2.3. Hz. Hüseyin	116
3.3. SAHABELER.....	122
3.3.1. Hz. Hamza.....	122
3.3.2. Hassan b. Sabit.....	124
3.3.3. Ebû Eyyûb el-Ensârî.....	126
3.4. İSNÂAŞERİYYE	128
3.5. MUTASAVVIFLAR.....	134
3.5.1. Abdülkâdir-i Geylânî	134
3.5.2. Ahmed el-Bedevî	137
3.5.3. Ahmed er-Rifâî	139
3.5.4. Behlûl-i Dâna.....	141
3.5.5. Bâyezîd-i Bistâmî	142
3.5.6. Desûkî, İbrâhim b. Abdülazîz	143
3.5.7. Hacı Bayrâm-ı Velî.....	145
3.5.8. Hacı Bektaş Velî.....	147
3.5.9. Hallâc-ı Mansûr	150
3.5.10. Hüsâmeddîn Çelebi	153
3.5.11. İbrâhim b. Edhem.....	154
3.5.12. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî.....	156
3.5.13. Muhammed Bahâeddin Nakşibend.....	165
3.5.14. Muhyiddin İbnu'l-Arabî.....	168
3.5.15. Sa'deddin el-Cebâvî.....	170
3.5.16. Sultan Veled.....	171
3.5.17. Sümbül Sinan	172
3.5.18. Şâzelî	174
3.5.19. Şehâbeddin Sühreverdî.....	176
3.5.20. Şems-i Tebrîzî.....	177

3.5.21. Veysel Karanî.....	180
3.5.22. Yahyâ-yı Şîrvânî.....	182
3.5.23. Yazıcı-zâde Mehmed, Yazıcızâde Ahmed-i Bî-Can	183
3.6. DİĞER İSİMLER	186
3.6.1. Mervân	186
3.6.2. Şimr/Şemir b. Zülcevşen	186
3.6.3. Ubeydullah b. Ziyâd	188
3.6.4. Yezîd.....	190
SONUÇ.....	195
KAYNAKÇA	200
ÖZGEÇMİŞ.....	217

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KADIN DİVAN ŞAİRLERİNİN DİNÎ ŞAHSİYETLERE YAKLAŞIMI

Ümmü Gülsüm UYANIK

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Reyhan KELEŞ

2024, 217 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Reyhan KELEŞ

Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ

Doç. Dr. Halime ÇAVUŞOĞLU

Çalışmada XV-XIX. yüzyıllarda yaşamış olan kadın divan şairlerinden Mihrî Hatun, Fıtnat Hanım, Leylâ Hanım, Şeref Hanım, Âdile Sultan ve Tevhîde Hanım divanları ele alınarak, şairlerin bu eserlerde yer verdikleri dinî şahsiyetlere yaklaşımlarındaki ortak ve farklı yönlerin örnekleriyle ortaya koyulması amaçlanmıştır. Altı kadın şairin divanlarında dinî şahsiyetlere yaklaşımın incelendiği çalışma, bu alanda yapılacak olan diğer çalışmalara katkı sağlayacaktır. Çalışma sonuçlarıyla, kadın şairlerin divanlarında yer alan dinî şahsiyetlere o dönemin genel bakış açısını da ortaya koyacaktır.

Mihrî Hatun, Fıtnat Hanım, Leylâ Hanım, Şeref Hanım babaları kadı, kazasker, şeyhülislam gibi devlet ricalinde bulunan ailelere mensup, dinî ve edebî eğitim alabildikleri merkeze yakın çevrelerde yetişmiş kadın şairlerdir. Âdile Sultan II. Mahmud'un kızı, hanedana mensup tek kadın şairdir. Tevhîde Hanım ise taşrada yetişmiş, manzumelerinden diğer kadın şairler gibi eğitim alma imkânı bulamadığı anlaşılan fakat divan oluşturacak kadar şiir yazma kabiliyeti olan bir şairdir.

Kadın divan şairlerinin şiirlerinde ilahî aşkın, dinî-tasavvufî öge ve motiflerin geniş yer tuttuğunu görmekteyiz. Bunu, o dönemde adeta gelenek olan bir tarikata intisap etme yoluyla tasavvufî-dinî neşveyi şiirlerine aktarma eğilimi ile açıklamak mümkündür.

Çalışmamızın birinci bölümünde kadın şairlerin hayatları, edebî kişilikleri ve divanları hakkında kısaca bilgi verilmiştir. İkinci bölümde; kadın şairlerin peygamberlere, üçüncü bölümde ise, dört halife, sahabeler, Ehl-i Beyt, isnâaşeriyye, mutasavvıflar ve divanlarda geçen diğer dinî şahsiyetlere yaklaşımlarındaki ortak ve farklı noktalar örnek edebî manzumelerle verilmiştir.

Kadın şairlerin divanlarında dinî şahsiyetlere hem klasik şiirdeki kullanım şekilleriyle yer verdikleri, hem de manevî şahsiyetleri hakkında bilgi vererek onlara övgüde bulunan yaklaşımlar sergiledikleri tespit edilmiştir. Bu yaklaşımlarda yaşadıkları dönemin sosyo-kültürel şartlarının, bulundukları edebî çevrenin ve kendi yaşam hikâyelerindeki olayların yansımaları da görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Şair, Kadın, Divan, Dinî Şahsiyetler

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

THE APPROACH OF WOMEN DIVAN POETS TO RELIGIOUS
PERSONALITIES

Ümmü Gülsüm UYANIK

Advisor: Prof. Dr. Reyhan KELEŞ

2024, 217 pages

Jury: Prof. Dr. Reyhan KELEŞ

Assoc. Prof. Dr. Mehmet GÖKTAŞ

Assoc. Prof. Dr. Halime ÇAVUŞOĞLU

In the study, the divans of female divan poets Mihrî Hatun, Fıtnat Hanım, Leylâ Hanım, Şeref Hanım, Âdile Sultan and Tevhîde Hanım, who lived in the XV-XIX centuries, were discussed and it was aimed to reveal, with examples, the common and different aspects of the poets' approaches to the religious personalities they included in these works. The study examines the approach to religious personalities in the divans of six female poets, will contribute to other studies in this field. With the results of this study, the general perspective of that period on the religious personalities in the women's councils will be revealed.

Mihrî Hatun, Fıtnat Hanım, Leylâ Hanım, Şeref Hanım are female poets who belonged to families whose fathers were state dignitaries such as kadi, kazasker, sheikhulislam, and grew up in environments close to the center where they could receive religious and literary education. Âdile Sultan II. Mahmud's daughter is the only female poet belonging to the dynasty. Tevhîde Hanım, on the other hand, is a poet who grew up in the countryside, whose poems show that she did not have the opportunity to receive education like other female poets, but who had the ability to write poems enough to form a divan.

We see that divine love, religious-mystical elements and motifs have a wide place in the poems of female divan poets. It is possible to explain this with the tendency to convey Sufi-religious joy to her poems by belonging to a sect, which was a tradition at that time.

In the first part of our study, brief information is given about the lives, literary personalities and divans of women poets. In the second part; female poets' references to prophets, other names mentioned in the Quran; in the third part; The common and different points in their approaches to the four caliphs, companions, ahl al-Bayt, isnaasheriyya, Sufis and other religious personalities mentioned in the divans are given with sample literary verses.

It has been determined that female poets include religious personalities in their divans, both in the same way they are used in classical poetry, and that they exhibit approaches that praise them by giving information about their spiritual personalities. In these approaches, reflections of the socio-cultural conditions of the period they lived in, the literary environment they lived in, and the events in their own life stories are also seen.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Poet, Women, Divan, Religious Personalities

KISALTMALAR DİZİNİ

A.	: Arz-ı hal
A. D.	: Âdile Divanı
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
F. D.	: Fıtnat Divanı
Çev.	: Çeviren
G.	: Gazel
K.	: Kaside
Kk.	: Kıt'a-i Kebîre
Kt.	: Kıt'a
L. D.	: Leylâ Divanı
L.	: Lugaz
Mer.	: Mersiye
Mes.	: Mesnevi
M. D.	: Mihrî Divanı
Mh.	: Muhammes
Mr.	: Murabba
Mz.	: Müstezat
Müf.	: Müfred
Ms.	: Müseddes
Msm.	: Müsemmen
Mz.	: Müstezâd
N.Ş.	: Nat-ı Şerif
Haz.	: Hazırlayan
R.	: Rubai
Ş.	: Şarkı
Ş. D.	: Şeref Divanı
T.	: Tarih
Th.	: Tahmis
Tn.	: Tahassür-nâme
Tz	: Tazarru-nâme

Tb.	: Terkîb-i Bend
Tc.	: Tercî-i Bemd
Terc.	: Tercüme eden
Ts.	: Tesdis
Tsm.	: Tesmim
T. D.	: Tevhîde Divanı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

ÖN SÖZ

Divan edebiyatı belirli kuralları, kalıpları, sanatları, mazmun ve mefhumları olan köklü bir edebiyattır.

Klasik eserler ve geleneksel örneklere bağlı kalındığında şairin amacı; özgünlük, içtenlik, bireysel bakış açısı, heyecanının şahsi şekilde dile getirilmesi olmamıştır. Muhakkak ki şairlerin, kişisel görüşleri, aşkları, heyecanları, özlemleri bulunmaktadır. Burada mühim olan şairlerin kendi yaşamları ve his dünyalarını divan şiirinde klasikleşmiş bir dille anlatabilmeleri için geleneğin bıraktığı pek az yer ve model olmasıdır. Kültürü erkekler tarafından belirlenmiş edebî alanda kadın şairler de hissiyat âlemlerini satırlara dökmeye çalışmışlardır. Divan edebiyatı geleneğine uygun şiir yazan elli kadın şair bulunmakta olup divanı elimize ulaşan ilk kadın şair XV. yüzyılda yaşamış olan Mihrî Hatun'dur.

Klasik dönem kadın şairlerinin hemen hemen çoğunun babası yönetim kadrosunda yer almış yahut ilmî geleneğe sahip ailelerde yetişmiş olmaları dikkat çekicidir. İlk eğitimlerini aile yakınlarından almaya başlayan kadın şairler dinî ilimler, Arapça, Farsça, edebiyat ve musiki alanlarında bilgi sahibi olarak yetişmişlerdir. Kültür ve sanat etkinliklerinin yoğun olduğu çevrelerde yetişen kadın şairler genellikle ilim, kültür, edebiyat, musiki faaliyetlerinin olduğu meclislere katılma imkânı bularak sanatlarını geliştirmişlerdir.

Kadın divan şairlerinin şiirlerinde ilahî aşkın, dinî-tasavvufî öge ve motiflerin geniş yer tuttuğunu görmekteyiz. Yaşamış oldukları dönemin sosyolojik şartları nedeniyle kadın divan şairlerinin hemen hemen hepsinin Mevleviyye veya Nakşibendiyye tarikatlarına intisapları bulunmaktadır.

Çalışmada XV-XIX. yüzyıllarda yaşamış olan kadın divan şairlerinden Mihrî Hatun, Fıtnat Hanım, Leylâ Hanım, Şeref Hanım, Âdile Sultan ve Tevhîde Hanım divanları ele alınarak, bu eserlerde şairlerin yer verdikleri dinî şahsiyetlere yaklaşımları incelenmiştir.

Kadın şairlerin divanlarında geçen dinî şahsiyetlerden, peygamberler, sahabe Ehl-i Beyt ve mutasavvıfların manevi şahsiyetlerine ait özelliklere çeşitli benzetmeler yapıp, yaşamlarına ait olaylara telmih ve teşbihlerde bulunulduğu görülmektedir.

Çalışma sürecinde yol gösterip vaktini ayırarak bana kütüphanesini açan saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Reyhan Keleş'e, tez jürisinde yer alarak değerli katkılarda bulunan Doç. Dr. Mehmet Göktaş ve Doç. Dr. Halime Çavuşoğlu'na eski eserleri temin etmede kütüphanesinden yararlandığım babam Hakkı Yılmaz'a, manevi desteğini hiçbir zaman benden esirgemeyen eşim M. Hamidullah Uyanık, kızım Betül Sena Uyanık ve oğlum Mehmet Selim Uyanık'a teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışma "Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi" tarafından desteklenmiştir. Proje numarası SYL-2023-12599 şeklindedir.

Erzurum 2024

Ümmü Gülsüm UYANIK

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Çalışmada, XV-XIX. yüzyıllarda yaşamış olan kadın divan şairlerinden Mihrî Hatun, Fıtnat Hanım, Leylâ Hanım, Şeref Hanım, Âdile Sultan ve Tevhîde Hanım'ın divanlarında dinî şahsiyetlere, hangi açılardan yaklaşım sergilediklerinin incelenerek, ortaya konan yaklaşımların tespiti amaçlanmıştır. Bu bağlamda söz konusu şairlerin dinî şahsiyetlere yaklaşımlarındaki benzer ve farklılık arz eden noktaların saptanıp, kategorize edilerek sunulması yoluna gidilmiştir.

Kadın divan şairlerinin hayatları ve divanları hakkında pek çok akademik çalışma yapılmıştır. Çalışmanın altı kadın şairin divanlarının esas alınarak yapılmış olması, bu alanda yapılacak olan diğer araştırmalara katkı sağlayacaktır. Bu çalışma sonuçlarıyla, kadın şairlerin divanlarında yer alan dinî şahsiyetlere o dönemin genel bakış açısını da ortaya koyacaktır.

Divan edebiyatı, belli kuralları, mefhumları sanatları olan köklü bir edebiyattır. Sayıca az da olsa bu gelenek içinde eser vermiş kadın şairlerin varlığı çok önemlidir. Bu çalışma kadın şairlerin aldıkları eserlerde dinî şahsiyetlere yaklaşımlarının ortaya konulması, dönemin kadın hissiyatını, sosyo-kültürel yaşamdaki algıları tahlil etmeyi sağlayacaktır.

Çalışmada Mihrî Hatun, Fıtnat Hanım, Leylâ Hanım, Şeref Hanım, Âdile Sultan ve Tevhîde Hanım'ın divanları incelenmiştir. Çalışmanın bu divanlar etrafında şekillenmesinde; yaşadıkları yüzyıl, sosyolojik çevreleri, dinî ve tasavvufî yaşam şekilleri, divanlarındaki edebî özellikleri gibi faktörler göz önünde bulundurulmuştur. Mihrî Hatun, XV. yüzyılda yaşamış, divanı elimize ulaşan ilk kadın olması; Fıtnat Hanım, kadın divan şairler arasında eserlerindeki sanatı bakımından en güçlü şair olarak kabul edilmesi; Leylâ Hanım, Fıtnat Hanım'dan sonraki dönemde yaşayan kadın şairler arasında en büyüğü olarak kabul görmesi ve Mevlevî şair olması; Şeref Hanım, özellikle mersiyeleriyle tanınan bir şair olması; Âdile Sultan, II. Mahmud'un kızı, hanedan mensubu divanı olan tek kadın şair olması, dinî ve tasavvufî hassasiyetini büyük ölçüde divanına yansıtması; Tevhîde Hanım, diğer kadın şairlere göre vasat bir sanat sahip

olduğunun kabul görmesi, taşra kültürüyle yetişmiş olması nedeniyle çalışmamıza divanı dahil edilen şairlerdir.

Çalışmamızda dinî şahsiyetler; Peygamberler, Dört Halife, Ehl-i Beyt, Sahabeler, İsnâaşeriyye, Mutasavvıflar başlıkları altında mütalaa edilmiştir.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamız Mehmet Arslan tarafından hazırlanan *Mihri Hârun Divanı*¹, Halil Çeçen tarafından hazırlanan *Fıtnat Hanım Hayatı, Sanatı ve Divanı (İnceleme Metin)*², yine Mehmet Arslan tarafından hazırlanan *Leylâ Hanım Divanı*³ ve *Şeref Hanım Divânı*⁴, Hikmet Özdemir tarafından hazırlanan *Âdile Sultan Divanı*⁵, Gürol Pehlivan, Bülent Bayram, Mehmed Veysî Dörtbudak tarafından hazırlanan *Tevhîde Hanım ve Divanı*⁶ adlı eserler esas alarak hazırlanmıştır.

Çalışmamızın ilk bölümünde kadın şairlerimizin hayatları, edebî şahsiyetleri ve divanları hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Kadın şairlerimizin büyüdüğü aile, aldıkları eğitim, yaşadıkları çevrenin sosyo-kültürel özellikleri, evlilik ve aile yaşamlarına kısaca değinilerek şairlerin mana âlemlerini şekillendiren unsurlar aktarılmıştır.

Kadın şairlerin divanlarında peygamberlere yaklaşımları ikinci bölümde, diğer şahsiyetlere yaklaşımları da üçüncü bölümde ele alınmıştır.

Divanlar BAP projesi kapsamında sağlanan destekle fiziki olarak temin edilmiştir. Divanlar okunarak dinî şahsiyetlerin eserlerde geçtiği yerler kayıt altına alınmıştır. Kayıt altına alınan bölümler yazılarak dijital ortamda dosyalanmıştır. Çalışmamız kapsamında olan literatürün taraması yapılarak basılı ve dijital ortamdaki kaynaklar temin edilmiş ve çalışmamızın ilgili yerlerinde kullanılmıştır.

¹ Bkz.: Mehmet Arslan, *Mihri Hârun Divânı*, (1. Basım), T. C. Amasya Valiliği, Ankara 2007.

² Bkz.: Halil Çeçen, *Fıtnat Hanımın Hayatı, Sanatı ve Divanı*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Malatya 1996.

³ Bkz.: Mehmet Arslan, *Leylâ Hanım Divânı*, (1. Basım), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

⁴ Bkz.: Mehmet Arslan, *Şeref Hanım Divânı*, (1. Basım), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.

⁵ Bkz.: Hikmet Özdemir, *Âdile Sultan Divânı*, (1. Basım), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

⁶ Bkz.: Gürol Pehlivan, Bülent Bayram, Mehmed Veysî Dörtbudak, *Osmanlı Taşrasında Kadın, Şâir, Mevlî Olmak Tevhîde Hanım ve Divânı*, (1. Basım), Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa 2006.

Dinî şahsiyetlerin belirlenmesinde daha önce yapılan M. Nejat Sefercioğlu'nun *Nev'i Divanı'nın Tahlili* ve Cemal Kurnaz'ın *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili* incelenmiştir.

Yapılan tarama sonucu kadın şairlerin dinî şahsiyetlere yaklaşımı; Peygamberler, Hızır, Lokman, Dört Halife, Ehl-i Beyt, Sahabeler, İsnâaşeriyye, Mutasavvıflar ve Diğer İsimler başlıkları altında incelenmiştir. Mutasavvıfların arasında aynı dönemde yaşamış fakat doğum tarihi tespit edilemeyenler bulunduğundan alfabetik sıralamaya göre değerlendirilmiştir.

Divanlarda geçen dinî şahsiyetler ayrı ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Her başlık altında dinî şahsiyetler hakkında genel bilgiler verilip, divan şiirinde kullanım şekilleri belirtilmiş, ardından kadın şairlerin divanlarında bu dinî şahsiyetlere yaklaşım örneklerine yer verilmiştir. Kadın şairlerin dinî yaklaşımına dair verilen örneklerin dışındaki divanlarda yer alan kullanımlar dipnotlarda belirtilmiştir.

Çalışmamızda *Âdile Sultan Divanı*'ndan ve *Tevhîde Hanım Divanı*'ndan verilen örnekler divan tertibi ve nazım şekillerindeki benlirsizlikler nedeniyle manzumeye verilen isim alıntı yeri olarak yazılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIN DİVAN ŞAİRLERİNİN HAYATLARI, EDEBÎ KİŞİLİKLERİ VE DİVANLARI

1.1. MİHRÎ HATUN, HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE DİVANI

1.1.1. Hayatı

Mihrî Hatun, XV. yüzyılda yaşamış divanı elimize ilk ulaşan kadın divan şairidir. Kaynaklarda doğum tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Mihrî Hatun'un şair Hâtemî (Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi) ile Amasya'da II. Bayezid'in şiir ve sohbet meclislerinde aynı zamanda bulunduğu ve akran oldukları düşünüldüğünde 1456-1460 yıllarında doğmuş olma ihtimali yüksektir. Çünkü Hâtemî'nin 1456 tarihinde doğmuş olduğu kaynaklarda bildirilmektedir.⁷ Kaynaklarda Amasya'da doğduğu belirtilmekte⁸ olan Mihrî Hatun hakkında Mehmed Zihni, *Meşâhirü'n-Nisâ*'da “İstanbul edîbelerinden” tanımlamasını yapmaktadır.⁹ Asıl ismi ve mahlasının Mihrî olduğu yönünde kaynaklarda ortak bilgi bulunmakla beraber, Evliyâ Çelebi “Mihrümâh”, Bursalı Mehmed Tâhir “Fahrūnisâ” isimlerini belirtmişler, ancak kaynak göstermemişlerdir.¹⁰ Babası “Belâyî” mahlasıyla bilinen Kadı Hasan Amasyevî, dedesi Halvetî şeyhlerinden Şücaaddin-i Halvetî'dir.¹¹

⁷ Arslan, *Mihrî Hâtun Divânı*, 29.

⁸ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333, II, 408; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, (Haz.: Mustafa İsen), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, 83; Lâtîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (Tenkitli Metin)*, (Haz.: Rıdvan Canım), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2018, 496; Sehi Beg, *Heşt Bihişt*, (Haz.: Halûk İpekten, Günay Kut, Mustafa İsen, Hüseyin Ayan, Turgut Karabey), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, 159.

⁹ Mehmed Zihni, *Meşâhirü'n-Nisâ*, İstanbul, 1295, II, 240-241.

¹⁰ İsmail E. Erünsal, “Mihrî Hâtun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, XXX, 37; Serhan Alkan İspirli, *Kadın Divan Şairleri ve Geleceğin Uzantısı*, (1. Basım), Salkımsöğüt Yayınları, Ankara 2007, 37; Sabiha Gemici, *Mihrî Hâtun Divanı Karşılaştırmalı Metin Cümle Yapısı ve Cümle Türleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Balıkesir: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990, 19.

¹¹ Arslan, *Mihrî Hâtun Divânı*, 30; İspirli, 37.

Mihrî Hatun, kültürlü bir ortamda büyümüş, babasının kadı olması münasebetiyle dinî ilimler alanında bilgi sahibi, Arapça ve Farsçaya vâkıf, hatta bu dillerin edebiyatı hakkında da malumat sahibi olarak yetişmiştir.¹²

Şehzadeler şehri olan Amasya’da kültürü ve zekasıyla dikkat çeken Mihrî Hatun, II. Bayezit’in ardından Şehzade Ahmed’in valiliği döneminde sarayın edebî muhitine girmiş, şiirleri oldukça dikkat çekmiştir.¹³ Mihrî Hatun’un tezkirelerde hakkındaki bilgiler daha çok dönemindeki şairler ile arasında geçen olaylar hakkındadır.¹⁴ Şehzade Ahmed döneminde saraydaki dinî, edebî sohbetlere ve eğlence ortamlarına katılmıştır. Divanındaki 17 kasidenin 10 tanesinin ve bayram kutlama konulu tercî-i bendin Şehzade Ahmed’e sunulması bu durumu destekler mahiyettedir.¹⁵

Mihrî Hatun, Zeyneb Hanım, Âfitâbî Münîre, Güvâhî, Makâmî gibi II. Bayezid ve Şehzade Sultan Ahmed döneminde sarayın muhitinde bulunan şairlerdendir.¹⁶ Hatta Mihrî’nin, Hâtemî mahlasıyla bilinen Müeyyed-zâde Abdurrahman Çelebi ve Güvâhî ile yaptığı atışmaları bilinmektedir.¹⁷

Mihrî Hatun’un konu edildiği kaynaklarda onun hakkında verilen bilgilerde özellikle güzelliğine vurgu yapıldığı dikkat çekmekle beraber evlenmediği de bildirilir. Evlenmemiş bir hanım olmakla beraber erkeklerin toplandığı meclislerde rahatlıkla bulunan Mihrî Hatun’un iffetli bir hanım olduğuna da özellikle vurgu yapılmaktadır. Kaynaklarda onunla ilgili;

Beyânî: “Serâ-perde-i ismetine nâ-mahrem girmemişti”...¹⁸

Evlyâ Çelebi: “Râbî’a-i Adeviyye-misâl bir afife hâton imiş”...¹⁹ şeklinde beyanlar bulunmaktadır.

Mihrî Hatun, evlenmemiştir. Onun, Müeyyed-zâde Abdurrahman Çelebi’yle gönül ilişkisi yaşadığına dair bilgiler bulunmaktadır. Latîfî, asıl sevdiğinin Şehzade

¹² Arslan, *Mihrî Hâtun Divânı*, 30; İspirli, 37.

¹³ Arslan, *Mihrî Hâtun Divânı*, 31, 32.

¹⁴ Erünsal, “Mihrî Hâtun”, 37.

¹⁵ Arslan, *Mihrî Hâtun Divânı*, 33.

¹⁶ Haluk İpekten, *Divan edebiyatında Edebi Muhitler*, (1. Basım), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996, 171-178.

¹⁷ Arslan, *Mihrî Hâtun Divânı*, 125-127.

¹⁸ Beyânî, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, (Haz.: Aysun Sungurhan), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, 195.

¹⁹ Arslan, *Mihrî Hâtun Divânı*, 34.

Ahmed'in veziri Sinan'ın oğlu İskender Çelebi olduğunu belirtmektedir. Latîfî, bir gazelinin makta'ı olan;

*İrdi çün âb-ı hayâta Mîhrî ölmez haşre dek
Gördü çün zulmet şebinden ayân İskender'i*

beytinde aşkını sakınmadan dile getirdiğini ve İskender mevzuunda da bazı şairlerin nükteli iğnelemeleri karşısında Mîhrî'nin de aşağıdaki beytini söylediğini belirtmektedir.²⁰

*Nice iskenderi la'lim zülâli
Suya ilettili vü susuz getirdi*

Ömrünün büyük bir bölümünü Amasya'da geçiren Mîhrî Hatun'un ölüm tarihine dair tezkirelerde bilgi bulunmamakla beraber günümüzdeki kaynaklarda İsmail E. Erünsal'ın "*Ancak in'âmât defterinde yer alan, 27 Zilhicce 917 (16 Mart 1512) tarihinde II. Bayezid'e kaside gönderdiğine dair kayıt göz önünde bulundurulacak olursa bundan sonraki bir tarihte öldüğünü kabul etmek gerekir*"²¹ beyanı, onun 1506 yılında öldüğü bilgisinin yanlış olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.²² Mîhrî Hatun M. 1512 tarihinden sonra Amasya'da vefat etmiş ve dedesi Pîr Şücâaddin Hazret-i Pîr İlyâs Âsitânesi'nde defnedilmiştir.²³

1.1.2. Edebî Kişiliği

Mîhrî Hatun, divanı elimize ilk ulaşan kadın şairdir. Onun edebî kişiliği hakkında tezkirelerde verilen bilgilerden birkaçı şöyledir;

Sehî Beg: "*Hoş-tab hâtundur. Merhûm Sultân Selîm'e ve Sultân Ahmed'e niçe kasideler ve gazeller vermişdür. Eş'ârı halk içinde meşhur ve gazeliyyâtı ehl-i dil yâran arasında mezkûrdur.*"²⁴

Beyânî: "*Tâ'ife-i zenândan nazm u şi'rden dem-zenân alanlardandır.; Bu eş'âr-ı mîhr-engîz ü mahabbet-âmîz anundur.*"²⁵

²⁰ Latîfî, (Haz.: Rıdvan Canım), 498.

²¹ Erünsal, "Mîhrî Hâtun", 37.

²² Arslan, *Mîhrî Hâtun Divânı*, 39-41.

²³ Arslan, *Mîhrî Hâtun Divânı*, 41; Erünsal, "Mîhrî Hâtun", 37.

²⁴ Sehî Beg, (Haz.: Halûk İpekten, Günay Kut, Mustafa İsen, Hüseyin Ayan, Turgut Karabey), 159.

Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı: “*Bikr-i fikri gibi mümtâz ve şevher-i tab'ına karîn ü zâhirü'l-i'câz bir hâtûn-ı aşk-bâz idi. Merhûm Sultân Ahmed'ün meclisine dâhil ve mu'âsırları olan şu'arâ ile letâ'ife mâ'il*”...²⁶

Mehmed Zihnî: “*Pesend-i ervâh-ı kuds, arûs-ı ebkâr-ı eskârınun mihri ve nakş-ı istihsân-ı ashâb-ı üns, gencîne-i eş'ârınun mühridür.*”²⁷

Tezkirelerde ihtiyatlı yaklaşımların sergilendiği görülmektedir. Mihrî Hatun'un yaşamı ve kişilik özellikleri şiirine yansımış olup hayalin şiirini değil yaşamının şiirini yazmış demek doğru olacaktır. Yaşadığı çevrenin söylentilerine boyun eğmeden sevdiğini itiraf ettiği dizeler kaleme almış, böylece donuk sevgisine can vererek samimi söylemlerde bulunmuştur.²⁸ Mihrî bu durumunu şöyle dile getirmektedir:

Halk içinde Mihrî'yem uşşâk içinde mübtezel

Yâr katında âciz ü âvâre vü bî-çâre ben

M. D. (G. 134-7)

Mihrî Hatun'un şiirlerindeki dil zamanın şairlerine nispeten sade olup, duygularını içten dile getirmiştir. Bu üslup dönemin şiir anlayışında pek kabul görmemektedir. Şiirlerinde sanat kaygısından çok hayallerini, aşk tecrübelerini ve meraklarını anlatmaya yönelmiştir. O, klasik tarzda geleneğe bağlı kadın şairlerin eserlerinden farklı olarak hem cinslerinin duyguları ve isteklerini samimi ifadelerle dile getirmiştir.

Nihat Sami Banarlı, Mihrî Hatun'un klasik divan kültürüne uyduğunu, üstatların söz ve mana sanatlarıyla söylemekle beraber şiirleri söyleyenin bir kadın şair olduğunu hissettirdiğini belirtmektedir.²⁹

Şiirlerinde samimi üslubu dikkat çekmekle beraber klasik kurallar içinde mecazlar, teşbihler, mazmunlar nasılsa Mihrî'de de öyledir.³⁰

Mihrî kendi şairliğiyle de övünmektedir. Aşağıdaki beyitte bu durumu şöyle dillendirir:

²⁵ Beyânî, (Haz.: Aysun Sungurhan), 195.

²⁶ Gelibolulu Mustafa Âlî, (Haz.: Mustafa İsen), 83.

²⁷ Mehmed Zihnî, II, 240-241.

²⁸ Arslan, *Mihrî Hâtun Divânı*, 44-46; Gemici, 24, 25.

²⁹ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, I, 454.

³⁰ Arslan, *Mihrî Hâtun Divânı*, 52.

*Şi'rüni Hassân işitse dirdi ey şîrîn-kelâm
Gülşen-i cânda bu tab ile hezâr ol lâ-cerem*

M. D. (K. 16-15)

Mihri Hatun, bir divan şairi için kusur sayılabilecek tekrarlara düşmüştür. Aşağıdaki beyitler bu tekrarın bir örneğidir.³¹

*Nev-cüvân ide Zelîhâ gibi ey Mihri seni
Kıla ger lutf ile Yûsuf nazarın şâh sana*

M. D. (G. 5-5)

*Nev-cüvân itdi Zelîhâ gibi Mihri seni 'aşk
Kılalı lutf ile Yûsuf-nazarın şâh sana*

M. D. (G. 6-7)

Mihri'nin edebî anlayışının oluşumunda Necâti'nin önemli bir yeri vardır. Şiirlerini Necâti'nin şiirlerine benzeterek yazmaya çalışmış ve yazdığı şiirleri değerlendirmesi ve tashih etmesi için ona göndermiş, onun bazı şiirlerine nazire yazmıştır.³² Latîfi, Necâti'nin “döne döne” redifli gazeline çok nazire yapılmışsa da Mihri'nin naziresine eş değer olmadıklarını belirtmektedir.³³

Necâti ise Mihri'nin bu naziresinden hoşnut olmadığını şöyle dile getirmektedir:

*Ey benüm şî'rüme nazîre diyen
Çıkma râh-ı edebden eyle hazer*

*Dime kim işde vezn ü kâfiyede
Şî'rüm oldu Necâti'ye hem-ser*

Mihri, Necâti'ye saygısını esirgemeyip onun sanatında mahir bir şair olduğunu açıkça dile getirmektedir. Kendisini bir dilenci ve müflis olarak nitelerken, Necâti'yi şiirin padişahı olarak vasıflandırmaktadır.³⁴

³¹ Arslan, *Mihri Hâtun Divânı*, 133; Gemici, 30.

³² Latîfi, (Haz: Rıdvan Canım), 497, 498.

³³ Latîfi, (Haz: Rıdvan Canım), 497.

³⁴ Arslan, *Mihri Hâtun Divânı*, 133; Gemici, 31.

*Mihri Necâti şî'rine dirsın nazîre lik
Sen bir gedâ vü müflis o bir pâdişâh ile*

M. D. (G. 160-7)

Mihri Hatun, kadın şair olmasına rağmen divan şiiri geleneğine bağlı kalarak duygularını erkek söylemleriyle de ifade etmektedir. Aşağıdaki beyitte Mihri “bu gönül aşk çölünde nasıl Ferhad olmasın, çünkü gece gündüz fikri zikri hep sen tatlı dilli sevgilidir” diyerek kendisini Ferhad’a benzetmektedir.

*Nice Ferhâd olmasun aşkun beyâbânında dil
Gice gündüz zikri sen şîrîn-zebândur lâ-cerem*

M. D. (G. 106-3)

Onun, erkek söylemlerinin yanında kadınca söyleyişleri de bulunmaktadır.³⁵ Aşağıdaki beyitte “sevgili sana lütfedip Yusuf bakışıyla bakarsa seni Zeliha gibi genç, taze hale getirir” demektedir.

*Nev-cüvân ide Zelihâ gibi ey Mihri seni
Kıla ger lutf ile Yûsuf nazarın şâh sana*

M. D. (G. 5-5)

Duygu ve his âlemini samimi ve içten dile getiren Mihri Hatun’un divanında çok sayıda zihaf ve imaleler bulunmaktadır. Vezninde de aksaklıklar görülmektedir.³⁶

1.1.3. Divanı

Mehmed Arslan’ın yayımladığı divana göre eserde, 8 ayrı nazım şekliyle yazılmış 248 manzume bulunmakta olup, toplam beyit sayısı 1987’dir.

Divanda: 405 beyitten oluşan 17 kasîde; 1287 beyitten oluşan 210 gazel; 11 beyitten oluşan 1 müstezâd; 81 bendlik, toplam 162 beyitten oluşan 9 murabba; 5 bendlik, 17 beyitten oluşan 1 tahmis; toplam 28 beyitten oluşan 1 tercî-i bend; toplam 70 beyitten oluşan 2 mesnevî; toplam 7 beyitten oluşan 7 müfred; bulunmaktadır. Divanın bütün nüshalarında mesnevî nazım şekliyle yazılmış 461 beyitlik tazarru-nâme bulunmaktadır.

³⁵ Arslan, *Mihri Hâtun Divânı*, 89.

³⁶ Gemici, 33.

Mihrî Hatun Divanı'nın dört nüshası bulunmaktadır. Bunlar;

1. Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum, No:414,
2. Ankara Millet Kütüphanesi, Yz. FB. No:220,
3. Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü, No:3974,
4. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T.Y. 1994/2, v. 87b-163b.

Mehmed Arslan, Mihrî Hatun Divânı'nı 2007 yılında hazırlamış ve bu eser Amasya Valiliği tarafından basılmıştır.

1.2. FITNAT HANIM, HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE DİVANI

1.2.1. Hayatı

Kadın şairler arasında haklı bir şöhrete sahip olan Fıtnat Hanım, şeyhülislam ve ulema gibi tanınmış şahsiyetlerin bulunduğu bir aileden gelmiş olmasına rağmen hayatı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Fıtnat Hanım'a dair ilk bilgiyi Fatîn Davud vermektedir. Fatîn, Fıtnat Hanım'ın babası hakkında bilgi verip iyi eğitimi sayesinde zekice ve duygulu şiirler yazdığını belirterek vefat tarihinin H. 1194 olduğunu belirtmektedir.³⁷

Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Fıtnat Hanım İstanbul'da dünyaya gelmiştir.³⁸ Asıl adı Zübeyde'dir.³⁹ Babası Şeyhülislam Es'ad Efendi⁴⁰ *Lehce'tü'l-Lugât, Atrabü'l-Âsâr* isimli eserlerin sahibidir. Annesi Mirzâzade Mehmed Efendi'nin kızı Hatice Hanım'dır. Amcaları İshak ve Mesut Efendiler, şeyhülislamlik ve müderrislik yapmışlardır. Ayrıca amcası İshak Efendi Türkçe, Farsça, Arapça şiirler yazan divan sahibi bir şairdir.⁴¹ Fıtnat Hanım'ın kardeşi Şerif Efendi de şeyhülislam ve şairdir.⁴²

³⁷ Fatîn Davud, *Hâtîmetü'l- Eş'âr (Fatîn Tezkiresi)*, (Haz.: Ömer Çiftçi), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, 393.

³⁸ Adem Ceyhan, "Ahmed Muhtar Bey'in "Şâir Hanımlarımız" İsimli Eseri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 8, 2000, 332; Mehmed Zihnî, I, 140; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l- A'lâm*, İstanbul, 1311, V, 3416.

³⁹ Mehmed Zihnî, I, 140; Şemseddin Sâmî, V, 3416.

⁴⁰ Ceyhan, 332; Mehmed Zihnî, I, 264.

⁴¹ Banarlı, II, 769; Çeçen, 1-4; Ömer Faruk Akün, "Fıtnat Hanım", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, XIII, 39.

⁴² Ceyhan, 332; Mehmed Zihnî, I, 140.

İlim sahibi, sanatkâr bir ailede yetişmesi Fıtnat Hanım'ın tahsili üzerinde etkili olmuş ve kabiliyetlerini ortaya çıkarmıştır.⁴³

Arapça ve Farsçayı öğrendikten sonra, yazdığı ilk şiirlerini babasına ve hocalarına sunan Fıtnat Hanım dönemin ilim ve sanat temayülüne ehemmiyet veren İbrahim Paşa ve Ragıp Paşa'yla tanışma imkânı bulmuştur. Babasının ve aile mensuplarının şeyhülislam olması nedeniyle sarayla sıkı irtibat sağlamış, bu sayede aydınlar meclisindeki sohbetlere katılmış ve onlardan hürmet görmüştür.⁴⁴

Fıtnat Hanım'ın, zamanın sadrazamı Koca Ragıp Paşa ve şair Haşmet'le karşılıklı nükteleri oldukça meşhur olmuştur. Fıtnat'ın hazır cevaplılığıyla ilgili pek çok fıkra da anlatılmıştır.⁴⁵

Fıtnat Hanım'ın eşi, Nakibu'l-eşraf ve Rumeli Kazaskeri Derviş Mehmed Efendi'dir.⁴⁶

Uzun bir ömür süren Fıtnat Hanım, 1194/1780 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.⁴⁷ Türbesinin yeri hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre Eyüp'te feshaneye giden yolun sağındadır. Bir görüşe göre de Fatih Çarşamba'da büyük babası Şeyhülislam İsmail Efendi Camii haznesinde medfundur.⁴⁸

1.2.2. Edebî Kişiliği

Fıtnat Hanım'ın aile ve akrabalarında çok sayıda şeyhülislam bulunmaktadır. Hemen hemen tüm aile fertlerinin şiire düşkün olması onun, divan şiiri hakkında gerekli bilgiye sahip yetişmesini ve kabiliyetlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Babası, büyük babası, amcaları, erkek kardeşinin şair olması Fıtnat Hanım'ın küçük yaşta şiir merakını uyandırmıştır.

Fıtnat Hanım'ın, gazellerinin bir kısmında Koca Ragıp Paşa ve Nâbi tarzı söyleyişleri bulunurken, bir kısmında da Nedim'i hatırlatan şuh söyleyişleri

⁴³ Çeçen, 5.

⁴⁴ Çeçen, 6, 7.

⁴⁵ Akgün, 40; Çeçen, 7.

⁴⁶ Ceyhan, 332; Mehmed Zihnî, I, 140.

⁴⁷ Fatîm Davud, (Haz.: Ömer Çiftçi), 393.

⁴⁸ Akün, 41; Bursalı Mehmed Tâhir, II, 368; Çeçen, 10.

bulunmaktadır.⁴⁹ Şairliğinde, nazireciliği mühim bir yer tutan Fıtnat Hanım'ın yetiştiği ailenin kendi üzerindeki etkisi görülmektedir. Yaptığı nazirelerin çoğunu babası Es'ad Efendi ve kardeşi Mehmed Şerif Efendi'nin manzumelerine yapmıştır. Ayrıca Ragıp Paşa, Nâbi, Haşmet, Sünbülzade Vehbî, Şeyhülislam Yahya ve Çelebizade Âsım'ın etkisinde kalarak onlara da nazireler yazmıştır.⁵⁰ Fıtnat Hanım, “*kendin gösterür*” redifli gazelini,

Her gönülde tâb-ı rûy-ı yâr kendin gösterür

Kanda varsan mihr-i pür-envâr kendin gösterür

F. D. (G. 9-1)

Ragıp Paşa'nın;

Pîç tâb-ı sîneden efkâr kendin gösterür

Cevher-i ayineden jengâr kendün gösterür

matlalı gazeline nazire olarak kaleme almıştır.⁵¹

Fıtnat Hanım'ın divanında tarihler azımsanmayacak sayıdadır. İçinde bulunduğu çevre ve şahsiyetler düşünülünce tarihlerin bu kadar çok olması olağan karşılanabilir.⁵² I. Mahmud hakkında yalnızca kaside yazarken devrindeki diğer padişahların cülusuna, şehzadelerin doğumuna, şeyhülislamın fetva makamına getirilmelerine, paşaların sadaretine, cami, çeşme, imarethane yapımlarına, ölüm ve nasba dair yazdığı tarihler, divanının büyük bir kısmını teşkil etmektedir.⁵³

Fıtnat Hanım, klasik şiirdeki ortak mefhumları kullanarak geleneğin dışına çıkmamıştır. Gazellerindeki teşbihler, istiareler, mecazlar, klasik şiirdeki gibidir. Şiirine kendi cinsiyetini katamayışı divan geleneğinin nazirecilik havası içinde yetişmiş olmasından kaynaklanabilir.⁵⁴

⁴⁹ Banarlı, II, 769; İspirli, 75.

⁵⁰ Akün, 44; Banarlı, II, 769; Çeçen, 13.

⁵¹ Çeçen, 11-12.

⁵² Akün, 44.

⁵³ Akün, 43, 44; Çeçen, 13.

⁵⁴ Akün, 44; Banarlı, II, 769; Çeçen, 14.

Futnat Hanım, şiirlerinde kadın şairlerde olduğu gibi geleneğin dışına çıkmadan erkekçe duygu, düşünüş ve söylemlerde bulunmuştur.⁵⁵

Bilmedük zevk-i visâlün çekmeyince firkatün
Olmayınca hasta kadrin bilmez âdem sıhhatin

Tâb-ı nâ-ehle muvafıkdur sipih-rün gerdişi
Akrebe vâbestedir seyr eyle çerhi sâ'atün

F. D. (G. 37-1, 2)

Şeyhülislamın bulunduğu bir ailede yetişmesine, babasının divanında dinî manzumelerin zenginliğine rağmen Fıtnat Hanım Divanı'nda dinî ve tasavvufi unsurlara pek değinmemiştir.⁵⁶

Fıtnat Hanım'ın manzumelerinde dili oldukça sade, cümleleri kısa, özlü, ifadeleri güzel ve lisana hakimdir. Gazellerde dilinin sadeliği açıkken, tarih ve kasidelerinde bu sadelik pek görülmez. Hatta şiirlerinde sözü uzattığı üçlü, dörtlü terkiplere yer verdiği görülmektedir.⁵⁷

Neşve-i câm-ı mahabbetle gönül hoş eyler
Çekilen derd ü gamı cümle ferâmûş eyler

F. D. (G. 10-1)

Ma'rifet-küster hıdiv-i ehl-perver nüktedân
Kadr-dân-ı rütbe-i erbâb-ı irfândur gelen

F. D. (K. 2-12)

Divanında, mecaz, mübalağa, teşhis, tezat, cinas vb. sanatlara yer veren Fıtnat Hanım'ın, doğrudan irsal-i mesel suretiyle atasözlerini, ayrıca deyimleri de kullandığı görülmektedir. Aşağıdaki beyitler bu kullanımlara birer örnek teşkil etmektedir.⁵⁸

Tezat sanatı;

⁵⁵ Akün, 44; Banarlı, II, 769; Çeçen, 14; İspirli, 76.

⁵⁶ Akün, 44.

⁵⁷ Çeçen, 17, 18.

⁵⁸ Çeçen, 19.

Bâğ-ı cihânun itme heves gülistânına

Degmez neşât-ı fasl-ı bahârı hazânına

F. D. (G. 56-1)

İrsâl-ı mesel sanatı;

“Dolu bardak su almaz”

Leb-â-lebdür hayâl-i yâr ile dil gayra hiç yer yok

Meseldür söylenür memlû olunca kûze mâ almaz

F. D. (G. 23-6)

Fıtnat Hanım, klasik edebiyatta kadın şairler arasında hiç şüphesiz nazım tekniği ve ifadelerinin kusursuz olması bakımında en önde gelenidir. Hakkında ilk bilgileri edindiğimiz Fatîn, “arz-ı cemâl-i şî'r-i bî misal”⁵⁹ şeklinde onun şiirinin emsalsiz olduğunu belirtirken, Ahmed Muhtar, “Müşarûn ileyha Osmanlı şairlerinin birincilerinden olup, matbû olan dîvânı şâyân-ı mütâlâadır”⁶⁰ ifadesiyle onu Osmanlı şairleri arasında en iyilerinden biri olarak nitelendirmektedir. Öyleki divanı, Leylâ Hanım, Mihrî Hatun ve Şeref Hanım'ın divanlarıyla mukayese edilemeyecek kadar hacimce küçük olmasına rağmen klasik şiirde adından en çok bahsedilen kadın şair olmuştur.⁶¹

1.2.3. Divanı

Halil Çeçen'in yayımlamış olduğu Fıtnat Hanım Divanı'nda 14 nazım şekliyle yazılmış, 210 manzume bulunmaktadır.

Divanda: 6 na't (5 bendlik 4 rubaî, 34 bendden oluşan 1 tahmis); 105 beyitten oluşan 4 kasîde; 34 beyitten oluşan 1 arz-ı hal; 575 beyitten oluşan 48 tarih; 5 bendlik, toplam 15 beyitten oluşan 1 müseddes; 5 bendlik 1 tahmis; 662 beyitten oluşan 59 gazel; 36 beyitten oluşan 10 nakıs gazel; 10 beyitten oluşan 2 kıt'a; 20 beyitten oluşan 10 nazm; 25 müfred; 19 beyitten oluşan 4 lugaz; 36 mu'amma; 3 tanesi 4'lü bendden, 1 tanesi 5'li bendden oluşan 4 şarkı bulunmaktadır.

⁵⁹ Fatîn Davud, (Haz.: Ömer Çiftçi), 330.

⁶⁰ Ceyhan, 332.

⁶¹ Akün, 45.

Fıtnat Hanım Divanı'nın İstanbul Kütüphanelerinde yirmi altı nüshası bulunmaktadır.⁶²

Çalışmamız, Halil Çeçen tarafından 1996 yılında hazırlanan *Fıtnat Hanım Hayatı, Sanatı ve Divanı (İnceleme Metin)* adlı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

1.3. LEYLÂ HANIM, HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE DİVANI

1.3.1. Hayatı

Leylâ Hanım, divan şiirinin son dönem kadın şairlerinden Fıtnat Hanım'dan sonra en önemli kadın şairdir.⁶³

Leylâ Hanım'ın hayatına dair ilk bilgiler XIX. yüzyılda kaleme alınmış bazı tezkirelere dayanmakta olup bu tezkirelerdeki bilgiler birbirini tekrarlar mahiyettedir. Tezkirelerde Leylâ Hanım'ın İstanbul'da yetişen bir şair olduğu, baba adı, eğitimi, evliliği, ölüm tarihi, medfun olduğu yer ve divanı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Nitekim Fatîn Dâvut, *Hâtimetü'l Eş'ar*'da Leylâ Hanım'ın Moralı-zâde Hamid Efendi'nin kızı olduğunu, akrabası Keçeci-zâde İzzet Efendi'den eğitim gördüğünü, evliliğinin bir hafta sürdüğünü ve H. 1264 senesinde vefat ettiğini belirtmektedir.⁶⁴ Şemseddin Sâmî *Kâmûsü'l-A'lâm*'da da aynı bilgileri verip şairin divanı bulunduğunu, münâcât ve mersiyelerinin çok güzel olduğunu belirtmektedir.⁶⁵

Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmâni*'sinde babasının Moralı-zâde Hamid Efendi olduğunu, akrabası olan Moralı-zâde Hamid vasıtasıyla tahsil gördüğünü ve bir hafta evli kaldığını, H. 1264 yılında vefat ettiğini ve Beyoğlu Mevlevîhânesi'nde medfun olduğunu kaydetmektedir.⁶⁶ Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâ'îlî*'de Leylâ Hanım'ın baba adı ve vefat tarihini verdikten sonra Galata Mevlevîhânesi'nde medfun olduğunu belirtir.⁶⁷ Mehmed Zihnî, *Meşâhirü'n-Nisâ*'da Leylâ Hanım'ın İstanbul şairlerinden olduğunu

⁶² Çeçen, 22-36.

⁶³ Arslan, *Leylâ Hanım Dîvânı*, 39.

⁶⁴ Fatîn Davud, (Hz. Ömer Çiftçi), 430.

⁶⁵ Şemseddin Sâmî, VI, 4060.

⁶⁶ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmâni*, İstanbul, 1311, IV, 93.

⁶⁷ Mehmet Nâil Tuman, *"Tuhfe-i Nâilî" Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, (Haz.: Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı), Ankara 2001, II, 895.

“*Tezkire-i Fatîn’de muharrer olduğu üzere*” diyerek bilgileri aldığı kaynağı belirtip Leylâ Hanım’ın baba adını, vefat tarihini verip, divanı olduğunu zikretmektedir.⁶⁸

Hacı Beg-zâde Ahmed Muhtâr, *Şair Hanımlarımız’dan* adlı eserinde Leylâ Hanım’ın;

İncitme sen ahhâbını incinmeye senden

Bu âlem-i fânide zarâfet budur işte

meşhur beytin sahibesi, divanı olan bir şair ve babasının Moralı-zâde diye bilinen Hamid Efendi olduğunu, H. 1264 yılında vefat ettiğini belirtmektedir.⁶⁹

Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, eserinde Moralı-zâde Hamid Efendi’nin kızı ve Mevlevî tarikatı mensubu olan Leylâ Hanım’ın H. 1264 yılında vefat ettiğini, Galata Mevlevî-hânesine defnedildiğini, divanında bulunan münâcât ve mersiyelerinin tesirli olduğunu dile getirmektedir.⁷⁰

Leylâ Hanım’ın hayatı hakkında tüm kaynaklarda aynı bilgiler verilmektedir. Kaynaklardaki bilgiler ve divanı ışığında Leylâ Hanım’ın hayatına dair şu bilgileri vermek mümkündür. İstanbul’da dünyaya gelen Leylâ Hanım’ın doğum tarihi bilinmemektedir. Babası Moralı-zâde Hâmid Efendi’dir. Müderrislik ve kadılık görevinde bulunan Moralı-zâde Hâmid Efendi 1240/1825’te vefat etmiştir.⁷¹ Leylâ Hanım’ın babasını çok sevdiği, ilim ve irfanına değer verdiği onun adına kaleme aldığı mersiyeden anlaşılmaktadır.

Kalmadı onlar gibi ehl-i hüner

İlm ile olmuşlar idi mu’teber

Açdılar firdevse toğrı bâl u per

El-fîrâk âh el- fîrâk âh el-fîrâk

L. D. (Mr. 3-5)

Annesi Hatice Hanım, Keçecizâde İzzet Mollâ’nın ablasıdır.⁷² Kaleme aldığı 53. tarihinde “*Validem*” diyerek annesinin ismini zikretmektedir. 5. terkîb-i bendden

⁶⁸ Mehmed Zihnî, II, 195.

⁶⁹ Ceyhan, 299-350.

⁷⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, II, 406.

⁷¹ Mehmed Süreyyâ, II, 599.

⁷² Arslan, *Leylâ Hanım Dîvânı*, 22.

anlaşıldığı üzere genç yaşta ölen Hâlid Efendi adında erkek kardeşi, 43. ve 45. tarihlerden de anlaşıldığı üzere Ahmed Efendi ve Emine Hanım adında da süt kardeşleri bulunmaktadır.

Kaynaklarda Leylâ Hanım'ın, divanında ismi zikredilmeyen Atâullâh Mehmed Efendi, Nûrullah Mehmed Efendi adlarında kardeşlerinin de olduğu bildirilmektedir.⁷³ Fakat Leylâ Hanım'ın kahvehane yapımına bile tarih düştüğü dikkate alınırsa divanında bu kardeşlerinin ismini zikretmemesi aralarında husumet olduğu fikrini uyandırmaktadır. Bu fikri, kardeşi Halid'in vefatı hakkında kaleme aldığı aşağıdaki beyitte Morevî-zâde namının cihanda bittiğini dile getirmesi destekler mahiyettedir.⁷⁴

*İşte nâm-ı Morevî-zâde cihândan bitdi
Komadı bende felek zerre kadar sermaye*

L. D. (Tb. 5/IV-22)

Leylâ Hanım tahsilinin büyük kısmını dayısı Keçeci-zâde İzzet Molla gözetiminde tamamlamıştır.⁷⁵ Hocasına olan minnetini ve saygısını şiirlerinde dile getirmiştir.

*İzzet Efendiydi sebab-i izz ü rif'atim
Çok gördi âhir anı da çarh-ı denî bana*

L. D. (Tb. 4-2)

Leylâ Hanım, şiirlerinden de anlaşıldığı üzere anne ve baba tarafından aydın, edebiyata aşına bir aile de yetişmiş ilk öğrenimini aile çevresinde tamamlamıştır.⁷⁶

Leylâ Hanım, II. Mahmud (1808-1839), I. Abdülmecid'in (1839-1861) saltanat dönemlerini idrak etmiş, II. Mahmud'un kız kardeşleri Hibetullâh Sultan adına kaside, Esmâ Sultan adına tercî-i bend; yine II. Mahmud'un kızları Atiyye Sultan, Münîre Sultan, Fâtîma Sultan adına ve diğer şehzadeler adına tarihler kaleme almıştır.⁷⁷

Leylâ Hanım, saray çevresine yakın yetişmiş olmakla beraber kaynaklarda maddi sıkıntılar çektiği belirtilmektedir. II. Mahmud'u övdüğü bir kaside ve I.

⁷³ Mehmed Süreyyâ, III, 481; Mehmed Süreyyâ, IV, 587.

⁷⁴ Gülcan Abbasoğulları, "Leylâ Hanım'ın Hayatı ve Divanı'nda Sevgiliye Yapılan Umûmî Hitaplar", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 2014, 146-164.

⁷⁵ Fatîm Davud, (Haz.: Ömer Çiftçi), 430; Mehmed Süreyyâ, IV, 93; Şemseddin Sâmî, VI, 4060.

⁷⁶ Arslan, *Leylâ Hanım Dîvânı*, 26.

⁷⁷ Arslan, *Leylâ Hanım Dîvânı*, 26.

Abdölmecid'e yazdığı Ramazâniyye'de onlardan yardım istemiştir. Nitekim kendisine 150 kuruş maaş bağlanmıştır.⁷⁸

Leylâ Hanım, gençlik yıllarında evlenmiş, bu evliliği bazı kaynaklarda bir gece bazı kaynaklarda bir hafta sürmüştür.⁷⁹

Sıkıntı dolu bir yaşam süren, ama edebiyat çevrelerince övgüye mazhar olan Leylâ Hanım, 1264/1848 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Mevlevî olduğu için Galata Mevlevîhanesi'nin bahçesine defnedilmiştir.⁸⁰

1.3.2. Edebî Kişiliği

Kaynaklarda Leylâ Hanım'ın, edîbe, hazır cevaplı, zeki, Osmanlı şairlerinin en meşhurlarından olduğu belirtilerek,⁸¹ şiirlerinin güzelliği, yüzünün güzelliğinden üstün olduğu için bülbüle benzetilerek⁸² şairliği övölmektedir. İnce, derviş ruhlu, duygularını şiirlerinde açıkça dile getiren Leylâ Hanım, hazır cevap ve zeki bir şairdir. Yaşadığı iyi-kötü halleri ve duyguları şiirlerine yansıtmıştır. Leylâ Hanım, divan şiirinin hemen hemen bütün türlerinde şiirleri bulunmakla beraber klasik kalıpların dışına çıkmayan, şiire yenilik getirmeyen bir şair olarak kabul edilir.⁸³

Şiirlerindeki dil açık ve oldukça akıcıdır. Erkek şairlerin bile dile getirmekten çekineceği uçarı olarak nitelendirilebilecek söylemleri bulunmaktadır.⁸⁴

*Gir koynuma yanında eger varsa da ağyâr
Nesne nedir üf sen de ne dilerse disünler*

*Leylâ o kamer-tal'at ile zevk u safâ it
Âlemde sen eglen de ne dilerse disünler*

L. D. (G. 38-4, 5)

⁷⁸ Arslan, *Leylâ Hanım Dîvânı*, 20-31.

⁷⁹ Mehmed Süreyyâ, IV, 93; Mehmed Zihnî, II, 195; Şemseddin Sâmî, VI, 4060.

⁸⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, II, 406; Fatîn Davud, (Haz.: Ömer Çiftçi), 430; Mehmed Süreyyâ, IV, 93; Mehmed Zihnî, II, 195; Şemseddin Sâmî, VI, 4060.

⁸¹ Bursalı Mehmed Tâhir, II, 406; Mehmed Zihnî, II, 195; Şemseddin Sâmî, VI, 4060.

⁸² Mehmed Süreyyâ, IV, 93.

⁸³ Banarlı, II, 840.

⁸⁴ Arslan, *Leylâ Hanım Dîvânı*, 36, 37; İspirli; 90.

Bu gazeli ve şarkılarında içki meclislerine dair tasvirleri hafiflikle suçlanmasına ve yanlış anlaşılmasına sebebiyet vermiştir. Gazelindeki bu yanlış anlaşılmanın üzerine “*Ne derlerse desinler*” redifli ikinci bir gazel yazarak kendisini suçlayanların rûz-ı mahşerde utanacaklarını dile getirmektedir.⁸⁵

Gam mı bugün eylerse ahibbâ beni ta'yîb
Bir bir çıkar ukbâda ne dirlerse disünler

Bu kara yüzüm ağ ola da rûz-ı cezâda
Şimdi bana dünyâda ne dirlerse disünler

L. D. (G. 37-4, 5)

Leylâ Hanım, divanında dinî şiirlerin yanında genellikle beşerî aşkı işlediği görülmektedir. Şiirlerinde erkekçe söylemler oldukça fazladır. Hatta şiirlerinde mahlası bulunmasa söyleyişlerin bir erkek ağzından çıktığı sanılabilir. Şiirlerinde bazen Ferhâd, bazen Mecnûn olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁶

Tahammül eyleyen varsa salâ bu âh u feryâda
Senin aşkınla ben rahmet okudum Kays u Ferhâd'a

L. D. (Th. 7-4)

Leylâ Hanım, divanında şuh söyleyişlerin yanında dünyanın geçiciliği, ahiret için çalışmanın daha önemli olduğuna dair şiirler de yazmıştır.⁸⁷

Âkil isen köhne dünyâyı çalışma yapmağa
Âhiret menzil-gehin ta'mîr kıl budur ehem

L. D. (T. 38-2)

Mevlevî bir aileden gelen Leylâ Hanım, divanında Mevlânâ ve Mevlevîliğe dair 1., 5., 6., 7., 8., 11., 12., 13., 14. murabbalar, 1. tesdîs, 1. tasmîm, 6. kıt'ayı kaleme almıştır. Bu şiirlerini Mevlevî bir şair olan Şeyh Galib'in etkisiyle yazmıştır.⁸⁸

⁸⁵ İsmail Ünver, “Leylâ Hanım”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, XXXVII, 157.

⁸⁶ Arslan, *Leylâ Hanım Dîvânı*, 60-61.

⁸⁷ Arslan, *Leylâ Hanım Dîvânı*, 57-58.

⁸⁸ Arslan, *Leylâ Hanım Dîvânı*, 20-31.

Leylâ Hanım, divanında Ehl-i Beyt sevgisini dile getirdiği ve Kerbelâ hadisesini anlattığı manzumeler kaleme almıştır. 1. müseddes, 2., 3., 8. terkîb-i bend, 8., 40., 67. gazel, 3. ve 4. murabba bu konulardaki manzumeleridir.

Leylâ Hanım, divanında kadınlar adına da şiirler yazmıştır. Annesi, evdeki cariyeye ve padişah ailesine mensup toplumun her kesiminden kadınlar için manzume yazmış olması kadınlarla şiir aracılığıyla sosyal bağ kurduğunun bir göstergesidir. Divanında diğer kadın şairlere de yer veren ilk kadın şairdir. Kendisinden önce yaşamış Fıtnat Hanım'a nazireler yazmış olması klasik anlayışın aksine kadın bir şairi örnek aldığına göstergesi sayılabilir. Fıtnat Hanım başta olmak üzere, onun kadar şöhret bulmamış olan Nesibâ Hanım'ın bir gazeline tahmis yazmıştır. Leylâ Hanım'ın bu geleneğini daha sonra Şeref Hanım da devam ettirmiştir.⁸⁹

Leylâ Hanım, II. Mahmud'un kız kardeşleri Hibetullâh Sultan adına bahariyye kasidesi, Esmâ Sultan'a övgüde bulunduğu tercî-i bend,⁹⁰ kızları Atiyye Sultan, Münîre Sultan ve Fâtıma Sultan'ın doğumlarına tarih,⁹¹ şöhret bulmamış Nesibâ Hanım'ın gazellerine tahmis yazarken, kendisiyle aynı dönemde yaşadığı II. Mahmud'un kızı saltanata mensup tek kadın şair olan Âdile Sultan'ı divanında zikretmemesi de hayli dikkat çekicidir.

1.3.3. Divanı

Leylâ Hanım Divanı'nda 19 nazım şekliyle yazılmış 287 manzume bulunmakta olup, toplam beyit sayısı 2354'tür.

Divanda: 137 beyitten oluşan 6 kaside; 24 bendlik, toplam 48 beyitten oluşan 3 murabba; 28 bendlik, toplam 70 beyitten oluşan 5 muhammes; 77 bendlik, toplam 193 beyitten oluşan 13 tahmis; 13 bendlik, toplam 39 beyitten oluşan 2 müseddes; 21 bendlik, toplam 63 beyitten oluşan 3 tesdîs; 5 bendlik, toplam 17 beyitten oluşan 1 tesbî; 5 bendlik, toplam 20 beyitten oluşan 1 müsemmem; 11 bendlik, toplam 44 beyitten oluşan 2 tesmîn; beş tanesi 5 bendli, iki tanesi 4 bendli, 1 tanesi 6 bendli,

⁸⁹ Didem Havlioğlu, "Valideler, Hemşireler, Kerimeler: Osmanlı Şiirinde Kadınlararasılık", *Tuba /Jts*, 34 (2), 2010, 105-113.

⁹⁰ K. 4; Tb. 1.

⁹¹ T. 2; T. 3; T. 4.

toplam 236 beyitten oluşan 8 terkîb-i bend; on beyitten meydana gelen 5 bendlik, toplam 50 beyitten oluşan 1 tercî-i bend; 366 beyitten oluşan 55 tarih; 747 beyitten oluşan 122 gazel; 28 beyitten oluşan 5 müstezâd; sekizi 5 bendli, on üçü 4 bendli olmak üzere 92 bendden, toplam 184 beyitten oluşan 21 şarkı; 48 beyitten oluşan 5 lugaz; 23 rubâ'î; 7 kıt'a; 4 müfred bulunmaktadır.

Leylâ Hanım Divanı 1260/1844'te Bulak'ta, biri tarihsiz, 1267/1851 biri de 1290/1873'te İstanbul'da basılmıştır.⁹² Divan 2003 yılında Mehmed Arslan tarafından da yayımlanmıştır.

1.4. ŞEREF HANIM, HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE DİVANI

1.4.1. Hayatı

XIX. yüzyıl şiirinin, tanınmış Mevlevî kadın şairlerinden olan Şeref Hanım, 1224/1809'da İstanbul'da doğmuştur. Babası Mısır'da kadılık görevinde bulunan Mehmed Nebîl Bey (ö.1236/1820)'dir.⁹³ Soyu Osmanlı devlet ricaline dayanmaktadır. Babasının nesebi baba tarafından sadrazam Abdullah Nâ'ilî Paşa'ya (ö. 1171/1758) kadar uzanmaktadır. Anne tarafının ise nesebi dönemin kütüphane sahibi Şeyhülislam Âşir Efendi'ye dayanmaktadır.⁹⁴ Babası Mısır'daki görevinden sonra Medine mevleviyetine girmiştir. 1235/1819'da Kahire'de vefat etmiş olan Nebil Bey divançe sahibi bir şairdir.⁹⁵

Şeref Hanım'ın hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Nasıl bir eğitim aldığına dair bilgi bulunmamakla beraber hacimli divanının bulunması, âlim, arif ve şairlerin bulunduğu ailede yetişmesi onun iyi bir eğitim aldığıının göstergesidir.⁹⁶ Şeref Hanım hayattayken, Fatîn Davut kaleme aldığı tezkiresinde bile ondan yalnızca

⁹² Arslan, *Leylâ Hanım Divanı*, 99; İspirli, 91.

⁹³ Fatîn Davud, (Haz.: Ömer Çiftçi), 266; Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri*, (Haz.: Cemal Kurnaz), (1. Basım), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, 323.

⁹⁴ Ahmet Yılmaz, "Son Divân Şâirlerimizden Şeref Hanım ve Münâcâtları", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10, 2000, 201-215; Arslan, *Şeref Hanım Dîvânı*, 12, 13; İspirli, 97; Önder Göçgün, "Bir Mevlevî Şair Şeref Hanım," *Milli Mevlâna Kongresi, (Tebliğler)*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1987, 287-293.

⁹⁵ Göçgün, 287-293; Yılmaz, "Son Divân Şâirlerimizden Şeref Hanım ve Münâcâtları", 201-215; İspirli, 98.

⁹⁶ Göçgün, 287-293; Yılmaz, "Son Divân Şâirlerimizden Şeref Hanım ve Münâcâtları", 201-215; İspirli, 97.

doğum tarihini ve babasının ismini vererek bahsetmektedir.⁹⁷ Diğer kaynaklarda da verilen bilgiler Fatîn Tezkeresi'nde verilen bilgileri tekrarlar mahiyettedir.⁹⁸

Şeref Hanım'ın doğumu, baba adı ve şairliğine dair bilgilerin bazıları şunlardır; Mehmed Zihni, *Meşâhirü'n Nisâ*'da “Tezkire-i Fatîn'de zikrolunduğuna göre” ifadesiyle kaydettiği bilgilerde Şeref Hanım'ın baba adı ve nesebi hakkında bilgi vererek “divanın süsü denecek güzel mersiyele bulunduğunu” belirtmektedir.⁹⁹ Bursalı Mehmet Tahîr, *Osmanlı Müellifleri*, eserinde onun doğum tarihi, yeri ve ailesi hakkındaki bilgilerin ardından “Suzişli mersiyele, âşıkâne münâcât ve kâsâ'idi vardır”, diye ekleyip Mevlevî olduğunu, ölüm tarihi ve kabrinin yerini kayıt düşmektedir.¹⁰⁰ Şemseddin Sâmî *Kâmûsü'l-A'lâm*'da Şeref Hanım'ın baba adı ve doğum tarihini zikretmektedir.¹⁰¹ Hacı Beg-zade Ahmed Muhtar *Şair Hanımlarımızdan* adlı eserinde aynı şekilde Şeref Hanım'ın doğum tarihi, baba adı ve Şeyhülislam Âşîr Efendi neslinden olduğunu belirtmektedir.¹⁰² Mehmet Nâil Tuman *Tuhfe-i Nâilî*'de Şeref Hanım'ın doğum tarihi, baba adı ve nesebi hakkındaki malumattan sonra ölüm tarihi ve kabrinin yeri hakkında bilgi vermektedir.¹⁰³ Şeref Hanım'ın hayatına dair bilgiler, divanında kaleme aldığı şiirlere ve onu divanlarında zikreden şairlerin verdiği malumata dayanmaktadır.¹⁰⁴

Şeref Hanım ömrünün büyük bir kısmını İstanbul'da, şiirlerinde özellikle çok bahsetmiş olması nedeniyle de Yakacık semtinde geçirdiği söylenebilir. Ailesiyle bir ara Gelibolu'ya gitmiş orada bulunan Yazıcı-zâde Mehmed ve Yazıcı-zâde Ahmed-i Bîcân kabirlerini ziyaret ederek onlar adına mersiye yazmıştır. Gelibolu'ya gitmenin dışında İstanbul'dan pek çıkmadığı söylenebilir.¹⁰⁵

⁹⁷ Göçgün, 287-293; İspirli, 103.

⁹⁸ Yılmaz, “Son Divân Şâirlerimizden Şeref Hanım ve Münâcâtları”, 201-215.

⁹⁹ Mehmed Zihni, I, 332.

¹⁰⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, II, 266-267.

¹⁰¹ Şemseddin Sâmî, IV, 2850.

¹⁰² Hacı Beg-zade Ahmed Muhtar, “Şair Hanımlarımızdan”, İstanbul, 1311, 19.

¹⁰³ Mehmet Nâil Tuman, (Haz.: Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı), II, 482.

¹⁰⁴ Yılmaz, “Son Divân Şâirlerimizden Şeref Hanım ve Münâcâtları”, 201-215; Arslan, *Şeref Hanım Dîvânı*, 11-23.

¹⁰⁵ Arslan, *Şeref Hanım Dîvânı*, 13-14; Erdem Sarıkaya, “Şeref Hanım'ın Yazıcıoğlu Mehmed ve Ahmed-i Bî-Cân Kasideleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, 23 (77), 2019, 77-90.

Şeref Hanım'ın evlenip evlenmediğine dair, çocuğu olup olmadığına dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.¹⁰⁶ Şiirlerinden çocukları çok sevdiği anlaşılmaktadır. Divandan anlaşıldığına göre Şerife Sâmiye adında bir kız kardeşi ve Osman Sâ'ib adında Padişah tarafından müneccimbaşılık görevine getirilen eniştesi bulunmaktadır. Kız kardeşinin Hasibe Hanım (d. 1254/1838), Nebîl Bey (d. 1258/1842), Besîm Bey (d. 1262/1845), Nakıyye Hanım (d. 1262/1845) adlarında dört çocuğu bulunmakta olup Nakıyye Hanım ve Besîm Bey ikizdir. Şeref Hanım'ın, divanında yiğenlerinin doğumlarına, sünnetlerine, Kur'an okumalarına, hafız olmalarına, sakal bırakmalarına dair tarihler yazmasından onlarla çok ilgilendiği anlaşılmaktadır. Yiğenleri Besim Bey ve Nakıyye Hanım adına divanında ninni bile yazmıştır. Kız kardeşinin vefatından sonra yiğeni Nakıyye Sultan'ı kendi terbiyesinde yetiştirmiş, nitekim o da şair olmuştur.¹⁰⁷ Şeref Hanım'ın ayrıca Mehmed Nâ'ilî adında bir erkek kardeşinin olduğu ve genç yaşta vefat ettiği onun için yazdığı "Mersiye-i Birâder-i Men Âh Âh Âh" başlıklı bir terkîb-i bentten anlaşılmaktadır.¹⁰⁸

Şeref Hanım akrabalarında kalan borçları nedeniyle maddi sıkıntı çekmiş ve durumunu Sadrazam Ali Paşa'ya bildirmiş, Ali Paşa'da kendisine 200 kuruş maaş bağlamıştır.¹⁰⁹

Fatîn Tezkiresi başta olmak üzere ilk kaynaklarda Şeref Hanım'ın ölüm tarihi verilmemektedir.¹¹⁰ Şeref Hanım; 1277/1861 tarihinde 53 yaşında vefat ettiğine dair İbnülemin Mahmut Kemal tespitini, Şeref Hanım'ın vefatı üzerine yiğeni Nebil Bey'in yazdığı tarihe göre yaptığını belirtmektedir.¹¹¹

Cevher-i eşkim ile söyledim târîhini

Hay Şeref Hanım hay kıldı gülzârı makar

(1277/1861)

İbnülemin Mahmut Kemal, bir zatın Şeref Hanım'ın kabrinin Yenikapı Mevlevihanesi'nde çınar altında olduğunu belirtmesi üzerine "Sefine-i Evlyâ" müellifi

¹⁰⁶ Arslan, *Şeref Hanım Dîvânı*, 17.

¹⁰⁷ Arslan, *Şeref Hanım Dîvânı*, 17-20.

¹⁰⁸ Arslan, *Şeref Hanım Dîvânı*, 20.

¹⁰⁹ Arslan, *Şeref Hanım Dîvânı*, 21; İspirli, 98.

¹¹⁰ Yılmaz, "Son Divân Şâirlerimizden Şeref Hanım ve Münâcâtları", 201-215.

¹¹¹ Arslan, *Şeref Hanım Dîvânı*, 16; Göçgün, 287-293; Yılmaz, "Son Divân Şâirlerimizden Şeref Hanım ve Münâcâtları", 201-215.

Hüseyin Vassaf'la kabri orada aradıklarını ama bulamadıklarının belirtmektedir.¹¹²

Şeref Hanım, Mevlevî tarikatına mensup olup Kâdirî tarikatına da muhabbet beslemiştir. Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Osman Selahaddin Dede'ye intisap etmiştir. Hz. Mevlânâ'ya duyduğu muhabbeti ve Mevlevîliğe ait pek çok hususu şiirlerine yansıtmıştır.¹¹³

Şeref Hanım'ın hayatına dair teferruatlı bilgi bulunmamakla beraber, eserlerinden hareketle kendisinin hassas, olgun, Türk-İslam kültürüyle yetişmiş, Allah aşkıyla dolu bir şair olduğunu belirtilmiştir.¹¹⁴

1.4.2. Edebî Kişiliği

Leylâ Hanım, Âdile Sultan ile 19. yüzyılın önemli üç kadın şairinden biri Şeref Hanım'dır. Şeref Hanım'ın edebî kişiliği hakkında kaynaklarda geçen bilgiler birbirine çok yakındır.

Mehmet Zihni, *Meşâhirü'n-Nisâ'da* Şeref Hanım'ın şairliği hakkında “gerçekten divanının süsü denecek güzel mersiyeleleri vardır” diye belirtmektedir.¹¹⁵ Mehmed Süreyyâ “*Sicill-i Osmânî*”de Şeref Hanım'ı “*Şa'ire-i Mâhiredir*” diye nitелеmektedir.¹¹⁶

Nihat Sami Banarlı ise Şeref Hanım'ın şairliği hakkında; “*şiir dilinin sade, tekniğinin kuvvetli olduğunu, nazmında ev ve aile lisanından aktarılan sözler bulunduğunu, mısralarının ahenkli olduğunu ve bir kısım mısralarından da zarif ve nüktedan ifadelerinin bulunması dikkat çekmektedir*” tespitinde bulunmaktadır.¹¹⁷

İnal ise, Şeref Hanım'ın manzumelerinin pek çok erkek şairinkinden daha düzgün olduğunu belirtmektedir.¹¹⁸

¹¹² Göçgün, 287-293; Yılmaz, “Son Divân Şâirlerimizden Şeref Hanım ve Münâcâtı”, 201-215.

¹¹³ Arslan, *Şeref Hanım Dîvânı*, 15; İspirli, 99; Şerife Uzun, “Bir Kadın Şairin Dilinden Hz. Mevlânâ, Mevlevîlik ve Mesnevî-i Şerîf”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (37), 2015, 266-277.

¹¹⁴ Göçgün, 287-293.

¹¹⁵ Mehmed Zihni, I, 332.

¹¹⁶ Mehmed Süreyyâ, III, 139.

¹¹⁷ Banarlı, II, 841.

¹¹⁸ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 1998, IV, 1813.

Şeref Hanım hakkındaki bu mülâhazalarla beraber divanındaki manzumelerden hareketle şu tespitlerde bulunulabilir:

Şeref Hanım, şiirin etkili olması gerektiğini, şiirin dilinde muhabbet bulunması gerektiğini divanında şöyle dile getirmiştir:

*Sözde te'sir gerek yohsa nedir şâ'irlik
Kalb-i cânâneyi nerm itmez ise güftârın*

Ş. D. (G. 91-6)

*Dil-i şâ'irde mahabbetten eser olmaz ise
Viremez söylese de ben gibi eş'âra şeref*

Ş. D. (G. 81-6)

Şeref Hanım'ın, şiirlerindeki benzetmelerinde erkek şair söylemlerin bulunduğu görülmektedir. Hatta mahlası olmasa onun erkek şair olduğu sanılabilir.

*Gam çekme gönül sana dilârâ mı bulunmaz
Vâmık olagör aşk ile Azrâ mı bulunmaz*

Ş. D. (G. 62-1)

*Benzemez Ferhâd u Kays'a hâlet ü keyfiyyetim
Var benim başımda yâ Rab özge bir sevdâ nedir*

Ş. D. (G. 27- 5)

Şeref Hanım, bir kadın şair olarak devrine göre rahat söyleyişlerde de bulunmuştur. Leylâ Hanım'ın “*Ne derlerse desinler*” redifli gazeline nazire olarak “*Ne derlerse desinler*” redifli bir gazel kaleme almıştır.¹¹⁹

*Gûş itme âlemde şemâtât-ı adûyı
Zevkinde ol eglen de ne dirlerse disinler*

Ş. D. (G. 41-2)

Şeref Hanım Divanı'nda Nedîm gibi şuh söyleyişlerinin yanında Nâbî ve Koca Râgıb Paşa tarzı söylemlere de rastlanılmaktadır. Beyitlerinde ehl-i dilin dünyada rahat görmemesi, kadere rıza gibi konuları işlemiştir.¹²⁰

¹¹⁹ Arslan, *Şeref Hanım Dîvânı*, 36-37; İspirli, 100.

¹²⁰ Arslan, *Şeref Hanım Dîvânı*, 39.

*Zuhûr itdikçe bir bir ser-nüviştin hep Hudâ'dan bil
Vukû'a râzı ol hayr u şeri hükm-i kazâdan bil*

*Nasîbindir Şeref mihmet ko ta'nı çarh u ağyâra
Ne baht-ı duna isnâd it ne yâr-i bî-vefâdan bil*
Ş. D. (Kt. 83)

Şeref Hanım'ın divanında ninnilere yer vermesi divan şiirinde kadın hissiyatına yer verdiğinin göstergesidir. Nitekim yiğeni Nebil Bey ve Nakiyye Hanım'a murabba nazım şekliyle ninni yazmıştır.¹²¹

*Ağlama ey verd-i âl
Em memeden lezzet al
Cüz'i nolur hâba tal
Niceye dek bu figân*

Ş. D. (Mr. 6-5)

1.4.3. Divanı

Şeref Hanım Divanı'nda 21 nazım şekliyle yazılmış 677 şiir bulunmakta olup, toplam beyit sayısı 4807' dir.

Divanda; 529 beyitten oluşan 23 kaside; 705 beyitten oluşan 122 tarih; 82 bentlik, toplam 164 beyitten oluşan 8 murabba; 46 bentlik, toplam 115 beyitten oluşan 8 muhammes; 89 bentlik, toplam 22 beyitten oluşan 17 tahmis; 133 bentlik, toplam 399 beyitten oluşan 15 müseddes; 52 bentlik, toplam 156 beyitten oluşan 10 tesdîs; 7 bentlik, toplam 28 beyitten oluşan 1 müsemmem; 20 bentlik, toplam 119 beyitten oluşan 4 terkîb-i bend; 6 bentlik, toplam 48 beyitten oluşan 1 tercî-i bend; 1429 beyitten oluşan 255 gazel; 5 beyitten oluşan 2 müstezâd; 190 bentlik, toplam 390 beyitten oluşan 42 şarkı; 114 beyitten oluşan 5 mesnevî; 52 beyitten oluşan 4 lugaz; 48 beyitten oluşan 8 kıt'a-i kebîr; 216 beyitten oluşan 108 kıt'a; 4 rubâ'î, 18 beyit, 20 matla ve nazım şekli belli olmayan 2 manzum bulunmaktadır.

¹²¹ İspirli, 101.

Şeref Hanım'ın divanında tarikat şeyhleri adına yazılan şiirler bulunmaktadır. Mevlevî olması hasebiyle divanında Mevlânâ'ya olan sevgisini müstakil manzumelerde dile getirmiş ve 70 kadar beyitte ona olan bağlılığını satırlarına dökmüştür.

Şeref Hanım, “*Bir mersiye şairidir*” denilebilir. Çünkü her yıl Muharrem ayında bir mersiye yazmıştır. Divanında 16 nazım şekliyle 789 beyitten oluşan mersiye kaleme almıştır. Divanının yüzde on beşe yakını Kerbelâ mersiyelerinden oluşmaktadır.¹²²

Şeref Hanım'ın divanının İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (no. 2808)'nde bilinen tek nüshası, vefatından sekiz yıl sonra basılmış (İstanbul 1284, 1292)¹²³ olup, Mehmet Arslan tarafından 2002 yılında yayımlanmıştır.¹²⁴

1.5. ÂDİLE SULTAN, HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE DİVANI

1.5.1. Hayatı

Osmanlı hanedanına mensup tek kadın şair olan Âdile Sultan 22 Şevval 1241 (29 Mayıs 1826) tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir.¹²⁵ Babası otuzuncu Osmanlı padişahı II. Mahmud, annesi Zenginar Kadın'dır. Annesini küçük yaşta kaybeden Âdile Sultan'ı babası zevcesi Nevfidan Kadın'a emanet etmiştir. Nevfidan Kadın, Âdile'yi ihtimamla büyötmüştür. II. Mahmud çocuklarının eğitime önem vermiştir. Âdile Sultan da Arapça, Farsça edebiyat, müzik, hat, din eğitimi almıştır.¹²⁶ Annesinin vefatından yaklaşık dokuz yıl sonra babasını kaybeden Âdile Sultan ağabeyi Abdulmecid'in himayesine girmiştir.¹²⁷ Âdile Sultan, ailesinden pek çok yakınına hayattayken kaybetmiş, üzüntüsünü divanında kaleme aldığı tahassür-nâme ve iftirak-

¹²² Arslan, *Şeref Hanım Divânı*, 99.

¹²³ Banarlı II, 841; Mehmet Arslan, “Şeref Hanım”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 550; İspirli, 105.

¹²⁴ Arslan, “Şeref Hanım”, XXXVIII, 550.

¹²⁵ H. Özdemir, *Âdile Sultan Divânı*, 11; M. Çağatay, Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1980, 135.

¹²⁶ H. Özdemir, *Âdile Sultan Divânı*, 11; Ümrân Atasoy, *Âdile Sultan ve Tevhîde Hanım Divanlarında Üslup*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul 2019, 42, 43, Arif Kolay, “Hayırsever, Dindar, Nazik ve Şâire Bir Padişah Kızı: Âdile Sultan”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 12 (2), 2017, 1-33.

¹²⁷ Kolay, 1-33.

nâmelerde dile getirmiştir. Sâliha Sultan, Mihrimah Sultan, Hatice Sultan ve Atiyye Sultan genç yaşta vefat eden kız kardeşleridir.¹²⁸

Âdile Sultan on dokuz yaşındayken 1261/1845'te abisi padişah Abdülmecid tarafından Tophane Müşiri Mehmet Ali Paşa ile evlendirmiştir. Bir hafta süren düğün XIX. yüzyılın en görkemli düğünlerinden biri olarak tarihe geçmiştir.¹²⁹

Evlendikten sonra Neşetâbâd Sarayı, (Mimar Sinan Üniversitesi'nin bulunduğu yer) Âdile Sultan'a tahsis edilmiş, bazen Kuruçeşme'de Esmâ Sultan'dan kalan yalıda, bazen da Kâğıthane, Çırağan, Validebağı ve Kandilli'deki saraylarda oturmuştur.¹³⁰

Yirmi dört yıllık mutlu bir evliliğin ardından Mehmet Ali Paşa 9 Haziran 1868'de vefat etmiş ve Bostan iskelesindeki türbeye defnedilmiştir. Âdile Sultan eşinin kaybı üzerine yazdığı mersiye de onun meziyetlerini şöyle övmüştür:

*Devlet ü dine sadâkatle ederdî hizmet
Emr-i Peygamberi i icrâya kılardı gayret*

*Bir özü doğru sözü doğru muhibb-i devlet
Öyle bir yâr için Âdile ağlar elbet*

*Bir Muhammed Ali Pâşâ idi ol dünyada
Vechini göstere Allah ona ukbâda*

A. D. (Mersiye Der Hakk-ı Merhûm Muhammed Ali Pâşâ 19-21)

Âdile Sultan'ın Mehmet Ali Paşa'dan Sıdıka, Aliye, İsmail ve Hayriye isminde dört çocuğu olup, Hayriye Hanım dışındakiler genç yaşta ölmüştür. Hayriye Hanım da dört yıllık evliyken vefat etmiştir.¹³¹

Evlatlarının ölümü üzerine tahassür-nâme ve iftirak-nâmeler kaleme alan Âdile Sultan, genç yaşta vefat eden kızı Hayriye Sultan'ın vefatı üzerine yazdığı mersiye de üzüntüsünü şöyle dile getirmiştir:

¹²⁸ H. Özdemir, *Âdile Sultan Divânı*, 16-19.

¹²⁹ H. Özdemir, *Âdile Sultan Divânı*, 25-30; Kolay, 1-33.

¹³⁰ İspirli 131; Kolay, 1-33; Nihat Azamat, "Âdile Sultan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, I, 383.

¹³¹ H. Özdemir, *Âdile Sultan Divânı*, 36, 37; İspirli 133; Kolay, 1-33.

*Ben gibi Hak etmesin bir mâderi
Koymasın sevgili evlâddan geri*

*Ben nasıl yanmam kızım Sultân'ıma
Kendi gitti kıydı ammâ cânıma
Hâsılı ol âcize bu resm ile
Çok sene yandı yakıldı nâfile*

A. D. (Tahassür-nâme 47-49)

Âdile Sultan, babasının vefatının ardından himayesine girdiği Sultan Abdulaziz'in vefatına intihar denilmesini kabul etmeyerek cellatlar tarafından öldürüldüğünü divanında şöyle kaleme almıştır:¹³²

*İşte bu pür-yara sînem gördü bir yara dahi
Uğradı ya 'ni cefâ-yı çarh-ı gaddâra dahi*

*Kardaşım Abdü'lazîz Hân Padişâh-ı aşr iken
Adl ü lutf ü rahm ile bir tâcdâr-ı dehr iken*

*Etdi terk-i saltanat bâ-hükm-i takdîr-i Hudâ
Sonra yüz gösterdi ammâ emr-i cellâd-ı kazâ*

A. D. (İftirâk-nâme 38/13-15)

Nakşibendiyye tarikatına bağlı, dindar bir hanım olan Âdile Sultan, Bâlâ Tekkesi şeyhi Ali Efendi'ye intisap etmiştir.¹³³

Âdile Sultan, hakkında bilgi veren kaynakların tümünde onun dindar, yardım sever, sosyal yardımlaşmaya önem veren bir hanım olduğu bildirilmektedir.¹³⁴ On dört vakıf kurmuştur. 1851-1892 yılları arasında kurduğu vakıflar İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (nr. 4993) kayıtlı bulunmaktadır.¹³⁵ Medine-i Münevvere için

¹³² H. Özdemir, *Âdile Sultan Divânı*, 22; İspirli 132.

¹³³ Azamat, "Âdile Sultan", 383; H. Özdemir, *Âdile Sultan Divânı*, 49; İspirli, 135.

¹³⁴ Azamat, "Âdile Sultan", 383; H. Özdemir, *Âdile Sultan Divânı*, 80; İspirli, 135.

¹³⁵ Azamat, "Âdile Sultan", 383.

yaptırdığı vakıflar oldukça dikkat çekmektedir.¹³⁶ Âdile Sultan'ın; Üsküdar Dudullu'da Âdile Sultan Çeşmesi, Koşuyolu-Altunizade arasında bulunan Âdile Sultan Kasrı, Küçük Mustafa Paşa semtinde bulunan Âdile Sultan Sıbyan Mektebi, Galata Mevlevihane'si Arap Camii avlusunda bulunan birer sarnıç ve şadırvan, Altunîzâde mevkiinde bir koruluk, Silivrikapı'da Bâlâ camii ve türbesi vs. yaptırmış olduğu hayratlardan bazılarıdır.¹³⁷

Âdile Sûltan'ın en önemli hizmetlerinden biri ecdadı Kanuni'nin divanını Matbaa-i Osmaniye'de 1890 yılında *Divan-ı Muhibbî* adıyla bastırmasıdır.¹³⁸

Âdile Sultan, babası gibi yenilikçi bir sultandır. Tasvirin çok da itibar görmediği bir dönemde portresini yaptırmış ve bir devlet dairesine astırmıştır.¹³⁹

Âdile Sultan, 1 Şevval 1316 (12 Şubat 1899) tarihinde vefat etmiş ve Bostan İskelesi mevkiinde eşi Mehmet Ali Paşa'nın yanına defnedilmiştir.¹⁴⁰

1.5.2. Edebî Kişiliği

Âdile Sultan, XIX. asırda yaşamış divan edebiyatı geleneğinde şiir yazan mutasavvıf bir şair olarak nitelendirilebilir.

Divan şiirinin kıymetini yitirmeye başladığı bir dönemde yaşayan Âdile Sultan, sade bir dil kullanarak zamanındaki insanların rahatlıkla anlayabileceği fazla sanat içermeyen, ağır terkiplere boğulmayan manzumeler kaleme almıştır. Yaşadığı ortam göz önünde bulundurulursa eskiyi taklit ettiği görülmektedir.¹⁴¹ Aynı zamanda yetiştiği ortam nedeniyle Sultan'ın, kuvvetli bir dil ve edebiyat kültürüne sahip olduğu, şiirlerinden anlaşılmaktadır.¹⁴²

¹³⁶ H. Özdemir, *Âdile Sultan Divânı*, 100; Reyhan Keleş, “Âdile Sultan'ın Şiirlerinde Dinî Hassasiyet” *Uluslararası İslam ve Kadın Çalıştayı: 9 Haziran 2018- Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, (ss. 373-399), Iğdır Üniversitesi Yayınları, Iğdır 2018.

¹³⁷ H. Özdemir, *Âdile Sultan Divânı*, 80-98.

¹³⁸ H. Özdemir, *Âdile Sultan Divânı*, 80-103; İskender Pala, “Adli Kızı Âdile”, *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, 45, 1997, 23-25; İspirli, 135.

¹³⁹ İspirli, 135.

¹⁴⁰ Azamat, “Âdile Sultan”, 383; H. Özdemir, *Âdile Sultan Divânı*, 38; İspirli, 135.

¹⁴¹ H. Özdemir, *Âdile Sultan Divânı*, 103-104.

¹⁴² Babarlı, II, 841.

Âdile Sultan, halk lisanına yakın tarzda da şiirler yazmıştır. Hece vezniyle yazdığı aruza da uyan Yunus tarzını hatırlatan ilahileri vardır.¹⁴³

Hak yolunda cân verdiler

İncitme hiç dervîşleri

Cânân yolunu buldular

İncitme hiç dervîşleri

Dervîşlerin Hak'dır yolu

Olmaz dahi sağı solu

Hak erenler kılmış velî

İncitme hiç dervîşleri

A. D. (İlahi 1, 2)

Âdile Sultan'ın şiir yapısına bakıldığında şairliğinin kuvvetli olduğu söylenemez. Nüzhet Ergun ve Murat Uraz, Âdile Sultan'ın şairliği hakkında kafiye ve vezin hatalarının bulunması sebebiyle muvaffakiyetli bir şair sayılamayacağını belirtmektedirler. Bununla beraber hüznünü dile getirdiği tahassür-nâme ve iftirak-nâmelerde ruhunun derinliklerini satırlara dökülebildiğini de belirtmektedirler.¹⁴⁴

Âdile Sultan, divanında büyük şairlerden Fuzûlî, Muhibbî, Şeyh Gâlip'e nazireler yazmıştır. Teknik bakımdan hatalı ifade ve vezinlerin bulunduğu bu nazirelerde dilin sade, üslubun samimi olduğu görülmektedir.¹⁴⁵

Âdile Sultan, şiirlerinde genellikle dünyanın faniliğini ve geçiciliğini dile getirerek, ölüm ötesi için hazırlanmak gerektiğini ifade edip adeta okuyucularını hayırlı işler yapmaya teşvik etmektedir. Dünyanın faniliğini bir gazelinde şöyle dile getirmektedir:

Kimseye bu dâr-ı mihnet olmadı dârü'l-emân

Sen emîn olma gönül bend etme zinhâr zinhâr

¹⁴³ Banarlı, II, 842, Mustafa İsen, Ali Fuat Bilkan, *Sultan Şairler*, (1. Basım), Akçağ Yayınları, Ankara 1997, 89.

¹⁴⁴ H. Özdemir, *Âdile Sultan Divânı*, 104-106.

¹⁴⁵ İsen, Bilkan, 89.

*Niceler geldi bu dehre bukmadı bir dem huzûr
Zevkine aldanma üç beş gündür ancak rüzgâr*

*Kimseye bâkî değildir bil sana da olamaz
Saltanat devletle ey gâfil ne lâzım iftihâr*

A. D. (G. 49-2, 3, 4)

Âdile Sultan, Bâlâ Tekkesi şeyhlerinden Şeyh Ali'ye intisap etmiştir. Bu intisabıyla Allah'a yakınlaşacağını vurgulayan Sultan'ın şiirlerinin çoğunda tasavvufî yaklaşımı görmek mümkündür.

*Bezm-i aşk-ı ârifâna ger duhûl ister isen
Dergeh-i mürşidde yeksân ol ki yol âsândır*

A. D. (G. 45-6)

Nakşibendiyye tarikatına mensup olan Âdile Sultan Bahâeddin Nakşibend'e derin bir hürmet duymuş ve bu hürmetini satırlara taşımıştır.

*Mazhar-ı envâr-ı zât-ı Kibriyâ'dır Nakşbend
Vâkıf-ı râz-ı rumûzât-ı Hudâ'dır Nakşbend*

*Pişvâmuz Hazret-i Sıddık-i a'zamdır bizim
Nesl-i pâkile siyâdet-intimâdır Nakşbend*

A. D. (Der Vâsîf-ı -Pir Muhammed Bahâe'd-din Nakş-bend (K.s.) 1, 2.)

Klasik Türk edebiyatı geleneğine uygun bir divan tertip eden Âdile Sultan'ın divanını bastırmak gibi bir amacı olmayışı, kendisini şair olarak kanıtlama gayesi olmadığına da bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

1.5.3. Divanı

Âdile Sultan'ın divanında Klasik Türk edebiyatının divan tertibi ve nazım şekilleri açısından problemler bulunmaktadır. Kaside, gazel, murabba, terkib-i bend, terci-i bend, kıt'a, tahmis, müseddes gibi nazım şekillerinde problemleri olanlar

mevcuttur. Divanında Türk edebiyatının nazım şekillerinden hiçbirine uymayan 30 ayrı şiir bulunmaktadır.¹⁴⁶

Âdile Sultan divanı münâcât, tevhidât, nu'ût-ı şerîfe, gazeliyyât, daha sonra, “İstirham Ez-Hazret-i Seyyidü'l-Enâm, Fahriye Ez-Lisân-ı Aşk I, II, tahmis, Bahariyye, Der-Hakk-ı Âl-i Osman, Tenbihnâme, Bu Dahi” şeklinde düzenlenmiş olup, bu başlıklar altında 9 şiir yer almaktadır. Ayrıca na'tlar kısmında 23 beyitlik mesnevi nazım şekli ile yazılmış bir mi'râciye, yine na'tlar kısmının 27. şiiri 19 beyitlik mesnevi, 33. şiiri 18 beyitlik mesnevi, 37. şiiri 103 beyitlik mesnevi, 38. şiiri 22 beyitlik mesnevi, 39. şiiri 68 beyitlik mesnevi, “*Fahriye ez-lisan-ı aşk*” başlıklı şiir de 8 beyitlik mesnevidir.¹⁴⁷

Âdile Sultan Divanı'nın 4. bölümü gazeller bölümüdür. Divan kültüründe münâcât ve na't nazım türleri, genellikle *kaside* nazım şekli ile yazılmasına rağmen Âdile Sultan Divanı'nda münâcâtlar, tevhidât ve na'tlar kısmında *gazeller* bulunmaktadır.

Âdile Sultan Divanı'da nazım şekillerine göre şiirlerin dağılımı şöyle sıralanmaktadır: 6 kaside; 177 gazel; 14 murabba; 10 kıt'a; 1 tahmis; 3 müseddes; 2 terkib-i bend; 1 terci'-i bend; 7 mesnevi; 2 hece vezni ile yazılan şiir bulunmakta olup 30 şiir Türk edebiyatının nazım şekillerinden hiçbirine uymamaktadır.¹⁴⁸

Âdile Sultan Divanı'nın, Topkapı Sarayı Hazine bölümünde 995, 996, 997 numaralı kayıtları, Millet Kütüphanesi Ali Emiri nüshası 269, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (T.Y. 4848) nüshaları bulunmaktadır.

Divanın nazım türlerinin altında farklı nazım şekilleri bulunmuş olduğundan biz de çalışmamızda vermiş olduğumuz örneklerin alıntı yeri olarak şiirin başlığını vermeyi uygun gördük. Çalışmamızı 1996 yılında Hikmet Özdemir tarafından yayımlanan “*Âdile Sultan Divânı'nı*” esas alarak hazırladık.

¹⁴⁶ İbrahim Akyol, “Âdile Sultan Divanı'nda Nazım Şekilleri ile İlgili Problemler”, *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (39), 2015, 1-10.

¹⁴⁷ Akyol, 1-10.

¹⁴⁸ Akyol, 1-10.

1.6. TEVHÎDE HANIM, HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE DİVANI

1.6.1. Hayatı

Tevhîde Hanım'ın hayatı hakkında çok az kaynakta sınırlı bilgi bulunmaktadır. Hiçbir şuara tezkiyesinde ismi zikredilmemektedir.¹⁴⁹ Hayatı hakkındaki bilgiler genellikle Nazmi Bayçın'ın *Yurt Tetkikleri: Manisa'da Bir Kadın Şair: Bayan Tevhîde ve Eserleri* adlı eserden edinilmektedir. Bununla birlikte divanında kaleme aldığı şiirler, dönemini aydınlatacak bilgiler elde etmemizi sağlamaktadır.

İsmi geçen çalışmalarda Tevhîde, Tevhîde Hanım, Âşık Tevhîde veya Bayan Tevhîde şeklinde anılmaktadır.¹⁵⁰

Tevhîde Hanım, Manisa'da 1264/1847 tarihinde dünyaya gelmiştir. Babası Limoncuzade Fehim Efendi, annesi İzmir'li Sinanzâde Ahmed Efendi'nin kızı Tâhire Hanım'dır. Tevhîde Hanım'ın annesi Mevlevî dindar bir hanım olup ölene kadar zikri bırakmamıştır.¹⁵¹ Ölmeden önce annesinin eli ayağının tutmaz ve konuşamaz olduğunu ama annesinin bu duruma hiç isyan etmediğini Tevhîde Hanım'ın divanından anlamak mümkündür.

Görmedi rûy-ı vefâ nakş-ı cihânda göz yumup

Âkıbet teslim-i rûh etdi cenâb-ı izzete

El ayak tutmaz dahî dil söylemez nâcâr olup

İki sâl demedi vâh ki erdim mihnete

T. D. (Kendi Vâlidem Târih-i Fevt 17a)

Manisalı Veznedar Çakmak Hüseyin Efendi'yle evlenen Tevhîde Hanım'ın bu evlilikten 12 Safer 1286/4 Mayıs 1826 tarihinde Hatice Sadiye isimli kızı dünyaya gelmiştir. Hatice Sadiye 1891 yılında yirmi üç yaşındayken vefat etmiştir. Tevhîde Hanım, divanında kızının vefatına dair şu satırlarda ölüm tarihini de kayda düşmektedir:

¹⁴⁹ Didem Z. Havlioğlu, On the Margins and between the Lines: Ottoman Women Poets from the Fifteenth to the Twentieth Centuries. *Turkish Historical Review*. 1 (1), Leiden 2010, 25-54.

¹⁵⁰ Atasoy, 95.

¹⁵¹ Pehlivan, 1, 2.

*Bin iki yüz seksen altı senesinde
Mâh-ı Saferin on ikisinde*

*Bir kerîmem geldi dünyâya benim
Saat on birde Pazar ertesinde*

*İsmi Hatice mahlası Sa'dîye
Nûş etsin aşk-ı Hak meyhânesinde*

T. D. (Târih-i Velâdet-i Kendi Kerîmem 17a)

Tevhîde Hanım kızını kendisi gibi şair yetiştirmiştir.¹⁵² Tevhîde Hanım, kızının ölümünden beş ay sonra eşi Çakmak Hüseyin Efendi'yi de kaybetmiştir. Atiye adında manevi bir kızı bulunmaktadır.¹⁵³

Kadın şairler genellikle tarikat mensubudurlar. Tevhîde Hanım da Mevlevî tarikatına mensup olup bu durumu divanındaki pek çok şiirde ifade etmiştir.¹⁵⁴

*Şâh-ı kutbü'l-ârifîndir Hazret-i Molla-yı Rûm
Biz anın dervîşiyiz inkârımız yok bi'l-umûm*

T. D. (Diğer-403)

Tevhîde Hanım'ın müşşidinin Mahmud Fahreddin Çelebi olduğu da şu mısralardan anlaşılmaktadır:¹⁵⁵

*Baş keseriz pîrimiz Molla-yı Rûm'a Tevhîde biz
Mürşîdimdir Molla Hünkâr Fahreddin Çelebi*

T. D. (Mu'ammâ-98b/259)

*Himmetiyle açar elbet kurb-i Hakka râhımız
Hünkâr Fahreddin eşîğidir bizim dergâhımız*

T. D. (Hazret-i Mevlânâ Hakkında 13b/25-1)

¹⁵² Pehlivan, 1.

¹⁵³ Pehlivan, 1.

¹⁵⁴ Pehlivan, 2.

¹⁵⁵ Pehlivan, 2.

Tevhîde Hanım, manevî mürşidinin de Mevlânâ'nın Mesnevî'yi kaleme almasına vesile olan Hüsameddin Çelebi olduğunu şöyle dile getirmektedir:¹⁵⁶

Înabe aldığım şeb bi hamdi'llâh bu ednânın

Mâ'nevî mürşidi oldu Hüsameddin Çelebi

T. D. (Mu'ammâ 98b/259)

Hayatı boyunca maddi sıkıntı çekmeyen Tevhîde Hanım'ın hüznü bir hayat hikâyesi bulunmaktadır. Önce annesini ve mürşidini, ardından aynı yıl içinde eşi ve kızını kaybetmiştir. Divanında kızı, eşi ve şeyhinin vefatlarına dair tarih yazmaması divanını bu vefatlardan daha önce kaleme aldığını göstermektedir. Tevhîde Hanım, H.13197/M.1901 tarihinde vefat etmiştir. Revak Sultan Türbesi mezarlığında medfundur.¹⁵⁷

1.6.2. Edebî Kişiliği

Tevhîde Hanım, divanını 1881 tarihinden sonra kaleme almıştır. Divanını manevî kızı Atiye istinsah etmeye çalışmış fakat tahsilli olmadığından pek çok imla hatasında bulunmuştur.

XIX. yüzyılda yaşayan Tevhîde Hanım, şiirleri aşk, rakip, şarap gibi divan şiiri imgelerini yansıtmaktadır. Mevlevî olması da şiirlerini tasavvufî bir havada yazmasına neden olmuştur. Şiirinde vezin ve kafiye bakımından her ne kadar hatalar bulunsa da beşerî ve ilahî aşkı dile getirmedeki üslubu oldukça samimidir.¹⁵⁸

Divanında şairliğe haddi olmadığını, şairliğin kendisine Allah tarafından verildiğini şöyle anlatmaktadır:

Şâ'irlik haddim değil hâşâ bana Hakk'ın yâdigârıdır

Makbûl olursa Tevhîdin ehl-i dile bergüzârıdır.

T. D. (Diğer- 387)

¹⁵⁶ Pehlivan, 2.

¹⁵⁷ Pehlivan, 3, 4.

¹⁵⁸ Pehlivan, 30.

M. Halit Bayrı “*Ancak destan ve türküleri Tevhîde’nin ihmal edilecek bir sima olmadığını pek iyi göstermektedir*” şeklinde tespitte bulunmuştur.¹⁵⁹

XVII. yüzyılda halk şairleri, klasik edebiyatı taklide başlamışlar ve XIX. yüzyılda bu durum daha da görünür hale gelmiştir. Tevhîde Hanım’da da bu etkiyi görmek mümkündür. O, gazel, kaside gibi klasik şiir nazım şekilleriyle şiir yazmaya çalışmış hatta pek örneği görülmeyen “*müsebba*” nazım şekliyle şiir yazmayı bile denemiştir. Kaynakların verdiği malumata göre onun için *divan şiiri etkisinde kalmış mutasavvıf halk şairidir* demek doğru bir tanımlama olacaktır.¹⁶⁰

Tevhîde Hanım klasik şiir kalıpları içinde şiir yazdığından onun divanında da erkekçe söylemler bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde olduğu gibi sevgili için kullanılan geleneksel kelimelere şiirinde o da yer vermektedir. Öyleki şiirlerinin son kısmında mahlasının dillendirmese mısraların bir erkek şairin ağzından döküldüğü sanılabilir.

*Açıldı yâreler gül gül hasretinle dağ dillerde
Gel otur rûyun görüm ey bâd-ı sâbâ halli güzel*

*Acep gelmiş midir mislin cihâna bir dahî ey şûh
Zât-ı vâlânız gibi bir hûri sıfatlı güzel*

T. D. (G. 60a /126- 2,3)

*Bir Leylâ’nın aşkıyla Tevhîde sen Mecnûn iken
Görelim dahî neler söylersin yârâna gittikçe*

T. D. (G. 46a /90-6)

Tevhîde Hanım’ın divanında yaşadığı dönemin şartlarına, kültürüne ve gündelik yaşamına dair bilgiler çok fazla bulunmaktadır. Örneğin Manisa’da özel günlerde ne tür kıyafetler giyildiğine, baharın nasıl geldiğine, düzenlenen şenliklere dair önemli bilgilere yer vermiştir. Tasavvufi havanın bulunduğu Manisa’da yine uhrevi şenlikler de düzenlenmektedir. Hiç şüphesiz mesir macunu adına düzenlenen Mesir şenlikleri herkes

¹⁵⁹ Pehlivan, 16-30.

¹⁶⁰ Pehlivan, 17.

tarafından bilinmektedir. Manisa hakkındaki satırlarında Tevhîde Hanım bu şenliklere şöyle değinmektedir:

*Sultân Nevruz günü Mesir saçarlar
Cem olup cümle halk avuç açarlar
Mollalar imâretten çorba içerler
Her şehre ulaşır eli Mağnisa'nın*

T. D. (Destân-ı Mağnisa 93a/225-4)

Tevhîde Hanım bir Mevlevî olarak şiirlerinde Mevlânâ'ya olan hürmeti ve bağlılığını dile getirmektedir. Fahreddin Çelebi ise Tevîde'nin azm-i tarik eylediği zattır.

*Eyledi Âl-i Resûl'den bey'at-i ahz ü tarîk
Hazret-i Molla-yı Rûm'la aşk-ı Hak oldu refîk
Biz dahi evlâd-ı pîrle eyledik azm-ı tarîk
Molla Fahreddin eşiğidir bizim dergâhımız*

T. D. (Hazret-i Mevlânâ Hakkında 13b/25-3)

Tevhîde Hanım klasik dönem şairleri kadar başarılı bir şair değildir. Ancak aldığı eğitim ve yaşadığı sosyo-kültürel şartlar düşünülürse divan yazmış olması bakımından şairliği değerlendirildiğinde tamamen başarısız sayılması doğru olmayacaktır.

1.6.3. Divanı

Tevhîde Hanım Mevlevîliğin etkisiyle klasik Türk şiirinin nazım şekillerinden gazel, kaside vb. kullanarak şiir yazmaya özenmiş, hatta örneği pek görülmeyen müsebba nazım şekliyle şiir yazmayı denemiştir. Divanında klasik Türk edebiyatının divan nazım şekilleri açısından problemler bulunmaktadır.

Tevhîde Hanım Divanı'nın Konya A.R. İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi 13 453 numarada kayıtlı nüshası bulunmaktadır.

Divan 2006 yılında Gürol Pehlivan, Bülent Bayram ve Mehmed Veysî Dörtbudak'ın ortak çalışmasıyla yayımlanmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

KADIN DİVAN ŞAİRLERİNİN PEYGAMBERLERE YAKLAŞIMI

2.1. PEYGAMBERLER

2.1.1. Hz. Âdem

Tüm semavi dinlere göre ilk insan ve ilk peygamberdir.¹⁶¹ Semavi olan ve olmayan bütün dinlerde ilk insana dair pek çok bilgi bulunmaktadır. Edebî metinlerde de ilk insana ilişkin geniş bilgi bulunduğu gibi divan şiirinde de ilk insan önemli bir mazmun olarak manzumelerde çokça işlenmiştir.

İslami kaynaklarda insanlığın atası olarak nitelendirilmesinden dolayı “*ebü’l-beşer*”¹⁶² ve Âl-i İmran suresi 33. ayette de Allah’ın seçkin kulları arasında zikredilmesi nedeniyle “*safiyyullah*” unvanıyla nitelendirilir.¹⁶³ Kur’an-ı Kerim’de Hz. Âdem’in yaratılma süresi, bedenini oluşturan unsurlar, kendisine verilen bilgi, iblisin ona secde etmeyişi, cennete konuluşu ve oradaki yaşamı, Hz. Havva’nın yaratılışı, yemeleri yasaklanan yiyecek, İblis’in iğvasına kanarak yasak meyveyi yemeleri, cennetten çıkarılışları, dünya hayatının başlayışı ve tövbe edişi hakkında bilgiler teferruata girilmeden anlatılmaktadır.¹⁶⁴

Hz. Âdem’in kıssasından gerek dinî gerekse din dışı Türk edebiyatında geniş çapta faydalanılmıştır. Klasik dönem şairleri edebî metinlerde Hz. Âdem’in hayatına dair bilgileri Kur’an-ı Kerim’de anlatıldığı şekliyle ve tefsirlerde yer verilen teferruata kadar gerekli gördükleri her vesilede başvurup kullanmışlardır.¹⁶⁵

¹⁶¹ M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (18. Basım), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013, I, 55.

¹⁶² Köksal, I, 61.

¹⁶³ Süleyman Hayri Bolay “Âdem” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, I, 358.

¹⁶⁴ Bakara: 2/30, 31-37; Âli İmrân: 3/33, 59; Mâide: 5/27, 31; En’am: 6/2; A’râf: 7/11, 12, 19, 26, 27, 31, 35, 172; Hicr: 15/26, 33; İsrâ: 17/61, 70; Kehf: 18/50; Tâhâ: 20/115-123; Mü’minun: 23/12; Secde: 32/7; Fâtır: 35/11; Yâsîn: 36/60; Saffat: 37/11; Sâd: 38/71-85; Rahman:55/14; Tin: 95/4.

¹⁶⁵ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, (13. Basım), Kapı Yayınları, İstanbul 2004, 7.

Kadın divan şairlerinin divanlarında Hz. Âdem’le ilgili kullanımlarında daha çok Kur’an-ı Kerim’de zikredilen bilgilere yer vermişleri görülmektedir.¹⁶⁶

Şairler edebî metinlerde “Âdem” kelimesini değişik benzetmelerle kullanmışlardır. Bu kullanımlardan bazıları şunlardır:

Klasik Türk şiirde, kutsal kitaplarda belirtilen bilgilere uygun olarak Hz. Âdem’in yaratılmış ilk insan oluşu ele alınan temalardan biridir.¹⁶⁷

Nitekim Mihrî Hatun aşağıdaki beyitte yaratılan ilk insanın Hz. Âdem olduğunu belirtmektedir:

*Hakkıçün anun ki ol iken adem
Anı mevcûd eyledün evvel kadem*

*Ol mübârek cismine virdün çü rûh
Hamd ile açdı gözün buldı fütûh*

M. D. (Tz. 271, 272)

Şeref Hanım, bir tarihinde “ilk insandan beri” anlamını Hz. Âdem’i zikrederek ifade etmektedir.

*Ne geldi ne gelür tâ devr-i Âdem'den beri aslâ
Keremde cûd u ihsân u sehâda misli dünyaya*

Ş. D. (T. 50-4)

Hiz. Âdem’e yeryüzünün çeşitli yerlerinden alınan topraklardan yaratılmış olması nedeniyle “Âdem” ismi verildiği belirtilmektedir.¹⁶⁸

Tevhîde Hanım, aşağıdaki beyitte Hiz. Âdem’in dört unsurdan yaratılarak ilk can verilen insan olduğunu belirtmektedir.

¹⁶⁶ Hiz. Âdem’le ilgili divanlardaki diğer kullanımlar için bkz.: Mihrî Divanı: Tz. 19; Tz. 60; Şeref Divanı: T.8-2; Tb.4/II-8; Leylâ Divanı: Tb.IV-20; Th. 1-3; Âdile Divanı: Mes. II-Tev. 6-4; Mes-III-N. Ş. 21-4; Mer. XV-101; Tn. 37-5; G.109-3; Tevhîde Divanı: G. 86/44a- 7.

¹⁶⁷ Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, (2. Basım), Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2018, 190; Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmumlar ve Mefhumlar*, (4.Basım), Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, 107.

¹⁶⁸ Köksal, I-30.

*Yüz yigirmi sal içinde Âdemi ey Tevhîde yâ
Çâr unsurdan yarattı verdi bir cân evvelâ*

T. D. (Evvelâ Dîvân 43-6)

Divan şiirinde, Hz. Âdem kıssasının dile getirildiği manzumelerde İblis'in Hz. Âdem'e secde etmediği işlenen konulardan bir diğeridir.¹⁶⁹ Âdile Sultan, meleklerin Hz. Âdem'e secde edip, şeytanın secde etmeyişi şöyle dile getirir:

*Melekler Âdem'e kıldı sücûdu
Ona baş eğmeyen şeytân değil mi*

A. D. (Nu'ût-ı Şerîfe 14-7)

*Ol Habibin rahmet etdin âleme
Secde ettirdin onunçün Âdem'e*

A. D. (Mesnevi-i Mi'râciyye 18)

Bilhassa na'tlarda Hz. Muhammed'i övmek için Hz. Âdem'den bahsedilmektedir. Yaratılan ilk insanın Hz. Âdem olmakla beraber ruhlar âleminde yaratılan ilk nurun Hz. Muhammed olduğunu belirtilir.¹⁷⁰ Nitekim Leylâ Hanım bir tahmiste “Âdem toprak ve su arasında iken ben nebî idim” hadis-i şerifine telmihte bulunarak Hz. Âdem daha bir ruh iken, Hz. Muhammed'in nebi olarak seçildiğine vurgu yapar.

*Senin mihr-i cemâlin eyledi tenvîr eflâki
Göreydi Yûsuf eylerdi fedâ hep cân u emlâki
Bu esrâra yetişmez kimsenin hiç akl u idrâki
Dahi bî-rûh iken Âdem Nebî'nin kâleb-i pâki
Oturdun sen nübüvvet mesnedine yâ Resûlallâh*

L. D. (Th. 1-3)

¹⁶⁹ Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmumlar ve Mefhumlar*, 107.

¹⁷⁰ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 191; Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*, (2. Basım), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, 228; Sacettin Tural, “Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Hz. Âdem ve İlk Günah”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, 14, 2002, 183-195.

2.1.2. Hz. Şit

Hz. Âdem'in oğludur. Kur'an-ı Kerim'de ismi zikredilmemekle beraber Hz. Şit'in, İslami kaynaklarda peygamber olduğu, Hz. Âdem'e indirilen suhufu topladığı ve kendisine içinde hikmet, riya zi ilimler ve bazı sanatlardan hakkında bilgi veren elli sayfalık suhuf gönderildiği belirtilir.¹⁷¹ Hz. Şit, Hz. Âdem'in çocuklarından Habil'in zürriyeti olmadığı ve Nûh tufanında da Kabil'in zürriyeti yok olduğu için insanlığın ikinci atası olarak kabul edilir. Hz. Şit'in, Hz. Âdem'in çocukları arasında en faziletlisi olduğu belirtilir.¹⁷²

Divan şiirinde Hz. Şit'le ilgili mazmunlar da kendisine suhuf verildiği, neslinin kıyamete kadar baki kalacağı ve Nûh Peygamber'in onun neslinden geldiğinin belirtilerek kullanıldığı görülmektedir.¹⁷³

Kadın şairlerden yalnızca Tevhîde Hanım divanında peygamberlere niyazda bulunduğu münacatında Hz. Şit'ten de şefa at dilemektedir.

Niyâzım sana Resûl Şit

Arz-ı mahşerde dâdımı işit

Var mücrimler için sende bir işâret

Rûz-i cezâda şefâ'at eyle

T. D. (Sair Peygamberlere Niyâz 18/10a-2)

2.1.3. Hz. İdris

Hz. İdris, Şit Peygamber'in soyundan olup, Kabiloğullarına gönderilen, kendisine içinde ilahi emirler ve çeşitli ilimlerden bahsedilen otuz sahifelik suhuf verilen peygamberdir.¹⁷⁴

¹⁷¹ Köksal, I, 68; Şinasi Gündüz, "Şit", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXIX, 215.

¹⁷² Gündüz, 215.

¹⁷³ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 226-228.

¹⁷⁴ Köksal, I, 80; Ömer Faruk Harman, "İdris", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXI, 478, 479.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İdris iki yerde doğrudan zikredilmekte olup, sıddık bir peygamber, doğruya ulaştırılan, sabredici, seçkin ve üstün kılınan iyi bir insan olduğu bildirilmiştir.¹⁷⁵

Bazı hadislerde Hz. Muhammed'in miraç hadisesinde ikinci veya dördüncü kat semada Hz. İdris'le karşılaştığı belirtilir.¹⁷⁶

Hz. İdris ile ilgili tefsirlerde İsrailiyattan sayılan, tarih ve tabakat kitaplarında da farklı ve ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilere göre Hz. İdris, ilk kez rakam kullanan ve yazı yazan, iğne ile ilk dikiş dikip terzilerin piri sayılan, yıldız, hesap ve tıp ilmi ilk kez onun adıyla anılan ve göğe yükseltilen peygamberdir.¹⁷⁷ Yunan mitolojisinde uygarlık hizmetleriyle bilinen "Hermes" in Hz. İdris olduğu görüşü de kabul görmektedir.¹⁷⁸

Klasik şiirde olduğu gibi tasavvuf ve tekke şiirinde Hz. İdris'le ilgili motiflere yer verilmekte, özellikle mi'raciyyelerin çoğunda onun urucuna temas edilmektedir.¹⁷⁹

Divan şiirinde Hz. İdris öğreticilik, pirlük yönüyle memduha benzetilir. Göğe yükseltilmesi yönüyle Hz. İsa'yla birlikte anılır. Katiplerin mahiri olarak zikredilir ve cennet-İdris ilgisi kurulur.¹⁸⁰ Terzilerin piri olarak kabul edilmesine dair kullanımları pek çok şiirde görmek mümkündür. Evliya Çelebi Hz. İdris'in cennette, hala cennet ehli için elbise diktiğine inanıldığını belirtmektedir.¹⁸¹

Mihri Hatun; tazarru-nâmesinde peygamberlerden bahsettiği bölümde Hz. İdris'ten, göğe yükseltildiği, kendisinin cennet ehline terzilik yapıp elbise diktiği ve onlar tarafından itibar gördüğü rivayetine yer vererek bahsetmektedir.

Hakkıçün anun ki terk itdükde cân

Anı gördi kamudan evvel cinân

¹⁷⁵ Meryem: 19/56, 57; Enbiya: 21/85, 86.

¹⁷⁶ Harman, "İdris", 478.

¹⁷⁷ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 200, 201; Gencay Zavotçu, *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, (2.Basım), Umuttepe Yayınları, İzmit 2018, 352; Harman, "İdris", 478- 470; Köksal, I, 82; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 227; Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, (1. Basım) Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008, 411, 412.

¹⁷⁸ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 201; Harman, "İdris", 480; N. Yıldırım, 411.

¹⁷⁹ Harman, "İdris", 480.

¹⁸⁰ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 201.

¹⁸¹ İncinur Atik Gürbüz, "Osmanlı Şiirinde Terziler", *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10 (16), 2015, 159.

*Hûri vü gılmâna oldu Hulle-kâr
Buldu ehl-i cennet içre i'tibâr*

M. D. (Tz. 276-277)

2.1.4. Hz. Nûh

“Ülû'l-azm” olarak isimlendirilen beş büyük peygamberden ilki olan Hz. Nûh, Kur'an-ı Kerim ve hadislerde hakkında geniş şekilde bilgi verilen peygamberlerdendir.¹⁸² Klasik edebiyatta Hz. Nûh kullanımları genellikle tufan olayı ile ilgilidir.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Nûh kırk üç yerde ismen zikredilmiş olup çeşitli surelerde hakkında bilgi bulunmaktadır. Hz. Nûh'un isminin verildiği Kur'an-ı Kerim'in 71. suresinde onun tevhit mücadelesi anlatılmaktadır. “Neciyyullâh”¹⁸³ (Cenab-ı Hakk'ın kurtardığı) ve “Şeyhü'l-enbiyâ” (Nebilerin uzun ömürlüsü) Hz. Nûh'un lakaplarıdır.¹⁸⁴ Kur'an-ı Kerim'de putperestliğin ilk defa Hz. Nûh'un kavminde ortaya çıktığı, onun bu kavmi tevhit inancına döndürsün diye gönderildiği, 950 yıl kavmiyle kaldığı anlatılır. Ayrıca iman etmeyen inkârcı kavmin tufanla helak edileceği ve kendisine inananlarla kurtulacakları bildirilerek bir gemi yapmasının istendiği belirtilir. Hz. Nûh'un gemiye her hayvan türünden birer çift aldığı ve iman edenlerin gemiye binip kurtulurken eşi ve oğlunun inanmayanlarla birlikte tufanda boğulduğu anlatılır.¹⁸⁵

Klasik edebiyatta tufan, Kur'an-ı Kerim'de anlatılan şekliyle ve daha ziyade felsefî fikirleri açıklamak yahut didaktik hikmetleri ortaya koymak amacıyla zikredilir. Hz. Nûh'un, azgın kavmini doğru yola çağırması, onları defalarca uyarması, nihayet

¹⁸² Köksal, I, 11, 12; Muhammed Aruçi, “Ülû'l-azm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, XLII, 294-295.

¹⁸³ Ankebût: 29/15.

¹⁸⁴ Ömer Faruk Harman, “Nûh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007, XXXIII, 225.

¹⁸⁵ Hz. Nûh'un kıssasıyla ilgili bkz.: Âl-i İmrân, 3/33; A'raf: 59, 64; Tevbe: 70; Yûnus: 10/71, 73; Hûd: 11/25, 26, 36, 39, 40, 47, 49, 89; İbrahim: 14/9; Hac: 22/42; Mü'minûn: 23/3, 23, 26, 29; Furkan: 25/37; Şuarâ: 26/105, 106, 110, 116, 122; Ankebût: 29/14, 15; Sâd: 38/12; Mü'min: 40/5, 30; Kâf: 50/12; Zâriyât: 51/46; Necm: 53/52; Kamer: 54/9, 10, 17; Nûh: 71/1, 23, 28.

kavminin bir tufanda helak edilişı şairlere kendi zamanlarındaki birtakım uygulamalar hakkında teşbih imkânı vermiştir.¹⁸⁶

Divan şiirine Nûh adı daha çok tufan olayı ile girmiş olup gemi ve tufanın birlikte anıldığı görülmektedir. Tufan, seven ve sevdiğinden karşılık görmeyen âşığın gözyaşlarına, Nûh da tufanda batmamak için çabalayan âşığa benzetilir.¹⁸⁷

Çalışmamız kapsamında değerlendirdiğimiz kadın divan şairleri divanlarında Hz. Nûh'a, aşağıda verilen örneklerdeki gibi ömrünün uzunluğuna teşbih ve tufan olayına telmihte bulunarak yer vermişlerdir.

Şeref Hanım, aşağıdaki beyitte Hz. Nûh'un ömrünün uzunluğuna teşbihte bulunmaktadır:

*Bir husûsda Hızr'a da olmuş nazîr
Olsa ömr-i Nûh olmaz zâtı pîr*

Ş. D. (L. 1-7)

Leylâ Hanım da bir rubaide aşk meclisindeki insana hayat veren sohbeti Hz. Nûh'un ömrünün uzunluğuna benzeterek ne kadar uzun olursa olsun bu sohbe doaylamayacağını dile getirir. Aslında bu meclis âşığın gönül meclisi olup sevgilinin teveccühüyle aşk meyinden doya doya içip kendinden geçmek istemektedir. İçindeki akıl müftüsü ise mest eden güzelliğe bu derecede kapılmamasını, tövbe etmesini ona öğütlemektedir.

*Meclisde sâki sunma mısın tâze tâze rûh
Zîrâ toyulmaz neş'esine olsa ömr-i Nûh
Vâiz idince tevbeyi kürsîde ben didim
Olsun güzeller sevmemege tevbe-i nasûh*

L. D. (R. 21)

Mihrî Hatun, aşağıdaki beyitte Ankebût suresi 14. "Andolsun ki Nûh'u kendi kavmine gönderdik de o dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı. Sonunda, onlar

¹⁸⁶ İskender Pala, "Tûfan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2012, XLI, 322-323.

¹⁸⁷ Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, (2. Basım), Mili Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2004, 386; Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 218; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 361; Zavotçu, 532.

zulümlerini sürdürürken tufan kendilerini yakalayiverdi.” ayetine telmihte bulunarak ömrü ne kadar uzun olursa olsun Hz. Nûh’un dünyadan göç ettiğini hatırlatarak âlemin faniliğini dile getirir.

*Bâki kalsa ömr ile âlemde rûh
Bâki kalurdu cihân rûyında Nûh*

M. D. (Tz. 352)

Yine Mihrî Hatun, Hz. Nûh’tan bahsettiği beyitlerde ömrünün uzunluğuna ve Nûh Tufanı’na değinir.

*Hakkıçün anun k’ana virdün necât
Hem ana göstermedün bin yıl memât*

*Sen inâyet kıldun irdükde tufân
Garka virdün cümle a’dâsın revân*

M. D. (Tz. 274-275)

Tevhîde Hanım da Nûh Tufan’ındaki Allah’ın gazabını hatırlatarak ona niyazda bulunmaktadır. Mahşer gününde de Hz. Nûh’tan şefaât dilenmektedir.

*Hazret-i Nûh tûfanında niçe bin kâfiri kıldın helâk
Nârı İbrâhim Halîl’e gül-zâr eden Mevlâ meded*

T. D. (Münâcâtlâr 3/3a-7)

*Peygamberler atası Nûh Resûl
Mücrimânuz var bizde bî-had kusûr
Cevirip rûy etme bizi sağ ol
Rûz-i cezâda şefâ’at eyle*

T. D. (Sair Peygamberlere Niyâz 18/10a-3)

Âdile Sultan da “*Der Şân-ı Eimme-i İsnâ Aşer Rıdvânu’llâhi Aleyhim*” başlıklı şiirinde on iki imama dua ederken, saydığı peygamberle hatırına on iki imama saadet dilemektedir.

*Nûh ü İbrâhîm ü Mûsâ aşkına
Yûsuf u Yâ’kûb ü Âdem aşkına*

A. D (Der Şân-ı Eimme-i İsnâ Aşer Rıdvânu’llâhi Aleyhim 15-101)

2.1.5. Hz. İbrahim

Hz. İbrahim, Keldâni kabilesine gönderilen, Kur'an-ı Kerim'de “Ülû'l-azm” olarak nitelendirilen beş büyük peygamberden ikincisidir.¹⁸⁸ Oğulları Hz. İsmail ve Hz. İshâk gibi soyundan peygamberlerin gönderildiği Hz. İbrahim, “Ebu'l-Enbiya” (Peygamberlerin Babası), “Halilullah” (Allah'ın Dostu) olarak da adlandırılır.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in adı yirmi beş surede, atmış dokuz defa geçmekte olup hakkında tafsilatlı bilgi bulunmaktadır. Bu surelerde Hz. İbrahim'in Hz. Nûh'un neslinden gelişi, iman edenlerin atası olarak nitelendirilişi, Cenab-ı Hakk'ın dostu oluşu, babası ve puta tapan kavmine karşı gelişi, putları kırması, kendisine göklerin ve yerin melekûtunun gösterilişi, Rabb'in emrettiği yere hicret edişi, Nemrut tarafından ateşe atılışı, soyuna peygamberlik ve kitap verilmesi hakkında geniş bilgiler yer alır.¹⁸⁹

Divan şiirinde Hz. İbrahim'in, Nemrut'un zulmünden kaçırılarak mağarada büyütülmesi, aklını kullanarak ezeli ve ebedi olan yaratıcıyı bulması, putları parçalaması, Nemrut tarafından ateşe atılışı ve ateşin kendisi için serin ve selametli olması, oğlu Hz. İsmail'i kurban etmedeki teslimiyeti, Kâbe'yi onarması, kıtlık zamanında kum dolu çuvalların buğday veya un dolu oluşu gibi ayetlerde belirtilen hayatına dair bilgilere teşbih ve telmihlerde bulunulur.¹⁹⁰ Hz. İbrahim'in tevhid inancı tevhidlerde, dua ve niyazları münâcâtlarda, Hz. İsmail'i kurban etmesiyle ilgili olay Kurban Bayramı'nın anlatıldığı ıydiyyelerde, diğer birçok vasfı da ilâhi, devriyye ve duraklarda işlenen konu olmuştur.¹⁹¹

Kadın divan şairleri divanlarında Hz. İbrahim'e Nemrut tarafından ateşe atılması ve Kâbe'yi onarması yönüyle yer vermişlerdir.¹⁹²

¹⁸⁸ Köksal, I, 11, 12.

¹⁸⁹ Nisâ: 4/54, 125; En'âm: 6/75, 84-97; Enbiyâ: 21/69, 70; Hac: 22/78; Ankebût: 29/26; Sâffât: 37/83, 99; Hadîd, 57/26.

¹⁹⁰ Rıfat Araz, “Hz. İbrahim'in Mucizevî Hayatından, Türk Şiirine Yansımalar”, *Mürekkep, Kültür Sanat Edebiyat Serisi* 2, 5 (Ağustos 2007), 38-41; Semra Tunç, “Divan Şiirinde Hz. İbrâhîm ve Ades (Mercimek) Kıssasına Dâir”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, 2005, 124, 125.

¹⁹¹ Mustafa İsmet Uzun, “İbrâhîm (Türk Edebiyatı)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXI, 273.

¹⁹² Hz. İbrahim'le ilgili divanlardaki diğer kullanımlar için bkz.: Mihrî Divanı: Tz. 278, 279; Şeref Divanı: T. 51-3; Âdile Divanı: Der Şân-ı Eimme-i İsna Aşer Rıdvânü'llahi Aleyhim Ecma'in XV-101; G. 79-6; Tevhîde Divanı: Sair Peygamberlere Niyaz 18/10a-5.

Âdile Sultan aşağıdaki beyitte Hz. İbrahim'in atıldığı ateşin gülistana çevrildiğini şöyle anlatmaktadır:

*Eylemem Nemrûd-ı nefsin zulmü kahrından hazer
Nârda mânend-i İbrâhîm gülistân gözlerim*

A. D. (G. 112-4)

Mihri Hatun aşağıdaki beytinde Hz. İbrahim'i, *Halil* olarak anıp âşığı Halil'e; rakibi ise Nemrut'a teşbih etmiştir. Âşığın sevdiği uğruna yanmaya razı olduğunu belirtmiştir.

*Atma Halil-veş beni odlara ey rakib
Âşık bu yolda yanmağa sanma rızâsı yok*

M. D. (G. 76-7)

Tevhîde Hanım da aşağıdaki beyitlerde Hz. İbrahim'i ateşin yakmayışındaki Allah'ın kudretini vurgulayarak ona niyazda bulunur.

*Hazret-i Nûh tufanında niçe bin kâfiri kıldın helâk
Nârı İbrâhim Halil'e gül-zâr eden Mevlâ meded*

T. D. (Münâcâtlar 3/3a-7)

Leylâ Hanım, Hz. İbrahim'in Kâbe'yi yeniden inşa etmesine vurgu yaptığı bir kasidesinde, Hicaz bölgesi emiri Mehmet Ali Paşa'nın Kâbe'yi onararak Hz. Muhammed'in hoşnutluğunu kazandığını methiyeyle dile getirmiştir. Leylâ Hanım, bu beytinde Hz. İbrahim'i "*Halil-i Rahman*" terkihiyle kullanmıştır.

*Şübhesiz Hazret-i Peygamber'i itdin hoşnûd
Eyleyüp Ka'be binâ hem-çü Halil-i Rahmân*

L. D. (K. 5-14)

2.1.6. Hz. İsmail

Kur'an-ı Kerim'de "*Ülû'l-azm*" olarak nitelendirilen peygamberlerden olan Hz. İsmail, Hz. İbrahim'in Hacer'den olma büyük oğludur.¹⁹³

¹⁹³ Köksal, I, 11, 12.

Kur'an'da on iki yerde adı geçen İsmail Peygamber, çeşitli vasıflarıyla ele alınır ve genellikle Hz. İbrahim'le birlikte zikredilir. Ayetlerde Hz. İsmail, Hz. İbrahim'le yalnızca Kâbe'yi inşa edişi ve hac ibadeti çerçevesinde değil, başka yerlerde de bir arada zikredilmiştir. Kur'an'da Hz. İsmail'in, teslimiyetli, sabreden, sözünde sadık, hoşnut olunan, namaz ve zekâtı emreden, nebi oluşu gibi özelliklerinden bahsedilir.¹⁹⁴

Hz. İsmail'in doğumu, Hz. İbrahim'le olan yaşam hikâyesi Kur'an, tefsir, hadis ve İsrâiliyat türü rivayetlerde ayrıntılarıyla anlatılmıştır.¹⁹⁵

Hz. İbrahim, Hz. İsmail'i annesi Hacer'le Mekke'ye getirmiş ve zemzem suyu onun yere ayak vuruşlarıyla ortaya çıkmıştır. Hz. İsmail, babası Hz. İbrahim'le Kâbe'yi onarmıştır. Hz. İbrahim'in erkek çocuğu olursa onu kurban edeceğini kendisine anlatması üzerine teslimiyet göstermiştir.¹⁹⁶

Türk edebiyatında Hz. İbrahim'i konu edinen eser türlerinin çoğunda Hz. İsmail'den de söz edilmiştir. Bu konuda Abdülvâsi Çelebi “*Halilnâme*” adında bir mesnevi kaleme almıştır.

Hz. İsmail'in hayatının her dönemi edebî metinlerde işlenmiştir. Eserlerde Hz. İsmail'in annesi Hacer'le birlikte Mekke'de bırakılması, zemzemin bulunması, Hz. İbrahim tarafından Allah'a kurban olarak sunulmasına teslimiyet göstermesi, babasıyla birlikte Kâbe'yi inşa etmesinden bahsedilir.¹⁹⁷

Âdile Sultan, ilahi aşkın sevgiliyi sarhoş edeceğini ve Hz. İsmail gibi hak yolunda canını verebileceğini belirtir.

Aşk içre iş bu meclisde döner peymâneler

Cân fedâ et misl-i İsmâ'îl olup kurbana gel

A. D. (G. 102-4)

¹⁹⁴ Bakara: 2/125, 127, 133, 136, 140; Âl-i İmrân: 3/84; Nisâ: 4/163; Sâffât: 37/101-103; Meryem 19/54, 55.

¹⁹⁵ Ömer Faruk Harman; “İsmail”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, 77.

¹⁹⁶ Köksal, I, 175-191.

¹⁹⁷ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 209; Mustafa İsmet Uzun “İsmail, (Türk Edebiyatı)” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, 80; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 238; Zavotçu, 370.

Mihrî Hatun da Hz. İsmail'in kurban olmaya rıza göstererek Allah'ın emrine teslimiyetini şöyle dile getirir:

*Hakkıçün anun ki emrünü revân
Tutup itdi yoluna kurbân cân*

*Fâ'il-i muhtârsın çünkim i Hak
Kesmedi anun boğazını bıçak*

M. D. (Tz. 280-281)

Âdile Sultan, bir gazelinde de Hakk'a âşık olan sevgiliye, Hz. İsmail'in Allah'a teslimiyeti gibi teslim olmasını tavsiye etmektedir.

*Ol İbrâhîm Hak'dan gayrı muhtaç olma âlemde
Rızâ-yı Hak'da İsmâ'il-âsâ ol selim âşık*

A. D. (G. 79-6)

Şeref Hanım, bir tarihinde Hz. İsmail'in kurban oluşundaki teslimiyetine telmihte bulunarak gençlerin amellerinin mükafatının fazla olacağını belirtir.

*Genc-i âmâlinde nâ-geh bir dilerken iki dür
Oldı İbrâhîm ü İsmâ'il nâmında bedîd*

Ş. D. (T. 51-3)

2.1.7. Hz. Yâkub

Hz. Yâkub, Hz. İshak'ın oğlu olup, Kur'an-ı Kerim'de İsrailoğullarına peygamber olarak gönderildiği belirtilen ve Yahudi inancına göre Hz. İshak ve Hz. İbrahim'le birlikte İsrail'in ataları diye adlandırılan üç peygamberden biridir.¹⁹⁸

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Yâkub'dan hem ismiyle hem de İsrail olarak bahsedilmekte olup Yâkub ismi on surede on altı kez geçmektedir. Ayetlerde Hz. Yâkub'un, güçlü bir iradeye, keskin bir zekaya sahip vahiy gönderilen nebi olduğu,

¹⁹⁸ Köksal, I, 263; Ömer Faruk Harman, "Yâkub", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 274.

kendisi ve soyunun dürüst, erdemli, muhsin, salih, muhlis kullar olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Yusuf suresinde de Hz. Yâkub’a atıfta bulunmaktadır.¹⁹⁹

Hz. Yâkub, dayısının büyük kızı Leya, ardından küçük kızı Rahil ile evlenmiş ve Rahil’den Bünyamin ve Yusuf adında iki oğlu dünyaya gelmiştir.²⁰⁰

Klasik edebiyatta Hz. Yâkub gam ve hüzn sembolüdür ve daima Hz. Yusuf ile anılır. Hz. Yusuf’a üzülop onun özlemiyle sürekli ağlaması ve gözlerinin görmez oluşu, şiirinde çok kullanılan tablolardandır.²⁰¹ Bu kullanımlarda sevgiliye Hz. Yusuf; sevgiliye kavuşma arzusuyla ağlayıp inleyen âşığa Yâkub; Hz. Yâkub’un aşkın hüznüyle ağladığı kulübeye Kulbe-yi Ahzen (hüzünler evi) adı verilmiştir. Hz. Yusuf’un gömleğiyle Yâkub Peygamber’in gözlerinin açılması da şiirlerde işlenen diğer bir konudur.²⁰² Kadın divan şairlerinin divanlarındaki Hz. Yâkub ile ilgili kullanımlara aşağıdaki örnekleri verebiliriz:²⁰³

Âdile Sultan, divanında “Kulbe-yi ahzen” ibaresine “Beytü'l-hazen” terkihiyle yer verir. Aşağıdaki beyitte Hz. Yâkub’un Hz. Yusuf’tan ayrılığı nedeniyle hüzünler evinde çile çektikten sonra ona kavuşması gibi âşığın da dünyayı bir çilehane olarak görüp, orada çile çekmesiyle Hak’a ulaşılacağını belirtmektedir.

Yerin Yâ'kub gibi Beytü'l-hazen kıl

Erersin Yûsuf'un didârlığına

A. D. (G. 143-4)

Mihrî Hatun, bir gazelinde sevgilinin hasretinden Yâkub Peygamber gibi sürekli göz yaşı döktüğünü dile getirmektedir.

Hasretinden ağlaram sen Yûsuf'un Ya'kûb-veş

Gözlerüm yaşı dükenmez sanki Nîl ırmağıdur

M. D. (G. 32-4)

¹⁹⁹ Bakara: 2/132, 133, 136, 140; Âl-i İmrân: 3/84; Nisâ: 4/163; En'âm: 6/84; Hûd: 11/71; Yûsuf: 12/6, 8, 11, 16, 17, 18, 38, 68, 83, 95; Meryem: 19/6, 49; Enbiyâ: 21/72; Ankebût: 29/27; Sâd 38/45.

²⁰⁰ Köksal, I, 264.

²⁰¹ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 230; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 478; Mustafa İsmet Uzun, “Yâkub (Türk Edebiyatı)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 276, 277; Tökel, 253; Zavotçu, 745.

²⁰² Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 231; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 478-485; Tökel, 253; Zavotçu, 745.

²⁰³ Hz. Yâkub’un divanlardaki diğer kullanımları için bkz.: Mihrî Divanı: Tz. 282, 283; Leylâ Divanı: G. 41-3; Âdile Divanı: Der Şân-ı Eimme-i İsna Aşer Rıdvânü'llahi Aleyhim Ecma'in, XV-101.

Şeref Hanım, Kerbelâ mersiyesinde Hz. Yâkub'u "Pîr'i Ken'an" teribiyle vasıflandırıp, onun Kulbe-yi Ahzen'de Hz. Yusuf'tan ayrılmış olmanın hüznüyle sürekli ağladığına telmihte bulunarak eğer ağlamakla elem sona erseydi Hz. Yakûb'un Yusuf için sürekli ağlamayacağını belirterek, bu ayda ağlayıp feryad etmenin fayda vermeyeceğini kendisine hatırlatmaktadır.

Eger irseydi bu eyyâm-ı elem encâma

Yûsuf'ı anmaz idi hüzn ile Pîr-i Ken'ân

Ş. D. (K. 18-3)

Leylâ Hanım babası Morevî-zâde Hâmid Efendi'nin vefatı hakkında kaleme aldığı bir mersiye Hz. Yâkub'un bile Hz. Yusuf'tan ayrı kaldığını belirterek teselli istemesinin ayıp olacağını belirtmektedir.

Yûsuf'ından ki cüdâ düşdi Cenâb-ı Ya'kûb

Aybdır derd-i dile itme teselli matlûb

L. D. (Tb. 3/III-11)

2.1.8. Hz. Yusuf

İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilen, hayatı ve hikâyesi Kur'an-ı Kerim'de özel bir sureyle tafsilatlı anlatılan Yâkub Peygamber'in oğlu Hz. Yusuf, divan şiirinde adı en çok zikredilen peygamberlerdendir.

Kur'an-ı Kerim'de "*Ahsenü-l Kasas*" olarak adlandırılan Yusuf suresinde; Hz. Yusuf'un Yâkub Peygamber'in oğlu olması, gördüğü rüyayı babasının yorumlaması, kardeşleri tarafından kıskanılarak kuyuya atılması, bulunup köle olarak Mısır'a götürülmesi, Mısır azizine (Mısır Maliye Bakanı) satılması ve Züleyha ile arasında geçen münakaşadan sonra zindana düşmesi, rüya yorumlayarak hapisten çıkıp Mısır'a aziz olması, kıtlık döneminde kardeşlerine yardım etmesi ve ardından babasına kavuşması ayrıntılarıyla anlatılmıştır.²⁰⁴

²⁰⁴ Yusuf: 12/4-100.

Kur'an-ı Kerim'de geçmemekle beraber Mısır kralı, Hz. Yusuf'u ölen azizin karısı Züleyha (Rail) ile evlendirmiştir. Hz. Yusuf'un Rail'den Efrahim ve Mîşa adında iki oğlu olmuştur.²⁰⁵

Derinlikli, farklı boyutlu, tafsilatlı Yusuf kıssası çerçevesinde klasik edebiyatta birçok manzume kaleme alınmıştır. *Çâh-ı Yûsuf*: Yusuf'un kuyusu; *delv-i Yûsuf*: Yusuf'un kovası; *gurg-i Yûsuf*: Yusuf'un kurdu; *hâb-ı Yûsuf*: Yusuf'un rüyası; *hüsn-i Yûsuf*: Yusuf'un güzelliği; *pîrâhen-i Yûsuf*: Yusuf'un gömleği; *Yûsuf-ı cân*: evlat; *Yûsufistân*: güzeller yurdu; *Yûsuf-ı dilhâ*: sevgili, güzel; *Yûsuf-ı hüsn*: güzel; *Yûsuf ızâr*: güzel yüzlü; *Yûsuf ruh*: sevgili; *Yûsuf ruh-i meşrikî*: güneş; *Yûsuf rûz*: güneş; *Yûsuf-ı semavî*: güzel; *Yûsuf sıfat*: güzel, dilber, *Yûsuf suret*: güzel yüzlü; *Yûsuf-ı zamâne*: zamanın güzeli, bunlardan bazılarıdır.²⁰⁶ Ayrıca klasik dönem şairleri Züleyha'nın Hz. Yusuf'a olan aşkını, efsanevi motifler ekleyerek "Yusuf u Züleyha" adını verdikleri mesnevilerde yazmışlardır.²⁰⁷

Kadın şairlerin divanlarında Hz. Yusuf'la ilgili kullanımları değerlendirecek olursak;²⁰⁸

Kutsal kitaplarda güzelliğinin eşsiz olmasının belirtilmesi, genel olarak divan şiirinde de Hz. Yusuf'un güzellik timsali olarak zikredilmesine, sevgilinin onun güzelliğine kıyaslanmasına hatta sevgilinin "Yusuf-ı sanî" olarak adlandırılmasına neden olmuştur.²⁰⁹

Tevhîde Hanım, aşağıdaki beyitte sevgiliye güzelliği nedeniyle "Yûsuf-ı sâni" lakabını verdiğini belirtmektedir.

Elkabın Yûsuf-ı sâni yazıp vasfını gönderdim

Demiş bu şâire kimdir hem etdim bu haberden haz

T. D. (G. 114/55b-5)

²⁰⁵ Köksal, I, 299.

²⁰⁶ N., Yıldırım, 731.

²⁰⁷ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 234; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 484.

²⁰⁸ Hz. Yusuf'un divanlardaki diğer kullanımları için bkz.: Mîhrî Divanı: G. 6-7; G. 32-4; G. 91-3; G. 163-3; G. 188-2; Tz. 284-285; Leylâ Divanı: Th. 1-3; Th. 10-4; T. 29-2; G. 41-3; G. 86-3; Şeref Divanı: K. 18-3; Th. 5-2; Âdile Divanı: Der Şân-ı Eimme-i İсна Aşer Rıdvânu'llahi Aleyhim Ecma'in, XV-101; G. 39-4; G. 79-5; G. 143-4; G. 153-4; G. 154-3; Th. 3; Tevhîde Divanı: G. 114/55b-5; Destân-ı Çiçek 89/a-5.

²⁰⁹ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 235; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 484; Tökel, 246; Zavotçu, 744.

Mihrî Hatun, diğer kadın şairlerden farklı olarak Hz. Yusuf'un yalnızca güzelliğine teşbihte bulunmamakta, Sultan Süleyman'ı hem hükümdarlığı hem de ahlak güzelliği ve inceliği yönünden "Yûsuf-ı sâni" olarak adlandırmaktadır.

Seni bu hüsn-i hulk ile görenler dir ki ey Husrev

Melâhatde letâfetde bu hod Yûsuf-ı sâni'dür

M. D. (K. 14-12)

Şeref Hanım da aşağıdaki beytinde sevgiliye gönlünün bağlı olduğunu, başkasının güzelliğinin Hz. Yusuf gibi olsa dahi ona bakmayacağını belirterek sadakatini dile getirmektedir.

İdemem atf-ı nazar Yûsuf-ı sâni olsa

Dilber-i dil-şikenim sensin efendim sensin

Ş. D. (G. 149-3)

Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kıskanılması nedeniyle kuyuya atılması, öldü haberinin üzerine Yâkub Peygamber'in üzüntüden sürekli ağlaması, gözlerinin kör olması ve ızdırap çekmesi şairler tarafından şiirlerde farklı teşbihlerle kullanılmıştır.²¹⁰

Leylâ Hanım, babası Moravîzâde Hamid Efendi için yazdığı mersiyede Yâkub Peygamber'in Hz. Yusuf'tan ayrı düşmesi gibi babasından ayrı düştüğünü ve bu ayrılık acısı nedeniyle teselli istemesinin ayıp olacağını belirtmektedir.

Yûsuf'ından ki cüdâ düşdi Cenâb-ı Ya'kûb

Aybdır derd-i dile itme tesellî matlûb

L. D. (Tb. 3/III-11)

Kur'an-ı Kerim'de geçmemekle beraber efsaneleşmiş olarak Hz. Yusuf'un yaşlılık döneminde Züleyha ile karşılaşması, aralarında geçen diyalogdan sonra Züleyha'nın gençleşmesi ve Hz. Yusuf'la evlenmesi değişik kıyaslamalarla şairler tarafından şiirlerde ele alınmıştır.²¹¹

Şeref Hanım, bir tarihte Ümmü Gülsüm Hanım'ın, Züleyha'nın Hz. Yusuf'a kavuşması gibi İbrahim Paşa'ya kavuştuğunu anlatır.

²¹⁰ Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmumlar ve Mefhumlar*, 114; Tökel, 248; Zavotçu, 745.

²¹¹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 485; Tökel, 250.

*Olunca akd ile takdîr İbrâhîm Pâşâ'ya
Zelîhâ'yı kıyâs itmişdim oldı Yûsuf'a vâsıl*

Ş. D. (T. 100-4)

Mihri Hatun da verilen beyitlerde sevgilinin kendisiyle ilgilenmesiyle Züleyha gibi gençleşeceğini söylemekte ve sevgilisinin de kendisini Züleyha gibi kocattığını belirtmektedir.

*Kılsan ey Yûsuf nazar lutfunla ben bî-çâreye
İ'tikâdum bu durur bulam Zelîhâ-veş şebâb*

M. D. (K. 3-29)

*Mısr-ı dilde Yûsuf-ı cândan azîz itdüm seni
Cevr ile pîr eyledün âhir Zelîhâ-veş beni*

M. D. (Mr. 7-4)

*Nev-cüvân ide Zelîhâ gibi ey Mihri seni
Kıla ger lutf ile Yûsuf nazarın şâh san*

M. D. (G. 5-5)

Yâkub Peygamber'in Hz. Yusuf'tan ayrılışı nedeniyle yıllarca ağlaması, gözlerinin görmez oluşu çok kullanılan tablolardandır. Bu kullanımlarda sevgiliye Hz. Yusuf; sevgiliye kavuşma arzusuyla ağlayıp inleyen âşığa Yâkub; Hz. Yâkub'un aşkın hüznüyle ağladığı kulübeye Kulbe-yi Ahzen (hüzünler evi) adı verilmiştir. Hz. Yusuf'un gömleğiyle Yâkub Peygamber'in gözlerinin açılması da şiirlerde işlenen diğer konulardandır.²¹²

Bahsi geçen kadın divan şairlerinden yalnızca Âdile Sultan Divanı'nda "Kulbe-yi Ahzen" ibaresine "Beytü'l-hazen" terkihiyle rastlanılmıştır. Aşağıdaki beyitte Âdile Sultan, Allah'ın Hz. Yusuf'un güzelliğine tecelli etmesi gibi, âşığın dünyayı Hüzünler Evi olarak görüp, o çilehanede çile çekmesiyle Hakk'a ulaşabileceğine vurgu yapmaktadır.

²¹² Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 235; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 478; Tökel, 253; Zavotçu, 745.

*Yerin Yâ'kub gibi Beytü'l-hazen kıl
Erersin Yûsuf'un didârlığına*

A. D. (G. 143-4)

Şairler bazı tasavvufi hakikatleri izah etmek için yaptıkları yorumlarda dünyanın geçici oluşu ve güzelliklerin son bulacağına işaret etmek için bazı benzetmelerle Hz. Yusuf'a değinmişlerdir.²¹³

Âdile Sultan, canın, Yâkub Peygamber gibi aşk ızdırabı çekerek yâre kavuşacağını ve dünya zindanından kurtulacağını belirtmektedir.

*Döküp Ya'kûb-veş eşki olunca yâre tâ vâsıl
Halâs et canı Yûsuf gibi zindândan ne bîm âşık*

A. D. (G. 79-5)

Söz konusu kadın şairlerimizden yalnızca Leylâ Hanım, Hz. Yusuf'u aşağıdaki beyitte “İbn Ya'kub” olarak isimlendirmiştir.

*Bu letâfetle bu hâlet ile âh
İbni Ya'kûb ile berâberdir*

L. D. (G. 41-3)

2.1.9. Hz. Eyyûb

Hz. Eyyûb İsrailoğullarından olup Şam bölgesinde Hz. Yâkub ve Hz. Yusuf'la aynı dönemde yaşamıştır.²¹⁴ Çok çocuğa ve Şam tarafında birçok mülke sahip olan Hz. Eyyûb, yaşadığı maddi kayıplar, çocuklarını kaybetmesi ve mustarip olduğu hastalıklarla ağır imtihanlar veren bir peygamberdir.

Sabır timsali olarak bilinen Hz. Eyyûb'un Kur'an-ı Kerim'de altı ayette hayatına dair bilgiler bulunmaktadır. Bu ayetlerde Hz. Eyyûb'un hidayete erdirildiği, kendisine vahiy gönderildiği, teslimiyeti ve sabırlı bir kul olduğu, hastalığıyla ilgili durumunu Allah'a arz edişi, şeytanın kendine zarar verişini Allah'a bildirmesi anlatılır.²¹⁵

²¹³ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 485; Tökel, 254.

²¹⁴ Köksal, I, 305.

²¹⁵ Nisâ: 4/163; En'âm: 6/84; Enbiyâ: 21/83; Sâd 38/41, 44.

H. Eyyûb, sahip olduğu malı ve evlatlarını kaybetmesine, dermansız hastalığa duçar olmasına rağmen hep sabretmiş ve tekrar mala, ailesine ve sağlığına kavuşturularak mükafatlandırılmıştır.²¹⁶

H. Eyyûb, şark edebiyatında olduğu gibi divan şiirinde de sabır ve tahammül timsali olması yönüyle çokça anılır.²¹⁷

Mihri Hatun ve Leylâ Hanım da divanlarında H. Eyyûb’u sabrı yönüyle ele almışlardır.

Mihri Hatun, H. Eyyûb’dan bahsettiği aşağıdaki beyitlerde, onun hastalığından dolayı uyku bile uyuyamadığı halde durumuna şükredişi ve hastalığına sabredişi yönüne vurgu yapar.

*Hakkıçün anun k’ana her subh u şâm
Olmış idi derd ile uyhu harâm*

*Şükr iderdi her nefes her hâline
Bakmaz idi dünyenün ahvâline*

M. D. (Tz. 286-287)

Leylâ Hanım da aşağıdaki beyitte H. Ali aşkının Allah’a ulaşmak için bir vesile olmasını dilerken, bunun ancak mahşerde gerçekleşeceğini belirtmekte ve o zamana kadar Allah’tan H. Eyyûb sabrı dilemektedir.

*Vâsıl-ı kurb-ı Hudâ ola be aşk-ı Haydar
Bize tâ mahşere dek hem vire sabr-ı Eyyûb*

L. D. (Tb. 3/III-14)

2.1.10. H. Mûsâ

Kur’an-ı Kerim’de “Ülû’l-azm” olarak nitelendirilen beş büyük peygamberden biridir.²¹⁸ H. Mûsa, İsrailoğullarına gönderilen ve kendisine dört ilahi kitaptan biri olan *Tevrat*’ın verildiği elçidir.

²¹⁶ Köksal, I, 306, 307.

²¹⁷ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 195; Hasan Aktaş, *Çağdaş Türk Şiirinde Peygamberler*, (1.Basım), Yort Savul Yayınları, Edirne 2006, 78-81; Onay, 224; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 144; Zavotçu, 206.

Otuz dört surede yüz otuz altı kez ismi geçen Hz. Mûsâ, Kur'an-ı Kerim'de en fazla zikredilen peygamberdir. Bu surelerde Hz. Mûsâ farklı lakaplarla vasıflandırılmakta, kendisinden övgü ile söz edilmektedir. Hz. Mûsâ'nın en meşhur lakabı “*Sana kıssalarını daha önce anlattığımız ve kıssalarını hiç anlatmadığımız nice peygambere (de vahyettik) ve Allah Mûsâ ile de doğrudan konuştu*” (Nisa, 4/164) ayetinin muhtevasına dayanan “*Kelîmullâh*”tır. Yine Kur'an-ı Kerim'de Hz. Mûsâ için “*muhsin*” (Kasas 14/28), “*vecîh*” (Ahzâb 33/69), “*muhlas*” (Meryem 19/51), Allah'ın nezaretinde yetişmiş (Tâhâ 20/39), ilim ve hikmet verilen (Kasas 28/14), Allah için yetiştirilmiş (Tâhâ 20/41) gibi lakap ve ifadeler kullanılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Mûsâ'nın hayatının farklı dönemlerine vurgu yapılır. Doğumu, annesi, ablası, Firavun'un sarayına alınması, emzirilmesi, Mısır'dan çıkıp Medyen'e kaçması, kendisine peygamberlik verilmesi, Mısır'da Firavun ile olan mücadelesi, iman edenlerle Mısır'dan çıkarılması, İsrailoğullarının isyanıyla olan mücadelesi, Tûr Dağı'nda Allah ile konuşması, buzağı ve Samiri kıssası, ilim ehli kimseyle yolculuğu, İsrailoğullarının inek kesme kıssası gibi Hz. Mûsâ'nın hayatına dair olaylar, kişiler ve mucizeler ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.²¹⁹

Klasik dönem şairleri Hz. Mûsâ kıssasını, mazmunlarında memduha övgü, çeşitli tasvirler yapma, hikmet ve nasihat da bulunmak için kullanmışlardır.²²⁰ Şiirlerde Hz. Mûsâ özellikle Allah ile konuşması, yed-i beyza mucizesi, Firavun'un suda boğulması vb. yönlerden ele alınmıştır.²²¹ Özellikle şiirlerinde ilâhî marifeti anlatmak için Hz. Mûsâ'nın Tûr Dağı'nda Allah ile konuşması hadisesine yer verildiği görülmektedir.²²²

Âdile Sultan'ın bir gazelinde gönül, Tûr Dağı'na benzetilmektedir. Şair, Tûr Dağı'nda Hz. Mûsâ'nın Allah ile konuşmasına telmihte bulunarak tasavvufta kâinatın,

²¹⁸ Köksal, I, 11, 12.

²¹⁹ Hz. Mûsâ'nın K. Kerim' deki kıssaşı şu surelerde anlatılmaktadır: Bakara, Nisâ, Mâide, En'âm, A'raf, Yûnus, Hûd, İbrahim, İsrâ, Kehf, Meryem, Tâ'hâ, Enbiyâ, Hac, Mü'minûn, Furkan, Şuarâ, Neml, Kasas, Ankebût, Secde, Ahzab, Sâffât, Mü'min, Fussule, Şûrâ, Zuhuruf, Duhan, Ahkaf, Zâriyât, Necm, Nâziat, A'lâ.

²²⁰ Mehmet Burak Çakın, “Hz. Mûsâ Kıssası'nın XVI. Yüzyıl Klasik Türk Şiiri'ne Yansıması”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 2020, 115-117-120-124.

²²¹ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 216; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 335.

²²² Çakın, 124.

Allah'ın kendi zatını ve cemalini izlediği bir mir'at oluşunu hatırlatıp, gönlün bu marifeti idrak ederek maşuka ulaşacağını dile getirir.

*Tûr-ı dilde cezbe-i şevk-ilâhi berk urup
(Len terânî) aksini mir'ât-ı Mûsâ'da arar*

A. D. (G. 40-6)

Tevhîde Hanım da bir münacatında Hz. İsâ'yla beraber Hz. Mûsâ'dan da şefaât dilenmektedir:

*Tûr dağında yatan Hazret-i Mûsâ
Urûc-ı âsumân Hazret-i İsâ
Fakîr-ü âcize tapu kılırsa
Rûz-i cezâda şefâ'at eyle*

T. D. (Sair Peygamberlere Niyâz 18/10.a-6)

Âdile Sultan, bir başka gazelinde, mana yolunda âşığın mahbubuna ulaşmasının Tûr Dağı'nda Allah'ın Hz. Mûsâ'ya “beni göremezsın” hitabının sırrına ermekle gerçekleşeceğini dile getirir.²²³

*Râh-ı ma'nâda tecelî neş'esinden dem urup
(Len terânî) sırrın anlar Tûr-ı Mûsâ'dan geçer*

A. D. (G. 58-2)

Mihri Hatun, divanındaki tazarru-nâmede peygamberleri zikrettiği bölümde Hz. Mûsâ'yı, esasının ejderha oluşu mucizesi ve Tûr Dağı'nda Allah'la konuşmasına yer vererek zikretmektedir:

*Hakkıçün anun k'ana kıldun atâ
Eyledün anun asâsın ejdehâ*

*Tûr'ı kıldun dâ'imâ ana makâm
Eyledün anun ile bin bir kelâm*

M. D. (Tz. 292-293.)

²²³ Âdile Sultan, Der Şân-ı Eimme-i İsna Aşer Rıdvânu'llahi Aleyhim Ecma'in XV-101'de diğer peygamberleri andığı bölümde Hz. Mûsâ'yı da zikretmektedir.

2.1.11. Hz. İlyas

Hz. İlyas, Kur'an-ı Kerim'de adı zikredilen, Şam'ın farklı bölgelerinde yaşayan İsrailoğullarına gönderilmiş peygamberdir.²²⁴

İlyas Peygamber'in ismi Kur'an-ı Kerim'de iki surede geçmektedir. En'am suresi 85. ayette Hz. İlyas'ın hidayete erdirildiği, Saffat suresi 123-132 ayetlerde de peygamber olarak gönderildiği, Ba'l adını verdikleri puta tapan kavminin inancıyla mücadele ettiği ve daha sonra gelenlerce hayırla anıldığı anlatılır.

İlyas Peygamber hakkında tefsir, tarih ve kısas-ı enbiya kitaplarında çeşitli rivayetler bulunmaktadır.²²⁵

Hz. İlyas hakkında en yaygın rivayet, onun Hızır ile âb-ı hayat suyunu içip ölümsüzlüğe ermesidir.²²⁶

Hz. İlyas, klasik Türk edebiyatı şairlerinin şiirlerine de konu olmuştur. Şiirlerde ölümsüz olmasına, Hızır'la birlikte insanlara yardım etmesine, karada ve denizde bulunmasına dair rivayetler yönüyle işlenmiştir.²²⁷

Mihrî Hatun, bir gazelinde, İslam'da şehitlerin ölümsüz oluşu ilahi mesajına ve Hz. İsâ'nın nefesinin ölüleri diriltmesi mucizesine telmihte bulunarak, aşk uğruna can verenlerin İlyas Peygamber gibi mahşere dek yaşaması temennisini dile getirmektedir.

Zind'ola ışkun şehidî haşre dek İlyâs-veş

Bûy-ı zülfünden sabâ iltse nesîm-i İsevi

M. D. (G. 196-3)

Klasik şiirde İlyas Peygamber, ölümsüz olması münasebetiyle Hızır'la birlikte zikredilmektedir.²²⁸

Tevhîde Hanım da Hz. İlyas gibi Hızır'ı da nebi olarak nitelemekte ve mahşerde şefaâtçi olmalarını dilemektedir.

²²⁴ Köksal, II, 136.

²²⁵ Ömer Faruk Harman, "İlyas", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXII, 160-162.

²²⁶ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 203; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 231; Zavotcu, 357.

²²⁷ Fatih Sona; "Klasik Türk Şiirinde İlyas Peygamber", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 2017, 50- 63.

²²⁸ Sona, 50- 63.

*Ey Hızır-İlyas nebîler biliniz
Dünyâ ve ukbâda imdâd kılınız
Huzur-ı Hak'da yardım ediniz
Rûz-i cezâda şefâ'at eyle*

T. D. (Sair Peygamberler Niyâz 18/10.a-4)

2.1.12. Hz. Davud

Hz. Davud İsrailoğullarına gönderilen, kendisine Allah'ın elçiliği ve hükümdarlık verilen ilk peygamberdir.²²⁹

Kur'an-ı Kerim'de dokuz surede on altı kez adı geçen Hz. Davud'un kıssası olarak adlandırılabilen bütün halinde bir anlatım söz konusu değildir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Davut'un Hz. Nûh'un soyundan geldiği ve İsrailoğullarına gönderilen bir peygamber olduğu, kendisine Ramazan ayında indirilen Zebur'un, saltanatın ve güzel sesin verilerek üstün kılındığı belirtilir. Aynı zamanda savaşta cesareti, ibadete düşkünlüğü (namaz ve oruç), Allah'ı sürekli zikretmesi ve istiğfarı, adaletle hükmedişi, demiri kullanışlı hale getirerek el emeğiyle geçinmesi yönüyle de örnek gösterilir.²³⁰ Kur'an-ı Kerim'de onun nesebi ve hayatı hakkında az bilgi bulunduğundan bu konularda hakkında İslami kaynaklarda yer alan bilgiler İsrailiyattan olup, Ahd-i Atik'teki malumatla örtüşmektedir.²³¹ Kaynaklarda 150 sureden oluşan Zebur, haram, helal feraiz ve ahkamla ilgili bilgiler içermeyip, dua, hamd ve övgü sözlerinden oluşmaktadır. Klasik şiirde de çeşitli vesilelerle zikredilen Zebur'un özelliklerinden bahsedilmemiştir.²³²

Hz. Davut'la ilgili Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen özellikler divan şiirinde sıkça işlenmiştir. Şiirlerde onun en çok değinilen niteliği, sesinin güzelliği ve

²²⁹ İsra: 17/55.

²³⁰ Hz. Davut'la ilgili ayetler için bkz.: Bakara: 2/ 249-251; Nisa: 4/163; Maide: 5/ 78, 79; En'am: 6/84; İsra 17/55; Enbiya: 21/78-80; Enbiya: 21/78, 79, 80, 82, 105; Sad: 38/17-26, 30; Neml: 27/15,16; Ahzab: 33/10,11; Sebe: 34/10.

²³¹ Ömer Faruk Harman, "Davud", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, IX, 22.

²³² Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları* 194; İncinur Atik Gürbüz, "Osmanlı Metinlerinde Hz. Dâvûd", *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9 (21), 2020, 63-96; Harman, 22; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 108; Zavotçu, 164.

etkileyiciliğidir.²³³ Rivayetlere göre Davut Peygamber Zebur'u okuduğunda bilginler, cinler, hayvanlar birbirine yakınlaşır, kuşlar başının üstünde gölge yapar, akan sular durulur, rüzgâr esmez olur ve hastalar iyileşmiştir.²³⁴

Kadın şairlerden yalnızca Mihrî Hatun, peygamberlerden bahsettiği manzumunda Hz. Davud'a, Zebur okuduğundaki sesinin etkileyiciliğine vurgu yaparak yer verir.

Hakkıçün anun kaçan k'elhân ider

İns ü cinnün kamusun Hayrân ider

İşidenler ol bülend âvâzını

Yitürür aklını bulmaz özini

M. H. (Tz. 288-289)

2.1.13. Hz. Süleyman

Babası Hz. Davud gibi İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilen Hz. Süleyman, pek az insana nasip olan olağanüstü güç ve saltanata sahip bir hükümdardır.

Hz. Süleyman Kur'an-ı Kerim'de on yedi yerde ismen geçmekte olup, farklı surelerde hayat hikâyesine dair bilgiler bulunmaktadır.²³⁵ Surelerde, Hz. Süleyman'a, Hz. Davud gibi peygamberlik, hükümdarlık, hikmet ve ilim verildiği belirtilir. Aynı zamanda cinlere, kasırgaya ve rüzgâra hükmettiği, kendisine kuş ve karınca dilinin öğretildiği, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları sayesinde hâkimiyeti altına aldığı bölgeleri bir saraydan yönettiği anlatılır. Sebe Melikesi'nin (Belkıs) Hz. Süleyman'ın, sarayında kendi tahtıyla karşılaşp tevhid inancını kabul ettiği bildirilir. Ayrıca esasına dayalı vaziyette vefat ettiği, fakat bu durumun, ağaç kurdu asayı yiyipde Hz. Süleyman'ın yere düşene kadar fark edilmediği de anlatılmaktadır.

²³³ Gürbüz, 63-96.

²³⁴ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 194; Gürbüz, 63-96; Harman, "Davud", 22; Mustafa Karabacak, "Kur'an ve Hadis Bağlamında Hz. Davud'un Örnekliliği" *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 5 (9), 2018, 191, 192; N. Yıldırım, 234; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 108; Zavotçu, 164.

²³⁵ Hz. Süleyman'ın hayat hikâyesi hakkında K. Kerim'de şu surelerde bilgi bulunmaktadır: Bakara: 2/25, 102; Nisâ: 4/163; En'âm: 6/84; Enbiyâ: 21/78, 79, 81, 82; Neml: 27/15-44; Sebe/12- 21; Sâd: 38/30- 40.

Hız. Süleyman'la ilgili zikredilen eşsiz güç, kuvvet ve saltanat divan şiirinde konu edilmiş, ona atfedilen efsanevi yönlerin kullanımına da yer verilmiştir.

Klasik Türk şiirinde Hız. Süleyman'la ilgili kullanımları; *Süleymân-Mühür*; *(hatem)-dev*; *Süleymân-karınca*; *Süleymân-taht*; *Süleymân-dünyanın geçiciliği* konuları üzerinde toplamak mümkün olmakla beraber bu unsurlar iç içe geçtiğinden birbirinden ayırmak mümkün değildir.²³⁶

Divan şiirinde Hız. Süleyman'la ilgili kullanımlardan birkaçına çalışmamız kapsamındaki kadın şairlerin divanlarından aşağıdaki örnekleri verebiliriz.²³⁷

Şairler kasidelerde övecekleri kişiyi kahramanlıkları ve yaptıkları fetihler yönüyle Hız. Süleyman'a benzetmişlerdir. Bu benzetmelerde Hız. Süleyman'ın insanlara, cinlere, devlere hükmetme, kudretli bir yüzüğe sahip olma, rüzgâra emir verip kuşların dilini bilme unsurlarına yer verildiği görülmektedir.²³⁸

Mihri Hatun, Sultan Süleyman'a yazdığı bir kasidede, onun Osmanlı hanedanlığını Hız. Süleyman zamanı gibi güçlü, ihtişamlı hâle getirdiğini belirterek daima mutlu olması yönündeki temennilerini dile getirir.

Âl-i Osmân içre çün oldun Süleymân-ı zamân

İns ü cin fermânun olsun bahtiyâr ol lâ-cerem

M. D. (K. 16-10)

Şairler *yüzük*, *rakip*, *dev* ve *Süleyman* kelimelerini değişik kompozisyonlarla şiirlerinde kullanmaktadırlar. Bu kullanımlarda *mühür-hatem* kelimeleriyle sevgilinin dudağı kastedilerek *devin* Hız. Süleyman'ın yüzüğünü çalmasına telmihte bulunulur. Sevgilinin dudağı gerek biçimi gerekse âşıkları, insanları hatta cinleri büyüleyip

²³⁶ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 223; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 412; Tökel, 236.

²³⁷ Hız. Süleyman'ın divanlardaki diğer kullanımları için bkz.: Mihri Divanı: K.2-4; K. 3-16; K. 7-9; K. 8-12; K. 14-15; G. 23-5; G. 146-2; G. 150 -4; Tz. 290-291; Tz. 350; Fıtnat Divanı: T. 5-1; Leylâ Divanı: T. 17-1, Th. 2-6; Şeref Divanı: K. 16-28; T. 103-4; Th. 7-1; Ms. 1-8; Ş. 5-3; Mes. 2-7; Kk. 1-5; Âdile Divanı: G. 74-5; Tevhîde Divanı: G. 104 /51 b-4; G. 132/62 b-5; G. 149/69 a-6.

²³⁸ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 223; Hüseyin Akkaya, "Süleyman (Türk Edebiyatı)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 61; Tökel, 236; Zavotçu, 634.

kendisine rametmesi gibi özellikleri nedeniyle mühr-i Süleyman'a benzetilir. Bazen da *dev*, *rakib* olarak adlandırılır.²³⁹

Şeref Hanım, Ulvî'nin gazeline yaptığı tahmiste Hz. Süleyman'ın yüzüğü ve devle ilgili efsaneye telmihte bulunur. Sevgilinin dudaklarının güzelliğini Hz. Süleyman'ın mührüne benzeterek hayranlığını dile getirir.

*Dîvler zabt idemez ger diseler ağzını tut
İdemem çâre ne evsâf-ı dehânında sükût
Andelibân-ı çemen gûş idüp olsun mebhût
Görmedim gonca-i la'lin gibi rengin yâkût
Müühr yüz bin bulunur müühr-i Süleymân bir olur*

Ş. D. (Th. 5-4)

Hz. Süleyman-karınca arasındaki diyalog, karıncanın Hz. Süleyman'a hediye getirmesi gibi hikâyeleri şairler şiirlerinde farklı tablolarla kullanır. Bu kullanımlarda âşık acizlik, zayıflık yönünden karıncaya; sevgili de güç, ihtişam yönünden Hz. Süleyman'a teşbih edilir.²⁴⁰

Fıtnat Hanım, divanındaki bir arz-ı halde kendisini dilenci olarak niteleyip karıncaya, sevgiliyi ise hükümdar olarak niteleyip Hz. Süleyman'a benzetir.

*Ben gedâ sen şeh-i cihân-bânsın
Ya'nî ben mûr sen Süleymânsın*

F. D. (A. 21)

Leylâ Hanım da Sivas'a müşir görevine atanan kişi için yazdığı müstezâtta, karıncanın Hz. Süleyman gibi saltanata sahip bu zattan incinmediğini belirterek bahsi geçen kişinin tek endişesinin zayıfları hoşnut etmek olduğunu belirtmektedir.

*İncinmedi bir mûr o Süleymân-ı haşemden
Deryâ-yı keremden*

²³⁹ Akkaya, 61; Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 223; İskender Pala, "Müühr-i Süleyman", TDV *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, XXXI, 525; Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmumlar ve Mefhumlar*, 120; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 412; Tökel, 236-237; Zavotçu, 635.

²⁴⁰ Akkaya, 61; Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 223, 224, Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmumlar ve Mefhumlar*, 121; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 412; Tökel, 237; Zavotçu, 637.

*Endîşesi hep celb-i kulûb-ı zuâfâdır
Dirlerse becâdır*

L. D. (Mz. 1-3)

Hayatın faniliği, ihtişamın bitişi, kudret ve gücün sona erışı, ölümün kaçınılmaz oluşu dile getirilirken Hz. Süleyman örnek olarak gösterilir.²⁴¹

Şeref Hanım, divanında Hz. Süleyman'ın dahi dünyadan göç ettiğine vurgu yaparak âlemin faniliğini şöyle dile getirir:

*Mîhmân-hânedir âlem gelen elbette gider
Kanı Lokmân u Süleymân u fülân ibni fülân*

Ş. D. (T. 103-4)

Tevhîde Hanım da dünyanın geçiciliğini dile getirmek için Hz. Süleyman'ı hatırlatır.

*Ki kaftan kafa hükm edip cihân ana musâhharken
Yerine yeller esmiş kalmış nâmı Süleyman'ın*

T. D. (Hazret-i Mevlânâ Hakkında 28/15 a-5)

Âdile Sultan, divanında Hz. Süleyman'la ilgili farklı bir kullanımda bulunmuştur. Âsaf'ı zikrettiği beyitte kendisini karınca gibi aciz görmektedir. Âlem'in bir hayalden ibaret olduğunu ve ona aldanılmaması gerektiğini belirtmektedir. Geçici makamlara aldanıp karıncayı hakir görmemek gerekir ki Âsaf'lık budur. Buradaki "Âsaf" vezir olup akıllı temsil etmektedir. Yûnus Emre'nin *Risâlet'n-Nushiyye* adlı eserinde akıl, vezir olarak tanımlanır ve sadece bu dünya işlerini düzenlemekle kalmayıp mana âlemindeki mutluluğun da kaynağıdır.²⁴²

*Görme ednâ mûru aldanma hayâl-ı âleme
Âsaf-ı akla ri'âyet kıl Süleymanlık budur*

A. D. (G. 60-3)

²⁴¹ Akkaya, 61; Aktaş, 123-129; Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 224.

²⁴² Bilal Kemikli, *Şiir ve İrfan*, (1. Basım), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, 90-97.

2.1.14. Hz. İsa

İsrailoğullarına gönderilen Hz. İsa, Kur'an-ı Kerim'de farklı surelerde hayatı hakkında ayrıntılı bilgi verilen peygamberdendir. Divan şiirinde Hz. İsa'ya özellikle dünyaya gelişi ve mucizeleri yönünden yer verilir.

Klasik şiirde Hz. İsa'yla ilgili kullanımlara bakıldığında, şairlerin Kur'an-ı Kerim'de verilen bilgilere genellikle bağlı kaldıkları görülmektedir. Şiirlerde Hz. İsa "Mesih", "Mesîha", "Rûhullah", "Rûhu'l-Kudüs", "İbn Meryem" gibi sıfatlarla zikredilmektedir.²⁴³

Hz. İsa klasik şiire değişik açılardan konu olmuştur. Hz. Meryem'in ona hamile kalışı, dünyaya gelişi ve bebeklik dönemlerinde gerçekleşen olağanüstü haller, peygamberlik mucizeleri, özellikle Hz. Muhammed'in gönderileceğini müjdelemesi, elle dokunması (mesh) ve nefesiyle amaların görmesini sağlaması, ölüleri diriltmesi, kendi söküğünü dikmesi, göğe çekilmesi, dördüncü kat semada bulunması, dünyaya değer vermemesi gibi birçok yönden divan şiirinde sembollü anlatılara konu olmuştur.²⁴⁴

Divan şiirinde hemen hemen tüm şairler özellikle sevgiliyi överken Hz. İsa'nın mucizelerini hatırlatırlar. Sevgilinin dudağı, saçı, kaş, kirpikleri, bakışı, kokusu, sohbeti, yürüyüşü gibi adeta bütün özellikleri âşığın hayat kaynağıdır. Hz. İsa'nın mucizeleriyle, sevgilinin ızdırap çeken hastaya şifa veren çeşmi (göz), ölümsüzlük bağışlayan zülfü (saç), hayat veren busesi (öpme), büyüleyici nigehe (bakış), cana can katan lebi (dudak) ile Hz. İsa'nın mucizeleri arasında ilgi kurulmuştur.²⁴⁵

Leylâ Hanım, Fıtnat Hanım, Şeref Hanım, Mihrî Hatun ve Tevhîde Hanım divanlarında Hz. İsa'ya mucizelerini hatırlatarak yer vermişlerdir.²⁴⁶

²⁴³ Abdulhakim Koçin, "Divan Şiirinde Hz. İsa", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (19), 2009, 69-104; Pala, *Divân Şiiri Ansiklopedik Sözlüğü*, 235, 236.

²⁴⁴ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 207; Koçin, 69-104; Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, 25, 126; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 235, 236.

²⁴⁵ Koçin, 69-104; Seydi Kiraz, "Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsa" *Ekev Akademi Dergisi*, (60), 2014, 261-280.

²⁴⁶ Hz. İsa'yla ilgili divanlardaki diğer kullanımlar için bkz.: Mihrî Divanı: G. 24-2; G. 92-5; G. 107-4; 282; G. 131-4; G. 196-3; Tz. 294-295; Fıtnat Divanı: Müf. 14; T.46-18; G.38-2; Leylâ Divanı: K. 5-51; Şeref Divanı: K. 23-30; Mh. 1-2; G. 236-5; Kk. 6-6; Kt. 21; Kt. 48.

Leylâ Hanım, bir tahmisinde Hz. İsa'nın, Hz. Muhammed'in geleceğini müjdelemesi ve göğe yükseltilmesi mucizesine telmihte bulunarak, Hz. Muhammed'in son peygamber olduğunu dile getirir. Hz. İsa'nın kendisinden önce gelmiş olsaydı Hz. Muhammed'e tabi olacağını ve Hz. Muhammed'i samimi şekilde anarak yüce makamlara ereceğini belirtir. Son mısradaki Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesi ve Hz. Muhammed'in miraç olayına telmihte bulunur.

*Şehen-şâhâ eğer teşrîf ideydin cümleden akdem
Olurdu ümmetin elbetde İbni Hazret-i Meryem
Nice fahr eylemez şâhım sana mensûb olan âdem
Anaydı İsi-i Meryem hulûs-ı kalb ile bir dem
İrerdî âsumân-ı heftümîne yâ Resûlallâh*

L. D. (Th. 1-5)

H. İsa'nın "Mesih" lakabı çoğu kez hayat emaresi olan "dem" (nefes) kelimesiyle birlikte anılır. Sevgilinin dudağı, can bağışlayıcı özelliği bakımından Hz. İsa'ya benzetilir. Aynı şekilde diriltici özelliği bakımından sevgiliden esen saba yeli Hz. İsa'ya teşbih edilir.²⁴⁷

Mihri Hatun, bir kasidesinde Hz. İsa'nın ölümleri diriltme mucizesine telmihte bulunarak Saba yelinin gül bahçesini dirilterek ihyâ etmesi gibi sevgilinin nefesinin de can bahşettiğini belirtir.

*İrdi yine subhun nefesinden dem-i İsa
Kıldı kamu hoş azm-i remîm olmuş ihyâ*

*Saçdı yine la'l üstine şeb-nem dür-i şeh-vâr
Gülşende bugün lutf ile bu bâd-ı Mesîhâ*

M. D. (K. 5-1, 2)

Şeref Hanım, Addülmecid'in sadaret makamına getirilmesi üzerine yazdığı tarihinde onun bu makama gelmesiyle Hz. İsa'nın can veren dokunuşu gibi dünyaya can bahşettiğini belirtmektedir.

²⁴⁷ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 207; Koçin, 69-104; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 236.

*Re'yi Mesîh-âsâ hemân dünyaya virdi tâze cân
Şimden girü dil-hastegân olsun mı muhtâc-ı tabîb*

Ş. D. (T. 4-4)

Fıtnat Hanım, divanında Hz. İâ'yı, ölüleri diriltmesi ve hastaları iyileştirmesi mucizeleriyle ele alır. Beyitlerinde “*Enfas-ı Mesîha*”, “*Dem-i İâ*”, “*İ'caz-ı Mesîha*” gibi ifadeleri bu özelliklere işaret etmektedir.

*Nice dil-mürdeyi Mesîh-âsâ
Eyledün bir nefes ile ihyâ*

F. D. (A. 8)

Yine Fıtnat Hanım'ın bir gazelindeki şu beyitte Hz. İâ, hastaları iyileştirmesi ve ölüleri diriltmesi özelliği ile sevgili ve sevgilinin dudağının benzetileni olmaktadır.

*İcrâ-yı füsûn çeşm-i siyeh-fâmına mahsûs
İ'caz-ı Mesîhâ leb-i gül-fâmına mahsûs*

F. D. (G. 28-1)

Leylâ Hanım, “*Ben İâ Peygamber gibi mucize nefesli bir şairim ki, o veziri övmekle şiirim ölüye bile can verir*” anlamındaki aşağıdaki beyitte kendi şairliğini Hz. İâ'nın can veren nefesine benzeterek farklı bir kullanım ile kendini övmektedir.

*Benem ol şair-i mu'ciz-nefes ü İâ-dem
Medh-i destur ile virmekde sözüüm mürdeye cân*

L. D. (K. 5-31)

Tevhîde Hanım da Hz. İâ'nın göğsüne yükseltilişini hatırlatarak ondan şefaât dilenmektedir.

*Tûr dağında yatan Hazret-i Mûsâ
Urûc-ı âsumân Hazret-i İâ
Fakîr-ü âcize tapu kılırsa
Rûz-i cezâda şefâ'at eyle*

T. D. (Sair Peygamberlere Niyâz 18/10.a-6)

2.1.15. Hz. Muhammed

İslam dini peygamberi ve Allah'ın son elçisidir. Miladi 571 yılında Rebiü'l-evvel ayının 12. günü Mekke'de dünyaya gelmiştir. Hz. Muhammed Mekke'nin eşrafından olup, Haşimoğulları ailesine mensuptur.²⁴⁸

İslam medeniyetinin başlangıcından itibaren her tür edebî eserde mutlaka, Hz. Peygamber'e duyulan sevgi, bağlılık ve itaatin ifadelerini bulmak mümkündür. Türk edebiyatında yazılan hemen hemen her eserde Allah'a hamd ve senadan sonra genellikle Hz. Peygamber'e salat ve selam getirilmiş, ona yapılan övgülere yer verilmiştir. Manzum eserler özellikle mesnevi ve divanlarda, tevhid ve münacattan sonra na'nlara yer verilerek Hz. Peygamber insanlığa örnek yönleriyle anılıp, kendisinden şefaath dilenilmiştir.²⁴⁹

Edebî eserlerde Resûlullah'a dair çeşitli şiirler kaleme alınmıştır. Bunların arasında tevhid, münâcât, mersiye, ramazâniyye, bayramiyye (ıydiyye), maktel, menâkıbnâme, muharremiyye, velâyetnâme, pendnâme, nasihatnâme, fütüvvetnâme, tâcnâme, devriyye, hac, deve, güvercin, geyik hikâyeleri ve nutuklar sayılabilir.²⁵⁰

Divan şiirinde ve nesrinde şairler Hz. Muhammed için bazı isim ve sıfatlar zikretmişlerdir. Bunlardan bazıları: “*Mustafa, Ahmed, Emîr-i pîşvâ, Fahr-ı cihan, Fahr-ı alem, Resûl-i Hakk, Habîbullah, Resûl-i Rabb-i âlem, Resûl-i Mücteba, Mefhar-ı arz u semâ, Sultan-ı Ekrem, Şefî'ü'l-hak, Habîbü'l-Hakk, Sultanü't-tihane, İmâmü'l-enbiyâ, ve'l-asfiyâ, Hümmâmü'l-evliyâü'l-etkiyâ, Şeh-i nikû-hisâl, Nîk-sîret, Fûrûg-ı dîde-i ehl-i basiret, Cemâl-i cân-fizâyeş, Kâşif-i sırr-ı nihân-hâ, Sem-i cân-ı kâmil, Resûl-ı magrib ü maşrik, Gâyetü'l-gâyât, Rahmeten-li'l âlemin, Tarîkat ehlinün ser-tâcı, Hakikat bâğının dürrâcı, Şeyfat hısnınam olan, Eltâf-ı Rabbânî olan, Dürr-i beyzâ, Cemi-i enbiyânın mihteri, Veliler zümresinin rehberi, Sa'âdet milketinin şâhı, Hidâyet meslekinün râhı, Fütüvvet menba, Şâbihu-vech, Güftar-ı fâyık, Nûr-ı Hak-nümâ, Cân-ı ashâb-ı safâ, Şefî-*

²⁴⁸ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi I*, (Çev.: Salih Tuğ), İrfan Yayınları, İstanbul 1966, 36, 39.

²⁴⁹ Mahmud Kaplan, “Divan Şiirinde Hazret-i Muhammed” *Yeni Asya Köprü Dergisi*, Bahar (74), 2001. <https://www.koprudergisi.com/bahar-2001/divan-siirinde-hazret-i-muhammed/>

²⁵⁰ Mustafa İsmet Uzun, “Muhammed (Türk Edebiyatı)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, XXX, 455.

i müznibîn, Fe-evha ma'deniniün gevheri, Ve mâ evha eliniün serveri, Mahbûb-ı âlem."dir.²⁵¹

Kadın şairler de divanlarında Hz. Muhammed'i överken onun için bazı isim ve sıfatlar kullanmışlardır. Fıtnat Hanım, divanında Hz. Muhammed'i şu ifadelerle medh ü sena etmiştir. "*Şâh-ı enbiyâ, Şâhenşeh-i melâ'ik, Ser-hayl-i enbiyâ, Habîb-i muhterem-i Hazret-i Hudâ, Burc-ı kurba meh, Vâsıl-ı derecât-ı 'alâ, Âfîtab-ı sipihr-i hüdü, Nûr-ı şem'-i harîm-i zekâ, Tâbiş-fürûz-ı âlemiyân, Gevher-i yegâne-i gencîne-i atâ, Dürr-i girân-mâye-i deryâ-yı istifâ, Verd-i nihâl-i nûr-ı Hudâ, İmâm-ı cümle-i ervâh-ı enbiyâ, Mahbûb, şâh-ı ekrem, pâdişâh-ı kişver-i levlâk, Zât-ı şerîf, Zât-ı pâk, Seyyidü'l-verâ, Sultân-ı enbiyâ, Âfîtab-ı maşrık-ı kemâl, Meşhar-ı dü-âlem, Seyyidü'l-beşer, Gülbün-i riyâz-ı nübüvvet*".²⁵²

Şeref Hanım da Hz. Peygamber'e duyduğu samimi sevgiyi ince bir üslupla dile getirmiştir. Hz. Peygamber'i şu sıfatlarla övmeye, anlatmaya ondan şefaât dilemeye çalışmıştır: "*Şefî, şehen şeh-i zî-rütbet, Hazîne-i pür-hikmet, Şefî-i rûz-ı cezâ, Nâzenîn yâr-ı Hudâ, Emîr-i memleket-i ismet, Tabîb-i hâzık-ı her-illet, Veliyy-i ni'met-i bi-illet, Nedîm-i bezmgeh-i Hazret, Gül-i ter-i çemen-i izzet, Keremver, şâhen-şâh-ı a'zam, Mazhar-ı eltâf-ı Hazret, Mukbil ü mahbûb-ı izzet, Sultân-ı risâlet, mahbûb-ı Mevlâ, Sultân-ı muazzam, Sultân-ı evreng-i risâlet, Sebeb-i halk-ı cihân, Bâis-i kevn ü mekân, Şâh, Pâdişâh, Tabîb-i zuafâ, Şâh-ı keremkâr, sâki-i bezm-i kerem, Mahbûb-ı Hudâ, Mahrem-i esrâr-ı hakikat, Gevher-i gencîne-i hikmet, Dürr-i kudret, Mazhar-ı Kur'ân u şeri'at, Şems ü kamer-i bürc-i nübüvvet, Alâyiş ü ârâyiş-i Cennet, bâğ-ı letâfet, Yerd-i ter-i gülzâr-ı terâvet, Meşhar-ı ümmet, Mahz-ı kerem, Ayn-ı inâyet, Emvâc-ı himem, Kulzüm-i şefkat, Şâhen-şeh-i iklim-i şefâat, Şefî'ü'l-müznibîn, Rahmeten li'l-âlemîn, Dest-gîr-i ins ü cân*".²⁵³

Söz konusu Hz. Muhammed olunca hayatı, manevi şahsiyetini oluşturan özellikler, mucizeleri, gazaları ve hadisleri, her şair için ilham kaynağı olmuştur. Her

²⁵¹ Zavotçu, 470.

²⁵² Çeçen, 211-216.

²⁵³ Arslan, Şeref Hanım Divanı, 110-112.

Müslümanın İslam Peygamber'i hakkında bilmesi gerekenleri şairler de edebî metinlerinde ele almış ve dinî, tasavvufî edebiyatımız zenginleşmiştir.²⁵⁴

Hız. Muhammed varlığın ilki, âlem güzelliğinin tecellisi, insanlığın efendisi, kendisinden daha üstün şefaatçi olmayandır. Arşa çıkmış ve zemin ona secde etmiştir. O, peygamberlerin imamı olup birçok mucize göstermiştir. Vasıfları hakkıyla övülemeyen, övülse de bitirilemeyendir. Müslümanlar onun ümmeti olmakla övünür. Zatiyla âlemin şeref bulduğu Resûl-i Emin'dir. Onun hakkında birçok özellik saymak mümkündür. Bütün bu özellikler şiire konu edinilmiştir.²⁵⁵

Kadın divan şairleri divanlarında tevhid, münaca'at, na't, mersiye vb. kaleme almış ve Hız. Muhammed'in (s.a.v.) hayatını, şahsiyetini, gazalarını, mucizelerini anlatmış, ona olan muhabbetlerini derin, samimi üslupla dile getirmişlerdir. Divanlardaki beyitleri buraya sığdırmak mümkün olmayacaktır. Her şairimizin divanından değişik örnekler vereceğiz.²⁵⁶

²⁵⁴ Ağah Sırrı Levend, *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı*, (1. Basım), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1962, 41; Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 212; Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 331.

²⁵⁵ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 212; Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 331.

²⁵⁶ Hız. Muhammed'in (s.a.v.) divanlardaki kullanımları için bkz.: Mıhrî Divanı: K. 12-18; G. 168-1; Mes. 1-12; Tz. 2-46; Tz. 54-98; Tz. 99-113; Tz. 177, 178; Tz. 186; Tz. 296-301; Fıtnat Divanı: Th. 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34; Leylâ Divanı: K. 2-4; K. 5-14; Th.1; Ms. 1; Tb 1/II-9; Tb. 1/III-14; Tb 2/I-4; Tb 3/IV-16-19-20; Tb 5/II-11; Tb. 8/1-3; G. 40-3; G. 102, 103, 104, 105, 106; G. 121-3; R. 3; Kt. 5; Şeref Divanı: K. 2; K. 3; K. 4; K. 8-2; K. 10-6; K. 13-13; K. 14-3; K. 14-16; K. 15-15, 16; K. 15-24; K. 16-17; K. 16-22; K. 16-29; K. 18-15; K. 18-28; K. 19-6; K. 20-10; T. 12-4; T. 27-2; T. 54-4; T. 58-4; T. 60-1; T. 63-5; T. 84-4; T. 98-1; T. 101-6; T. 102-3; T. 104-4; T. 119-3; Mr. 2; Mr. 3; Mh. 1; Mh.4-1; Mh. 4-4; Th. 17; Ms. 1-14; Ms. 1-18; Ms. 8-1; Ms. 9-2; Ms. 11-6; Ms. 12-1; Ms. 12-10; Ms. 13-1; Ms. 13-3; Ms. 14; Ms. 15-3; Ms. 15-5, 6; Ts. 1-4; Msm, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; Tb. 1/II-10; Tb. 1/III-16; Tb. 2/III-18; Tb. 3/V-25; G. 60-2; G. 102-3; G. 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231; Kt. 2; Kt. 5; Kt. 32-1; Kt. 33; Kt. 43-1; Beyitler 3; Âdile Divanı: Münâcât 10-5-6-7; Tevhidât 1-3; Tevhidât 2-5; Tevhidât 4-1; Tevhidât 7; N. Ş. 1; N. Ş. 2; N. Ş. 3; N. Ş. 4; N. Ş. 5; N. Ş. 6; N. Ş. 7; N. Ş. 8; N. Ş. 9; N. Ş. 10; N. Ş. 11; N. Ş. 12; N. Ş. 13; N. Ş. 14; N. Ş. 15; N. Ş. 16; N. Ş. 17; N. Ş. 18; N. Ş. 19; N. Ş. 20; N. Ş. 21; Der Şân-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn Rıdvânü'llâhi Aleyhim Ecma'in 23-1, 2, 4, 8, 12; Der Şân-ı Çihâr Yâr-ı Güzîn (r.a) 24, 1, 3, 7, 9, 11, 13; Mer. 25-2, 4, 6, 8, 9, 10; Der Şân-ı Eimme-i İсна Aşer Rıdvânü'llahi Aleyhim Ecma'in 26-II-8, 10, 11; Der Şân-ı Eimme-i İсна Aşer Rıdvânü'llahi Aleyhim Ecma'in 26/III-20; Der Şân-ı Eimme-i İсна Aşer Rıdvânü'llahi Aleyhim Ecma'in 26/VIII-56; Der Şân-ı Eimme-i İсна Aşer Rıdvânü'llahi Aleyhim Ecma'in 26/IX-57, 59, 60; Der Şân-ı Eimme-i İсна Aşer Rıdvânü'llahi Aleyhim Ecma'in 26/XI-77; Der Şân-ı Eimme-i İсна Aşer Rıdvânü'llahi Aleyhim Ecma'in 26/XII-81; Der Şân-ı Eimme-i İсна Aşer Rıdvânü'llahi Aleyhim Ecma'in 26/XIV-98; Der Şân-ı Eimme-i İсна Aşer Rıdvânü'llahi Aleyhim Ecma'in 26/XV-100; Der Şân-ı Hazret-i Halid 27-1; Der Vâsf-ı Hazret-i Üveysü'l Kârâni Radiya'llâhüanhü 29-9, 10; Mersiye Der Hakk-ı Hayriyye Sultân 36/II-4; Tahassür-nâme 37-7; İftirak-nâme 38-20; Bu Dahi 41-12; Cennet- Mekân Abdülmecid Hân Hazretlerinin Sultânları Hakkında Mersiye Güne Kıt'a 42-5; G. 6-5; G. 9-6; G. 16-6; G. 92-2; G. 93-6; G. 104-2; G. 109-2; G. 109-8; G. 118-5; G. 130-1; G. 162-6; G.173-3; G. 174-4; Tevhide Divanı: Münâcâtlar 3/3a-11; Münâcâtlar 18/10a-7; N. R. 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17; Sair Peygamberlere Niyaz 18/10a-7; Hazret-i

Kadın divan şairlerin divanlarında değinilen Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bazı mucizeleri:

a. *Parmaklarından su akıtması*: Âdile Sultan, Hz. Peygamber'in yüzünün nurunun cihanı sardığını belirtip, parmaklarından su akıtma mucizesini hatırlatır.

*O nûrûn pertevi tutdu cihânı
Donandı âşîkanın şevk-i cânı
Akıtdı parmağı Âb-ı revânı
Diyelim cân ü dil ile salavât*

A. D. (Nu'ût-ı Şerîfe 2-3)

Şeref Hanım da Hz. Peygamber'in parmaklarından su akıtma mucizesiyle ashabına hayat bahsettiğini belirterek onu kâinatın Hızır'ı olarak vasıflandırır.

*Akıtdı mâ benân-ı mu'cizâtın
Yedinde çeşmesi âb-ı hayâtın
Komadın teşne-dil ehl-i guzâtın
Ki sensin Hızır'ı cümle kâ'inâtın
Şefâ'at yâ Resûlallâh şefâ'at*

Ş. D. (Mh. 1-3)

b. *Şakk-ı Kamer*: Fıtnat Hanım, Hz. Muhammed'in parmağının işaretile ayı ikiye böldüğü mucizesine işaret ederek, Güneş'in ve Ay'ın onun güzelliği etrafında pervane gibi döndüklerini belirtir:

*Ey vasf-ı zât-ı pâküine hûrşîd zer-varak
Oldı işaretünle meh-i bedr iki şak*

F. D. (Th. 16)

c. *İsra ve Miraç mucizesi*: Âdile Sultan, Hz. Muhammed'in miraç mucizesinde olduğu gibi, şefaât mertebesinde de en yüce makamdaki elçi olduğunu belirterek ondan şefaât istemektedir.

*Sâhib-i mi'râc habîb-i kerîm
Taht-ı şefâ'atde resûl-i azîm*

Hasan ü Hüseyin Radiyallâh Hakkında 23/12b-2, 3; T. 30/16a-5; Evvelâ Dîvân 43-4, 5; G. 103/51a-7; Mu'ammâ 256/98a-3; Mu'ammâ 393/111a; Mu'ammâ 400/111b; Mu'ammâ 401/111b.

*Âdile'ye bir nazar et ey fahîm
Salli alâ seyyidinâ Mustafâ*

A. D. (Nu'ût-ı Şerîfe 9-5)

Âdile Sultan, diğer kadın şairlerden farklı olarak divanında na't-ı şeriflerden sonra bir de mesnevî-i mi'raciyye kaleme almıştır.²⁵⁷

Şeref Hanım, miraç mucizesini Allah'ın kendisine vuslat vesilesi olarak Hz. Muhammed'e (s.a.v.) nasip ettiğini belirtmektedir.

*Kim olur zâtınla hem-pâye aceb
Bezm-i kurba olmadı kimse taleb*

*Leyle-i mi'râcdan maksûd-ı Rab
Vuslatındır yâ Resûlallâh senin*

Ş. D. (Mr. 2-4)

Mihrî Hatun da aşağıdaki beyitte İsrâ olayı ile Allah'ın Hz. Muhammed'i mükafatlandığını dile getirmektedir.

*Çün kadem başdun felek farkına ey mahbûb-ı Hak
Leyletü'l-isrâda Hak her Hâcetün kıldı revâ*

M. D. (Tz. 3-108)

Kadın şairler klasik şiirde Hz. Muhammed için kullanılan vasıfları da dizelerine dökmüştür.

Hiz. Muhammed'i varlığın ilki ve en şereflişidir.

Tevhîde Hanım, Cenâb-ı Allah'ın Hz. Muhammed'i âlem var edilmeden önce cihana efendi olarak yarattığını ve Furkan'ın (Kur'an-ı Kerim) Hz. Peygamber için yazıldığını belirtmektedir:

*Yaradılmazdan mukaddem arş ü kürs ü arz semâ
Ol Habibullâhı Mevlâ etdi sultân evvelâ*

²⁵⁷ H. Özdemir, 216-219.

*Gerçi çok peygamberlere taksîm olundu dört kitâb
Mahsusî Habibullâh için yazıldı Furkân evvelâ*

T. D. (Evvelâ Dîvân 43/4-5)

Mihri Hatun da Allah'ın âlemi yaratmadan önce Hz. Muhammed'i ona efendi kıldığını şöyle dile getirir:

*Âlemi mevcûd itmedin İlâh
Âlem-i ervâha kıldı seni şâh*

*Bü'l-beşerdür gerçi Âdem yâ Resûl
Senün ile buldı mevcûdât usûl*

M. D. (Tz. 54-6-7)

Hak ve âlem Hz. Muhammed'de tecelli etmiştir.

Âdile Sultan, aşağıdaki beyitte Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yüzünde Hakk'ın tecelli ettiğini belirtir.

*Rahmeten li'l-âlemînsin nûr-ı vahdetdir yüzün
Dilberâ vechinde gördüm sûre-i Rahmân olur*

A. D. (Nu'ût-ı Şerîfe 19-5)

Leylâ Hanım, aşağıdaki gazelde Allah'ın Hz. Muhammed'de tecelli ettiğini dile getirir.

*Yaradılmazdan evvel pâdişâhım hep bu âlemler
Cenâb-ı Hakk ile sen âşinâsın yâ Resûlallâh*

L. D. (G. 102-3)

Mihri Hatun da beyitlerinde cihan güzelliğinin Hz. Peygamber'de tecelli ettiğini ve onun peygamberlerin efendisi olduğunu dile getirip, Hz. Muhammed'e senada bulunmaktadır:

*Bâd-ı hulkun şemmesinden bu cihân
Oldı her etrâfı sahrâ gülsitân*

M. D. (Tz. 54-10)

*Ey risâlet kişverine pâdişâh
Vey şerî'at tahtına sâhib-külâh*

*Habîbullâh vey tâc-ı resûl
Kamudan ön Hak seni itdi kabûl*

M. D. (Tz. 54-1, 2)

Hz. Muhammed (s.a.v) peygamberlerin efendisidir.

Divanında birçok na'ta yer veren Şeref Hanım da Hz. Muhammed'i peygambelerin efendisi olarak vasıflandırmaktadır.

*Sen ol revnak-dih-i taht-ı nübüvvetsin ki âlemde
Bulunmaz mücrimîne senden eşfek yâ Resûlallâh*

Ş. D. (Th. 17-2)

*Envâr-ı ruhun itdi iki âlemi rûşen
Şems ü kamer-i burc-ı nübüvvetsin efendim*

Ş. D. (K. 4-9)

Leylâ Hanım, Hz. Âdem yaratılmadan önce Hz. Muhammed'in (s.a.v) peygamberlerin efendisi olarak seçildiğini belirtir:

*Senin mihr-i cemâlin eyledi tenvîr eflâki
Göreydi Yûsuf eylerdi fedâ hep cân u emlâki
Bu esrâra yetişmez kimsenin hiç nakl u idrâki
Dahi bî-rûh iken Âdem Nebî'nin kâleb-i pâki
Oturdun sen nübüvvet mesnedine yâ Resûlallâh*

L. D. (Th. 1-3)

Âlem onu için yaratılmıştır.

Mihrî Hatun, “*Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım*” rivayetini hatırlatarak âlemlerin onun için yaratıldığını dile getirir:

*Öğ Hak'un görkli Habîbin kim didi “Levlâk” ana
Enbiyâlar serveridür Ahmed-i Muhtâr'ın öğ*

M. D. (Tz. 177)

Fıtnat Hanım da aynı rivayeti hatırlatarak Hz. Muhammed'in (s.a.v.) âlemin yaratılış sebebi olduğunu belirtir.

*Mahbûbusun Cenâb-ı Hudâ-yı Mu'azzamun
Halk eyledükde nûrını sen şâh-ı ekremün
Yoğıdı nâmı levh-i kalem arş-ı a'zamun
Ey pâdişâh-ı kişver-i Levlâk-ı âlemün
Zât-ı şerifün oldı çü bâdi-i hilkatı*

F. D. (Th. 15)

Leylâ Hanım, diğer kadın şairlerden farklı olarak 102, 103, 104, 105, 106. gazellerinde Hz. Muhammed'in vasıflarını sayıp ona senada bulunmakla beraber genellikle günahlarından duyduğu hicabı dile getirip ondan şefaât dilenmektedir.

*Yanarsam nâr-ı aşkınla yanayım yâ Resûlallâh
Ezelden bagrı yanık bir gedâyım yâ Resûlallâh
Hevâ-yı nefsim tâtî olup pek çok günâh itdim
Huzûra kangı yüz ile varayım yâ Resûlallâh*

*Harîm-i ravzana sürmüş iken rûy-ı siyâhım vâh
Yine cürm ü günâha mübtelâyım yâ Resûlallâh*

*Kapında boynı baglu bir esîrim dest-gîrim ol
Garîbim bî-kesim bî-dest ü pâyım yâ Resûlallâh*

*Kulun Leylâ'ya şâhım var iken dergâh-ı ihsânın
Varup ben kangı şâha yalvarayım yâ Resûlallâh*

L. D. (G. 105)

Divanında birçok na'ta yer veren Şeref Hanım da Hz. Muhammed'e (s.a.v.) olan muhabbetini ince bir üslupla dile getirmiştir.

*Sen gevher-i gencîne-i hikmetsin efendim
Deryâ-yı keremde dür-i kudretsın efendim*

Ş. D. (K. 4-1)

Şefâ 'at âdet-i tab-ı kerîmindir güneh-kâra
Bu tesliyyetle gönüm şâd-mândır yâ Resûlallâh

Ş. D. (G. 227-6)

2.2. HIZIR

Hızır döneminde yaşayan, halk arasında âb-ı hayat içerek ölümsüzleştiğine inanılan, darda kalanların yardımına yetişen, kendisine bilgi ve hikmet öğretilen, mitolojik efsanevi karakterdir.²⁵⁸

Hızır inancının izlerine hemen hemen bütün toplumlarda rastlanır. İslam kültüründe de peygamber veya veli olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Kehf suresinde Hz. Mûsa ve Hızır'la ilgili olduğu kabul edilen kıssa İslam dünyasında Hızır konusundaki inanış ve telakkilerin çekirdeğini oluşturur.²⁵⁹ Kehf Suresi'nin 60 ile 82. ayetlerinde ismen geçmemekle beraber müfessirler tarafından Hızır'a ait olduğu kabul edilen bu kıssaya göre; Hz. Mûsa bir gençle yaptığı yolculukta Allah'ın kendisine rahmet ve ilim verdiği salih bir kulla karşılaşır. Bu zat Hz. Mûsa'ya rehberlik ve önderlik yapar.²⁶⁰

Tarihsel süreç içinde birçok din, medeniyet ve geniş coğrafyada Hızır inancının yer alması, onunla ilgili anlatıların çeşitlenmesine ve anlatılara değişik şekilde konu olmasına yol açmıştır.²⁶¹

Hızır inancı dinî ve tarihî rivayetler olarak dört ana kaynağa dayanır. Bunlar; *Kur'an*, *Gilgamiş Destanı*, *İskender Hikâyesi*, yahudilerin *İlyas ile Haham Yeşua ben Levi* efsaneleridir.²⁶²

²⁵⁸ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 283; N. Yıldırım, 375; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 204; Tökel, 285; Zavotçu, 317.

²⁵⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *İslam Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, (1.Basım), Timaş Yayınları, İstanbul 2019, 29; Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 283; N. Yıldırım, 375; Tökel, 285; Zavotçu, 317.

²⁶⁰ İlyas Çelebi, "Hızır", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, XXVII, 406.

²⁶¹ Neslihan Soruklu, *Hızır Kültü: İnanışlarda ve Sözlü Edebiyatta Hızır*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2018, 92; Pervin Ergun, *Halk Anlatımlarında Hızır*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1993, 1.

²⁶² Tökel, 292.

Tüm bu rivayetlerde Hızır, ölümsüzlük sırrına vakıf olan, hala yaşadığına inanılan, zor durumlarda ve felaketlerde yardımcı, kötülerini cezalandırıp iyileri ödüllendiren, yoksula bolluk veren, çocuk sahibi olmayanları çocuk sahibi eden ve âşıkları buluşturandır.²⁶³

Tasavvuf, halk inanç ve telakkilerinde geniş yer bulan Hızır, Türk kültüründe kendisinden çok söz ettirmiştir. Klasik Türk edebiyatında Hızır'ı işlemeyen şair neredeyse yoktur.²⁶⁴ Pek çok mazmun ve telmih ana unsuru olan Hızır, İskender, zulumat, âb-ı hayat, ebediyet kavramlarının ana sembolüdür.²⁶⁵

Divan şiirinde Hızır kelimesinin kullanımlardan birkaçına çalışmamız kapsamındaki kadın şairlerin divanlarından aşağıdaki örnekleri verebiliriz.²⁶⁶

Hızır kelimesi sevgilinin *hat* 'tı (ayva tüyleri) için bir benzetme olarak kullanılır. Zira ayva tüyleri yeşildir ve Hızır da yeşil, yeşillik anlamına gelmektedir.²⁶⁷

Fıtnat Hanım aşağıdaki beyitte Hızır'ı sevgilinin ayva tüyleri için benzetilen olarak zikretmiştir.

Hızır sandum kenâr-ı çeşmesâr-ı âb-ı hayvânda
Hat-ı sebzin o şûhun kim leb-i dil-cûda gördüm ben

F. D. (G. 48-2)

Şairler, Hızır'ın zulumat âleminde İskender'e rehberlik yapması olayından hareketle kendilerini bu âlemde tasavvur ederler, sevgiliden (Hızır) kendilerine yol göstermelerini isterler. Âşıkların zulumat içinde kalmaları normal olup, sevgiliye kavuşmaları âb-ı hayata ulaşmak olarak addedilir.²⁶⁸

²⁶³ Yılmaz Önay, *Klasik Türk Şiirinde "Hızır"*, (1. Basım), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2021, 16.

²⁶⁴ Önay, 18.

²⁶⁵ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 285; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 205; Tökel, 293;

²⁶⁶ Hızır'ın divanlardaki diğer kullanımları için bkz.: Mihrî Divanı: K. 7-19; K. 13-4; G. 5-4; G. 68-1; Mr. 8-2; Mes. 2-35; Mes. 2-42; Tz. 62. Leylâ Divanı: T. 14-5; Şeref Divanı: L. 1-7; K. 20-18; K. 22-34; T.1-10; T. 12-6; T. 51-1; Mh. 1-3; Tb. 2/V-30; G. 59-7; Mes. 4-2; Kt. 7-3; Kt. 7-3; Nazım Şekli Tesbit Edilemeyen Manzûmeler 1-6.

²⁶⁷ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*; 285; Levend, 119; Önay, 19; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 205; Tökel, 293.

²⁶⁸ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*; 286; Önay, 19; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 205; Tökel, 296.

Şeref Hanım, Zeynep Hanım'ın bir gazeline yaptığı tahmiste, âlemin faniliğine vurgu yapmak için Hızır'ın İskender'e bin yıl rehberlik etse de âb-ı hayata ulaşamayacağını, vakti gelince kaderin tecelli edeceğini şöyle anlatır:

*Gerdûna itme devlet için minnet ey gönül
Eyler zuhûr hükm-i kader elbet ey gönül
Çekme meşakkat-i heves-i vuslat ey gönül
Âb-ı hayât olmayacak kısmet ey gönül
Bin yıl gerekse Hızr ile seyr-i Sikender it*

Ş. D. (Th. 9-3)

Sevgilinin dudağı *âb-ı hayat* olarak kabul edilerek pek çok mazmun ve telmih oluşturulmuştur. Sevgilinin ab-ı hayat olan dudakları âşıkı ebedî hayata kavuşturacak yegâne şeydir.²⁶⁹

Nitekim Fıtnat Hanım, aşağıdaki beyitlerde sevgilinin dudaklarının hayalinin bile haşre dek maşuka hayat bağışlayacağını şöyle dile getirir:

*Ölmez misâl-i Hızr kalur zinde haşre dek
La'lün hayali ile idenler fedâ-yı rûh*

F. D. (G. 8-3)

Divan şiirinde sevgiliden sonra Hızır'la en çok ilişkilendirilen, kasidelerde methedilen devlet erkânıdır.²⁷⁰

Nitekim Mihrî Hatun, Sultan Beyazıt hakkında yazdığı bir kasidesinde onun saltanatının Hızır'ın ömrü gibi daim olmasını dilemektedir:

*(Nûn) Nice Hızr ile Sikender süre yüzün kapuna
K'ışigünde bulunur çeşme-i hayvân saltanat*

M. D. (K. 2-5)

Leylâ Hanım da Abdülmecid Han'ın tahta çıkışını anlattığı tarihinde Hızır'ın darda kalanlara yardıma yetişmesi gibi Allah'ın onu himaye etmesini dilemektedir:

²⁶⁹ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 286; Önay, 21; Tökel, 295.

²⁷⁰ Önay, 22.

*Hak Ta'âlâ itsün ol hâkân-ı âlî-himmete
Lutfını yâver hemîşe Hazret-i Hızır'ı karîn*

L. D. (T. 7-5)

Tevhîde Hanım da Hızır ve Hz. İlyas'ı birlikte zikrederek mahşerde şefaataçı olmalarını istemektedir.

*Ey Hızır-İlyas nebîler biliniz
Dünyâ ve ukbâda imdâd kılınız
Huzur-ı Hak'da yardım ediniz
Rûz-i cezâda şefâ'at eyle*

T. D. (Sair peygamberler Niyâz 18/10.a-4)

Divan şiirinde şairler Hızır'ı içki sunmakta olan saki için sıfat olarak da kullanmışlardır. Bazen da kimliğinin gizli olması görüşünden hareketle Hızır'ın değişik insan davranışlarını anlatmak için kullanmışlardır.²⁷¹

Âdile Sultan da Hızır'la ilgili farklı bir kullanımda bulunarak Hızır'ın sohbeti, bilgisi ve hikmetiyle mürşidine yaverlik yapmasını temenni etmektedir.

*Sıhhat ile post-nişîn etsin seni dâ'im Hudâ
Hızr ü tevfk her umûrunda ola yâver sana*

A. D. (G. 8-1)

2.3. LOKMAN

Lokman, Hz. Davut döneminde yaşamış, divan şiirinde hikmetin sembolü ve hekimlerin piri olarak anılan meşhur tarihî şahsiyettir.

Lokman'ın peygamber veya muvahhit bir zat olduğu hususunda tefsirlerde ihtilaflar bulunmaktadır.²⁷² Kur'an-ı Kerim'in Mekke'de nazil olan 31. suresi onun adını taşır. Bu surede Lokman'a hikmet verildiği ve oğluna olan nasihatleri anlatılır.²⁷³ Kur'an-ı Kerim'de Lokman'a hikmetin verildiğinin bildirilmesi onun "*Hikmet*"

²⁷¹ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 286; Tökel, 297.

²⁷² Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 312; Onay, 340; Ömer Faruk Harman, "Lokman" *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVII, 205-206; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 290; Tökel, 335; Zavotçu, 425.

²⁷³ Lokman: 31/12, 13, 16-19.

sembolü olarak anılmasına sebep olmuştur. Elmalılı Hamdi Yazır tefsirinde Ebussuud'un Lokman hakkındaki rivayetleri özetlediğini belirtir. Bu bilgilere göre; Lokman, Azer'in evladı, Hz. Eyyûb'un kız kardeşinin veya teyzesinin oğludur. Hz. Davut döneminde uzun zaman yaşamış, İsrailoğullarına kadılık yapmış ve sanat ehli biri olarak bilinir.²⁷⁴

Taberî'ye göre ise Davut Peygamber döneminde yaşamış, 3700 yıl ömür sürmüş, hikmetli sözleri ve oğluna verdiği nasihatleriyle Kur'an-ı Kerim'de kendisinden övgüyle bahsedilen şahıstır.²⁷⁵ Onun, yaşlılık ve ölümden başka her türlü derdin devasını bildiği ve tüm otların bilgisine vakıf olduğuna dair rivayetler yaygındır.²⁷⁶

Lokman, divan şiirinde hikmet sembolü olarak belirtilen şahsiyetlerdendir. Daha çok tıp alanındaki üstatlığı sebebiyle kendisinden bahsedilmiştir. Fakat onun ancak maddi hastalıklara şifa bulabileceği, aşktan mütevellit hastalıklara ve manevi dertlere derman olamayacağı dile getirilmiştir.²⁷⁷

Âdile Sultan, Mihrî Hatun, Şeref Hanım ve Tevhîde Hanım'ın divanlarında Lokman ile ilgili kullanımlarda bulundukları görülmektedir.²⁷⁸

Âdile Sultan aşağıdaki beyitte Lokman Hekim'in bile, gönlünün yarasına çare bulamayacağını, derdinin devasının Hakk'a kavuşmak olduğunu belirtir:

Bulunmaz çâre zahm-ı gönlüme Lokmân tabîb olsa

Devâdır Âdile vuslat bu hasta sîneye yâ Hû

A. D. (G. 142-9)

Yine Âdile Sultan gazelindeki bir beyitte Lokman'ın manevi hastalıklara derman olamayacağına vurgu yapmasının yanında, bu aşka düşen sevgilinin aşktan asla şikayetçi olmadığını belirtmektedir. Çünkü ilahî aşta çekilen çile, sevgilinin aşk ızdırabının dermanıdır.

²⁷⁴ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 312; Köksal, II, 229-230; Tökel, 335.

²⁷⁵ Köksal, II, 230-234.

²⁷⁶ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 312; Tökel, 335.

²⁷⁷ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 313; Tökel, 336; Zavotçu, 425.

²⁷⁸ Lokman'ın divanlardaki diğer kullanımları için bkz.: Mihrî Divanı: Tz. 380-351; Şeref Divanı: K. 3-7; K. 15-3; T. 54-2; T. 89-3; T. 104-2; T. 116-5; T. 119-4; T. 121-5; Th. 7-6; Tc. 1/II-12; G. 58-3; G. 70-1; G. 96-6; G. 98-6; G. 138-3; G. 139-3; G. 145-2; G. 193-4; G. 205-1; G. 254-2; G. 255-3; Âdile Divanı: G. 16-3; G. 34-5; G. 68-1; Tevhîde Divanı: Mh. 53/27a-4.

*Ezelden çille-i aşkı çeker âşıklar eyva'llah
O cânlar ermese dermana da Lokmân'a incinmez*

A. D. (G. 69-4)

Mihri Hatun, dil yarasının, bu yarayı açan sevgilinin âşığın gönlünü almakla iyileşeceğini, bin Lokman hekim olsa bile bu yaraya çare bulamayacağını dile getirir:

*Dil marîzine lebünden eylemezsen ger ilâc
Hikmetiyle çâre bulmaz olsa bin Lokmân ana*

M. D. (G. 3-6)

Şeref Hanım ve Tevhîde Hanım Lokman'ın manevi dertlere deva olamayacağını şöyle anlatırlar:

*Yâremîn merhemi yok neyleyeyim Lokmân'ı
Derdimin var mı ilâcı bana dermân olsun*

Ş. D. (K. 16-5)

*Yıkdı kasr-ı emelim darb-ı firâk-ı cânân
Kalmadı çekmege bâr-ı gamını tâb u tüvân
Öyle bir haste-dil işkeste-derûnum el'ân
Bana dermân idemez olsa hezârân Lokmân
Sabrı güç çâresi güç derde giriftâr oldum*

Ş. D. (Th. 1-3)

*Gelse Lokmân âleme bulmaz illet-i aşka devâ
Yâre varsa sînede açma tabîbe yâre aç*

T. D. (G. 88/45 a-2)

Şeref Hanım diğer kadın şairlerden farklı olarak aşağıdaki beyitte, dünyanın faniliğini ifade etmek için Lokman'a yer verir.

*Mihmân-hânedir âlem gelen elbetde gider
Kanı Lokmân u Süleymân u fülân ibni fülân*

Ş. D. (T.103-4)

Lokman'ın tabip ve hâkim olması, aynı alanda şöhret yapmış Bukrat (Hipokrat), Eflatun, Calinus (Galenos), isimlerini de çağrıştırdığından divan şiirinde birlikte kullanılmalarına vesile olmuştur.²⁷⁹

Nitekim Şeref Hanım, divanında Lokman'ı bu isimlerle birlikte zikretmiştir. Aşağıdaki beyitlerde derdinin dermanının Lokman'da ve Eflatun'da olmadığını belirtmekte, Allah'tan Lokman ve Eflatun'a ihtiyaç duymadan manevi yaralarına şifa vermesini istemektedir.

*Ey felek bir yâre açdın ki dile bu derd ile
Gelse Lokmân u Felâtûn çâre yok dermânıma*

Ş. D. (T. 85-4)

*Vir şifâ-hâne-i feyzinden ilâc-ı âcîl
Koma Lokmân ile Eflâtun'a hâcet yâ Rab*

Ş. D. (G. 19-6)

²⁷⁹ Mustafa İsmet Uzun, “Lokman, (Türk Edebiyatı)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVII, 207.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADIN DİVAN ŞAİRLERİNİN DİĞER DİNÎ ŞAHSİYETLERE YAKLAŞIMI

3.1. DÖRT HALİFE

3.1.1. Çehâr Yâr-ı Güzîn (Hulefâ-yı Râşidîn)

Hiz. Muhammed'in vefatından sonra Hulefâ-yı Râşidîn dönemi, İslâm tarihinde Hiz. Ebû Bekir'e biat edilmesiyle başlayıp, ardından Hiz. Ömer, Hiz. Osman ve Hiz. Ali'nin halifeliğiyle devam eden döneme verilen addır. *Hulefâ*, halîfe kelimesinin, *râşidîn* ise, râşid kelimesinin çoğuludur.²⁸⁰ Râşit halifelerin sayısı Sünnî İslâm dünyasında “dört halîfe” (çehâr yâr, çehâr yâr-ı güzîn, çihâr dost) veya “dört seçkin dost” denilerek dört rakamıyla sınırlı tutulmuştur.²⁸¹

Hiz. Ebû Bekir, Hiz. Ömer, Hiz. Osman ve Hiz. Ali için kaleme alınan pek çok övgü manzumesi bulunmaktadır. Yazılan eserlerde hayatları, adalet, cesaret, sadakat, gibi özellikleri övülerek anlatılmıştır. Hatta Hulefâ-yı Râşidîn ile ilgili övgü ve anlatıların Türk İslam edebiyatının ilk ürünleri olan *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l-Hakayık* ve *Divan-ı Hikmet*’ ten itibaren edebî ürünlerimizde işlenegeldiği görülmektedir.²⁸²

Divan şiirinde “çihâr yâr-ı güzîn” olarak da adlandırılan Hulefâ-yı Râşidîn için yazılan, manzumeler genellikle mesnevî türünde kaleme alınmıştır. Bazı mesnevîlerde “na’t” ya da “mûcizât” bölümlerinden hemen sonra, bazılarında mîraç bölümünün içerisinde yazılmışlardır.²⁸³

Divanlar ve mesneviler dışında Hulefâ-yı Râşidîn'in dış görünüşlerinden söz eden hilyeler, mevlitler, Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ali'ye uzanan, tarikat silsileleri, müstakil menakıbnameler, faziletnameler, cenknameler gibi türler ve hikmetli sözlerini içeren

²⁸⁰ Mustafa Fayda, “Hulefâ-yı Râşidîn” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, XVIII, 324.

²⁸¹ Fayda, “Hulefâ-yı Râşidîn”, 325.

²⁸² Ali Çavuşoğlu, “İslamî Türk Edebiyatının İlk Ürünlerinde Hulefâ-yı Râşidîn”, *İSTEM*, 3 (6), Aralık 2005, 237-244.

²⁸³ Aynur Kurt, “Türk Edebiyatında Çehâr-Yâr-ı Güzîn: Abdî'nin Fezâil-i Hulefâ-i Râşidîn ve Haşâil-i Çehâr-Yâr-ı Güzîn Adlı Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (III) 2015, 107-126.

derlemeler göz önünde bulundurulduğunda dört büyük Halife'nin Türk edebiyatında müstesna bir yere sahip olduğu görülür.²⁸⁴

Kadın şairlerin divanlarındaki *çihâr yâr-ı güzîn* terkiibiyle ilgili kullanımlarına yer verip, ardından Hulefâ-yı Râşidîn'in hangi yönlerine vurgu yapılarak ele alındığını sırasıyla inceleyelim.

Kadın şairlerden Âdile Sultan *Der Şân-ı Çihâr Yâr-ı Güzîn Rıdvânullâhi Aleyhim Ecma'in* ve *Der Şân-ı Çihâr Yâr-ı Güzîn (Ra.)* başlıklı iki manzume kaleme almış dört halifenin ismini ayrı ayrı zikretmiştir.

Leylâ Hanım ve Şeref Hanım *Çihâr yâr-ı güzîn*, *Çihâr-ı yâr*, *Çâr-Yâr* terkiplerini divanlarında kullanmışlardır.

Leylâ Hanım, kendisini *Çâr-yâr*'ın kapısından ayırmaması için Allah'a şöyle niyazda bulunmaktadır:

*Kulun Leylâ'yı yâ Rab itme matrûd
Derinden Çâr-Yâr-ı Bâ-Safâ'nın*

L. D. (G. 67-7)

Leylâ Hanım, bir rubaisinde de çaresiz halini düşmanın bilmesini arzu etmemekte ve halini çihâr yâra arz etmek istediğini şöyle dile getirmektedir:

*Böyle ser-mest gezüp bî-çâre
Hem-dem oldun yetişür ağyâra
Gidelim hâlini arz it Leylâ
Der-i vâlâ-yı Çehâr yâr'a*

L. D. (R. 2)

Şeref Hanım, "*İstimdâd ez-Çihâr Yâr-ı Güzîn*" başlıklı müseddeste dört halifeden yardım dilenmektedir. Manzumesinde şeytana uydukça isyanının dört bir yanını sardığını belirtmekte ve Hz. Muhammed, peygamberler, İslam dinî ve dört büyük kitap hürmetine Çihâr yâr-ı güzîn'den Allah için yardım istemektedir.

²⁸⁴ Hacı İbrahim Demirkazık, Metin Samancı, "Me'debü'l-Fuzalâi'l-Ârifin: Âbdülmecîd Bin Şeyh Nasûh Et-Tosyevî'nin (ö. 1588?) Dört Büyük Halife Menakıbnamesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 30, 2023, 445-485.

*Gâlib oldukça nefis ü şeytânım
 Nâr-ı haclet yakar dil ü cânım
 Teşne-i âb-ı lutf u ihsânım
 Mevc-i isyân aldı dört yanım
 El-amân ey Çehâr-yâr-ı güzîn
 Olun Allâh için fakîre mu'în*

Ş. D. (Ms. 13-2)

*Mefhar-ı âlemîn hürmetine
 Cümle-i mürselîn hürmetine
 Şer-i islâm u dîn hürmetine
 Dört kitâb-ı mübîn hürmetine
 El-amân ey Çehâr-yâr-ı güzîn
 Olun Allâh için fakîre mu'în*

Ş. D. (Ms. 13-6)

Fıtnat Hanım, divanında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman isimlerini zikretmemiştir. Divanında “Çar-yar” terkiibini yalnızca aşağıdaki beyitte kullanmıştır. Beyitte “Çar-yar” yardımı sayesinde Hatice Sultan’ın doğumuna tarih düştüğünü belirtmiştir.

*Çâr-yâr eyledi imdâd didüm târîhin
 Sa'd ola makdem-i pâki Hadîce Sultân'un*

F. D. (T. 24-16)

3.1.2. Hz. Ebû Bekir

Mekke’de doğmuş olup, Hz. Peygamber’den üç yaş küçüktür. “Atîk” lakabıyla bilinir. İslam literatüründe onun en meşhur lakabı “çok sadık, çok samimi” anlamına gelen “Sıddîk”tır. Hz. Ebû Bekir’e Sıddîk lakabı, miraç mucizesi başta olmak üzere, gaypla ilgili haberleri tereddütsüz kabul etmesi üzerine bizzat Hz. Peygamber tarafından

verilmiştir. Servetini Allah yolunda harcayıp, eski kıyafetleri giydiği için de “Zü'l-hilal” lakabıyla anılır.²⁸⁵ Aşere-i Mübeşşerenin ilkidir.²⁸⁶

Hiz. Peygamber'in, Kureyş'in kendisini yalanladığı dönemde Ebû Bekir'in ona inandığını ve İslam dinî için her şeyini feda ettiğini söylemesi Hiz. Ebû Bekir'in ilk Müslümanlardan olduğunu göstermektedir. Hiz. Ebû Bekir'in Kureyş'in ileri gelenlerinden biri olması İslâmiyet'in Mekke döneminde yayılmasında etkili olmuştur. Medine'ye hicret yolunda kendilerini takip eden müşrikler Sevr mağarasının ağzına kadar gelince korkuya kapılan Hiz. Ebû Bekir'i, Resûl-i Ekrem'in “Üzülme, Allah bizimledir” (Tevbe 9/40) diye teselli ettiği Kur'an-ı Kerim'de bildirilmektedir. Aynı ayette “mağarada bulunan iki kişiden biri” ifadeleriyle Hiz. Ebû Bekir kastedilmektedir.²⁸⁷ Hiz. Muhammed'in vefatından sonra Hiz. Ebû Bekir Medine'deki Müslümanların büyük bir çoğunluğunun biat etmesi yoluyla halife seçilmiştir.²⁸⁸

Hiz. Ebû Bekir, doğruluğu, güzel ahlakı ile tanındığı kabilesi arasında güvenilen bir kişi olduğu için herkes bilgisinden faydalanmış, önemli işlerde kendisine danışılmıştır. O, Resûl-i Ekrem'e en yakın sahabe olup, İslamiyet'ten önce Hiz. Peygamber ile samimi bir dostluk kurmuştur. Kızı Aişe ile Hiz. Peygamber'in evlenmesi onların dostluğunu daha da pekiştirmiştir. Kendisinden “Peygamber'in veziri” diye söz edilmektedir. Resûl-i Ekrem Hiz. Aişe'nin, ardından en çok Hiz. Ebû Bekir'i sevdiğini belirtmiş, Allah'ın kıyamet günü onun yaptığı iyiliklerin karşılığını vereceğini belirtmiştir.²⁸⁹

Hiz. Ebû Bekir'in şahsiyeti etrafında oluşturulan manzum eserlerin başında, methiyeler, na'lar, hilyeler, ilahî ve kasideler gelmektedir. Ayrıca Hiz. Peygamber'in miraç mucizesini işleyen mi'raciyyelerle hicretinin anlatıldığı hicretnamelerde Hiz. Ebû Bekir'den bahsedilmektedir.²⁹⁰

²⁸⁵ Mustafa Fayda, “Ebû Bekir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, X, 101.

²⁸⁶ Abdullah Aydın, İsmail Lütfi Çakan, “Aşere-i Mübeşşere” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, III, 547.

²⁸⁷ Fayda, “Ebû Bekir”, X, 101, 102.

²⁸⁸ Fayda, “Hulefâ-yı Râşidîn”, 326.

²⁸⁹ Fayda, “Ebû Bekir”, X, 105.

²⁹⁰ Fayda, “Ebû Bekir”, X, 101.

İslami Türk edebiyatında Hz. Ebû Bekir'in ismine, Hz. Peygamber'e yakınlığı, bağlılığı, sözünün eri, sahabenin en faziletlisi, cömertliği, veliliğin kaynağı olması ve Sevr mağarasında iki kişiden ikincisi olması vasıfları dolayısıyla sık yer verilir. Bahis konusu doğruluk ve sadakat olunca özellikle Hz. Ebû Bekir'e teşbihlerde bulunulur.²⁹¹ Onun Resulullah'la Sevr mağarasında bulunması Türk ve İran edebiyatlarında “*yâr-ı gâr*” (mağara dostu, can yoldaşı) ifadesiyle anılmıştır.²⁹² Kadın şairler de divanlarında Hz. Ebû Bekir'den zikredilen bu özellikleri ve sıfatlarıyla bahsederler.²⁹³

Âdile Sultan, aşağıdaki beyitlerde Hz. Ebû Bekir'in evliyanın en üst makamında bulunduğunu belirtip, Resûl-i Ekrem'le Sevr mağarasındaki yoldaşlığını “*yâr-ı gâr*” terkihiyle dile getirir:

*Hazret-i siddîk-ı ekberdir imâm-ı evliyâ
Kâmilînin ekmeli hem yâr-ı gâr-ı Mustafâ*

*Bende-i fermânı olmuşdur Resûl-i Ekrem'in
Mâl u cân u mâsivâyı râhına etdi fedâ*

A. D. (Der Şân-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn Rıdvânü'llâhi Aleyhim Ecma'in 23-1, 2)

Mevlevî tarikatına mensup olan Şeref Hanım bu tarikat hakkında çeşitli şiirler kaleme almış ve methiyede bulunmuştur. Mevlânâ hakkında kaleme aldığı bir müseddeste, “*Siddîk*” lakabını kullanarak Hz. Ebû Bekir'in Mevlânâ'nın cediti olduğunu belirtir.

*Celâlî'd-dîn-i Rûmî nâmı cediti Hazret-i Siddîk
Olur mı hiç kimse zât-ı bî-hemtâsına tatbîk
Cemî-i sâlikâna feyz-i mebzûl eylemiş tefrîk
İderler nâydan sırr-ı İlâhî her nefes tahkik*

²⁹¹ Yusuf Yıldırım, “Edebiyatımızda Hz. Ebubekir”, Ali Aksu (Ed.), *Hazret-i Ebu Bekir*, (ss. 234-240), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, Sivas 2019.

²⁹² Fayda, “Ebû Bekir”, X, 101.

²⁹³ Hz. Ebû Bekir'in divanlardaki diğer kullanımları için bkz.: Mihrî Divanı: Tz. 302-303, Leylâ Divanı: G. 67-2; G. 67-7; R. 2; Şeref Divanı: K. 4-5; K. 9-6; T. 61-5; M. 6-19; Ms. 6-2; G. 102-3; R. -3; Âdile Divanı: Der Şân-ı Eimme-i İsnâ Aşer Rıdvânü'llahi Aleyhim Ecma'in 26-VIII-51; Der Şân-ı Eimme-i İsnâ Aşer Rıdvânü'llahi Aleyhim Ecma'in 26-VIII-51; Der Vâsf-ı Pirân-ı İsnâ Aşer Kuddise Sırrâruhüm 30-III-12; Der Vâsf-ı Hazret-i Pir Muhammed Bahâe'd-din Nakş-Bend 31-2; G. 109-4; Tevhîde Divanı: Sair Peygamberlere Niyaz 18/10b-1; Hazret-i Bekir Siddîk Hakkında 19.

*Uluvv-i kadr-i Mevlânâ'yı yok bir ferdin inkârı
Bilür şâh u gedâ pîr ü cüvân hep Molla Hünkâr'ı*

Ş. D. (Ms. 6-2)

Yine bir kasidede Mevlevîliğin kaynağının Hz. Ebû Bekir'e dayandığını ve Mevlevîlerin onun gibi sadık olduklarını şöyle dile getirir:

*Cedd-i Sıddîk oldığıçün Hazret-i Pîr'in bütûn
Ehl-i dil ehl-i sadâkatdır gürûh-ı Mevlevî*

Ş .D. (K. 7-2)

Mihri Hatun da, aşağıdaki beyitlerde Hz. Ebû Bekir'in sadık, takva ehli oluşuna vurgu yaparak, onun Hulefâ-yı Râşidîn'in ilki oluşunu "Çar-yar" ifadesiyle zikreder.

*Hakkıçün anun ki ol sâdık durur sadık
Her işi dergâhuna lâîk durur*

*Zühd ü takvâsıdur anun bî-riyâ
Oldur evvel çâr-yâr-ı Mustafâ*

M. D. (Tz. 303)

Leylâ Hanım, el-Hac Ali Baba el-Burûsevî hakkında kaleme aldığı bir tarihte onun takva sahibi biri olarak Mevlânâ'ya gönülden bağlılığını ve Nakşibendîyye tarikatına mensubiyetiyle Hz. Ebû Bekir'e yoldaş olduğunu belirtir.

*Olup cism-i latîfî hubb-i Mevlânâ ile me'lûf
Anınçün Hazret-i Sıddîk'a hem-dem eyledi Mevlâ*

L. D. (T. 34-5)

Leylâ Hanım, babasının vefatı üzerine kaleme aldığı bir mersiye de onun cennette Hz. Ebû Bekir'le birlikte bulunduğunu, bu vesileyle cennetteki gül bahçesinin eğlence yerine dönüşmesinin doğal olduğunu ifade etmektedir.

*Sûy-ı Mevlâ'ya gidüp hem-dem-i Sıddîk oldı
Çok mı eğlence olursa ana gûlzâr-ı na'im*

L. D. (Tb. 3/V-23)

Tevhîde Hanım, Hz. Ebû Bekir hakkında kaleme aldığı aşağıdaki beyitlerde onun maddi varlığını Allah yolunda tasadduk ettiğini şöyle dile getirir:

*Ol Bekir Sıddık değil mi Resûl'e îmân eden
Hak yolunda cümle varın dağıdıp yağma eden*

*Bî-hat mâl ü emlâke mâlik iken ol insân
Soyunup atlasını libasdan kendisin üryân eden*

T. D. (Hazret-i Bekir Sıddık Hakkında 19-1, 2)

*Var mıdır gelmiş cihâna Bekr-i Sıddık gibi
Dünyâda meskânını gül iken külhân eden*

T. D. (Hazret-i Bekir Sıddık Hakkında 19-6)

3.1.3. Hz. Ömer

Hz. Ömer, büyük Ficâr savaşından dört yıl önce, bir rivayete göre de Fil Vakası'ndan on üç yıl sonra, Mekke'de dünyaya gelmiştir.²⁹⁴ Bisetin 6. yılında Müslüman olmuştur. Kaynaklarda geçen bir rivayete göre; Hz. Peygamber'i öldürmek maksadıyla çıktığı yolda karşılaştığı Nuaym b. Abdullah'tan kız kardeşi Fatıma ile kocası Said b. Zeyd'in Müslüman olduğunu öğrenmiş ve hemen evlerine gitmiştir. Fatıma ve Said b. Zeyd'i Taha suresini okurken bulmuş, ardından Erkam b. Ebü'l-Erkam'ın evinde bulunan Resul-i Ekrem'in yanına gidip kendisine biat ederek Müslüman olmuştur. Başka bir rivayete göre Hz. Ömer içki içmek için arkadaşlarını aramış kimseye ulaşamayınca Kâbe'ye gitmiş ve Hz. Muhammed'in namaz kıldığını görmüş, Hakka suresini okuduğunu işitmiştir. Resûl-i Ekrem'e Müslüman olmak istediğine belirterek Müslüman olmuştur.²⁹⁵

İslâm tarihinde “*Faruk*” lakabı denilince akla gelen ilk sahabe Hz. Ömer'dir. Hz. Ömer'e hak ile batılı birbirinden ayıran anlamındaki “*Faruk*” lakabını Hz. Peygamber vermiştir.²⁹⁶ Katıldığı seriyyeler dışında Hz. Ömer, Resûl-i Ekrem'in yanından hiç ayrılmamıştır. Aşere-i Mübeşşere'den olan Hz. Ömer vahiy kâtipliği yapmış, kumandanlığını Hz. Peygamber'in yaptığı tüm savaşlarda onun yanında

²⁹⁴ Mustafa Fayda “Ömer”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, XXXIV, 44.

²⁹⁵ Muhammed Hanefi Palabıyık, “Hz. Ömer'in Müslüman Oluşu”, *Ekev Akademi Dergisi*, 12 (37), 2008, 137-148; Fayda “Ömer”, 44.

²⁹⁶ Mustafa Fayda “Fârûk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, XII,176.

olmuştur. Kızı Hafsa'nın Hz. Peygamber'le olan evliliği aralarındaki bağı kuvvetlendirmiştir.²⁹⁷ Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in kendi yerine halef tayin etmesiyle halife olmuştur.²⁹⁸ “*Emirü'l-mü'minin*” vasfı ilk olarak Hz. Ömer için kullanılmıştır.²⁹⁹

Hz. Ömer adaleti, Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olması ve duasını alması, karakteri, fakihliği, fetihleri gibi sebeplerle İslam dünyasında çok sevilmiş ve bu sevgi edebî eserlerde karşılık bulmuştur.³⁰⁰ Onun İslam dinine katkısı yönüyle hayatının her safhası ve adaleti, cesareti, cömertliği, dindarlığı, fetaneti, kutbiyyeti ve kerameti gibi manevi şahsiyetini oluşturan unsurlar şiirler konu edilmiştir.³⁰¹

Hz. Ömer, divan şiirinde en çok adaletine vurgu yapılarak işlenir.³⁰² Şiirlerde “*Faruk*” lakabının sıkça kullanıldığı görülmektedir. Kadın divan şairleri de Hz. Ömer'e belirtilen özelliklerine vurgu yaparak şiirlerine konu ederler.³⁰³

Leylâ Divanı'nda, Hz. Ömer'in adına bir defa rastlanılmaktadır. İsmi diğer iki halife Hz. Ali ve Hz. Osman ile zikredilmektedir. Şair, her ne kadar günahkâr olsa da bu üç halifenin kölesi olduğunu belirtmektedir.

Güneh-kârım eğerçi bendesiyim

Ömer Osmân Aliyyü'l-Murtazâ'nın

L. D. (G. 67-3)

Âdile Sultan, aşağıdaki beyitte Hz. Ömer'i Faruk terkibiyle zikredip, onun adaletli ve cömert olduğunu dile getirmektedir.

Hazret-i Fâruk-ı a'zam sâhib-i adl ü kerem

Ma'den-i lütf ü himem ser-sadr-i eshâb-ı vefâ

A. D. (Der Şân-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn Rıdvânu'llâhi Aleyhim Ecma'in. 23-5)

²⁹⁷ Fayda “Ömer”, 46.

²⁹⁸ Fayda, “Hulefâ-yı Râşidîn”, 326.

²⁹⁹ Fayda “Ömer”, 46.

³⁰⁰ Merve Terzi, *19. Yüzyıl Türkçe Dîvânlarında Hz. Ömer*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2023, 22.

³⁰¹ Terzi, 79-105.

³⁰² Zavotçu, 541.

³⁰³ Hz. Ömer'in divanlardaki diğer kullanımları için bkz.: Şeref Divanı: K. 4-5; K. 9-6; Tb. 2/IV-19, G. 102-3; R. 3; Âdile Divanı: Der Şân-ı Eimme-i İsnâ Aşer Rıdvânu'llahi Aleyhim Ecma'in, 26-XV-102; Der Vâsf-ı Pirân-ı İsnâ Aşer Kuddise Sırrâruhüm, 30-III-12; G. 109-4; Tevhîde Divanı: Sair Peygamberlere Niyaz 18/10b-1.

*Muhterem Fârûk Ömer kim sâhib-i adl ü kerem
Kuvvet-i aşk u mürüvvet ile merbût-ı ümem*

A. D. (Der Şân-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn Rıdvânü'llâhi Aleyhim Ecma'in 24-4)

Şeref Hanım, Sultan Mahmud Han'a yazdığı bir mersiyede onun Hz. Ömer gibi cömert ve adaletli olduğunu belirtmektedir.

*Yâ Rab o şâh-ı Hazret-i Fârûk-hasleti
Çeksin kenâr-ı cûdına dâd u adâleti*

Ş. D. (Tb. 2/IV-19)

Şeref Hanım, aşağıdaki beyitte Hz. Ömer ile ilgili İslam'a hizmeti ve manevi şahsiyeti dışında, Resûl-i Ekrem'in hırkasını Veysel Karani'ye vermek üzere ona ve Hz. Ali'ye vasiyette bulunduğunu anlatır.

*Kıldı ihdâ âşıkı Veys'e vasiyyet eyleyüp
Hırkasın Fârûk u Hayder ile Mahbûb-ı cemîl*

Ş. D. (T. 12-1)

Klasik şiirde Hz. Ömer, şeytanı bile korkutan yiğitliğiyle dile getirilir.³⁰⁴ Nitekim Mihrî Hatun, Hz. Ömer hakkında yazdığı şu beyitlerde onun adaleti ayakta tutmak için titiz davrandığını, varlığını dine hizmete adadığını ve yiğitliğinin şeytanı bile korkuttuğunu belirtir:

*Hakkıçün anun ki adl idi işi
Dîn yolında ol komuş idi başı
Kangı yerde kim anı görse hemîn
Turmaz idi anda iblîs-i la'în*

M. D. (Tz. 304-305)

Şeref Hanım, şu beyitte Hz. Ömer'in hak ile batılı ayıran anlamındaki “Faruk” ile adlandırıldığını ve İslam ordusunun komutanı olduğunu belirtir:

*Çehâr-ı yâr her cây-ı hatarda irsin imdâda
Semiyy-i Hazret-i Fârûk'dur ser-asker-i İslâm*

Ş. D. (K. 20-4)

³⁰⁴ Zavotçu, 542.

Tevhîde Hanım, Hz. Ömer hakkında kaleme aldığı aşağıdaki beyitlerde onun Müslüman olmasıyla inananların güçlendiğini, adaletini, cesaretini, cömertliğini ve diğer özelliklerini anlatır.

*Ol Resûl'ün ikinci yâri idi
İsm-i Şerîfi Ömer Fâruk idi*

*Geldi İslâm'a Ömer hazretleri
Leşker-i İslâm'a kuvvet yürüdi*

*Bekr i Siddîk'den sonra halîfe oldu ol şâh
Hükümünde kurt ile koyun yürüdi*

*Şecâ'atde sehâvetde nazîri var ise gelsin
Lûtf edip cümleye atâ-kâr idi*

*Sefer-i Şâm'a ederken ol pâk-i dîn esbe
Kâh kendi biner esbe kâh gulâmın bindirdi*

*Etmedi Tevhîde hiç ol âlîşân dehre nazar
Dâima arzusu cemâlullâh idi*

T. D. (Hazret-i Ömer Radiyallâh Hakkında 20/11a)

3.1.4. Hz. Osman

Hz. Osman, Fil Vakası'ndan altı yıl sonra Tâif'te dünyaya gelmiş olup Resûl-i Ekrem'den altı yaş küçüktür. İlk on Müslüman arasında yer almaktadır. Mekke'nin önemli tüccarlarında biridir. Hz. Osman Resûl-i Ekrem'in önce Rukiyye sonra da Ümmü Külsüm kızlarıyla evlendiği için “Zi'n-Nûreyn” (iki nur sahibi) lakabıyla anılır. Aşere-i Mübeşşere'den olan Hz. Osman Bedir Savaşı dışında Hz. Peygamber'in komuta ettiği tüm savaşlara katılmıştır. Mali durumu iyi olduğu için İslam ordusunun savaş hazırlıkları sırasında büyük maddi yardımlarda bulunmuştur. Tebük Seferi hazırlıklarında ordu teçhizatı temini için büyük yardımda bulunduğundan Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuştur. Hz. Ömer'in vefatından sonra Halife

seçilmiştir.³⁰⁵ Hilafeti döneminde yapılan fetihler sayesinde İslam toprakları genişlemiş ve zenginlik oldukça artmıştır. Hz. Osman'ın hilafeti döneminde İslam tarihinin büyük fitne olayları da yaşanmıştır.³⁰⁶ İlmî yönden temayüz etmiş olan Hz. Osman, Hz. Peygamber zamanında fetva veren birkaç sahabe arasında yer almaktadır. Hz. Ebû Bekir zamanında Mushaf haline getirilen Kur'an-ı Kerim'i beş veya yedi nüsha haline getirip, çeşitli İslam beldelerine yollayarak farklı okunuşların önüne geçmiştir.³⁰⁷

Hz. Osman'ın *hayası* onun en meşhur vasfıdır.³⁰⁸ Haya ve edebî gündemine alan şairlerin ilk kaynağı, Hz. Osman'dır. Aynı zamanda son derece cömertliğe, takvaya, nazikliğe, mahcup bir tabiata sahip oluşu sebebiyle klasik şiirde şairlerin vazgeçemediği bir simadır.³⁰⁹ Zikredilen manevi şahsiyetine ait özellikler yanında Kur'an-ı Kerim'i toplayıp, çoğaltması (Osman-ı Cami) ve Hz. Muhammed'in iki kızıyla evlenip, iki nur sahibi olması (Zi'n-Nûreyn) nedeniyle de divan şiirinde övülerek anılır.³¹⁰

Leylâ Hanım, Hz. Osman'ı tek beyitte Hz. Ömer ve Hz. Ali ile zikrederek kendisini onun kölesi olarak zikretmiştir.

*Güneh-kârım eğerçi bendesiyim
Ömer Osmân Aliyyü'l-Murtazâ'nın*

L. D. (G. 67-3)

Âdile Sultan, aşağıdaki beyitlerde Hz. Peygamber'in "Kendisinden meleklerin haya ettiği bir kimseden ben haya etmeyeyim mi?" hadis-i şerifini hatırlatarak ve Hz. Osman'ı hayanın ve yumuşak huyun membaı olduğunu belirterek över. Bu övgüde Hz. Osman'ın Kur'an-ı Kerim'i toplatması nedeniyle "*Câmiu'l-Kur'ân*" ve Resûl-i Ekrem'in iki kızıyla evli oluşu nedeniyle de "*Zin'n-Nûreyn*" lakablarını kullanır.

*Câmiu'l-Kur'ân olan Osmân-ı Zin'n-nûreyn hem
Sâlis-i şems-i hilâfet menba'ı hilm ü hayâ*

A. D. (Der Şân-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn Rıdvânu'llâhi Aleyhim Ecma'in 23-7)

³⁰⁵ İsmail Yiğit, "Osman", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007 XXXIII, 438.

³⁰⁶ Yiğit, "Osman", 439.

³⁰⁷ Yiğit, "Osman", 442.

³⁰⁸ Yiğit, "Osman", 442.

³⁰⁹ Yusuf Yıldırım, "Klasik Fars Şiirinde Hz. Osman", Ali Aksu (Ed.), *Hz. Osman*, (ss. 383-396), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, Sivas 2020; Zavotçu, 536.

³¹⁰ Zavotçu, 536.

Mihri Hatun da divanında Hz. Osman'a hayası, yumuşak huyu ve Kur'an aşkıyla dolu oluşu yönüyle değinmiştir.

*Hakkıçün anun ki ana ibtidâ
Âdet olmuş idi Hilm ile Hayâ*

*Sînesi kur'ân ile pür-nûr idi
Ma'rifetle dâ'imâ ma'mûr idi*

M. D. (Tz. 306-307)

Tevhîde Hanım, Hz. Osman hakkında kaleme aldığı dizelerde onun Hz. Peygamber'in damadı oluşunu, Kur'an-ı Kerim'i çoğalttığını belirtir. “Haya imandandır” hadis-i şerifini hatırlatarak Hz. Osman'ın haya bakımından en üstün şahsiyet olduğunu belirtir.

*Ol Resûl hazretine dâmâd olan dildârı gör
Ne irfân kânı yaratmış Hazret-i Osman zi'n-nûru gör*

*Hatm ile edâ ederdi beş vaktini ol âlîşân
Seyr edip rûyındaki berk uran envârı gör*

*Pâre pâre heb inen Kur'ân'ı cem etdi o şâh
Ne irfân kânı yaratmış fıkır eyle girdigârı gör*

*Var mıdır artuk eksik hâşâ kelâmu'llâhda hiç
Bak ne mevki'e getirmiş “Elif lâm mîm râ”yı gör*

*“El hayâü mine'l-îmân” tahtına sultân olup
Hayâsından rûyındaki açılan gül-zârı gör*

*Yaralıyım sanma Tevhîde değilsin şübhesiz
Aşk-ı Hakdan Hazret-i Osman'daki yarayı gör*

T. D. (Hazret-i Osman Radiyallâh Hakkında)

Leylâ Hanım, Hz. Osman'a isim olarak tek beyitte yer vermiş olup kendisini onunla, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin kölesi saymıştır.

Güneh-kârım eğerçi bendesiyim

Ömer Osmân Aliyyü'l-Murtazâ'nın

L. D. (G. 67-3)

Şeref Hanım, divanında Hz. Osman'ı diğer halifelerle birlikte zikretmektedir.³¹¹ Aşağıdaki beyitte Resulallah'ın dört halifesi olarak insanların en üstünü olduklarını belirtmektedir.

Yâ Resûlallâh Ebû-Bekr ü Ömer Osmân Ali

Efdal-i nâs olmasın mı çâr-yârındır senin

Ş. D. (G. 102-3)

3.1.5. Hz. Ali

Hz. Ali Hicret'ten 22 yıl önce Mekke'de dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber'in amcası Ebû Talib'in küçük oğludur. Annesi Fâtıma bint Esed b. Haşim'dir. Hz. Peygamber, Mekke'de yayılan kıtlık nedeniyle amcasına destek olmak için Hz. Ali'yi, beş yaşındayken himayesine almıştır. Hz. Ali, Hicret'e kadar Hz. Peygamber'in yanında kalmıştır. Hz. Ali, Hz. Peygamber'e ilk iman edenlerdendir. Hz. Ali Hicret'in ikinci yılında Hz. Peygamber'in kızı Fatıma ile evlenmiştir. Hz. Fatıma ile olan evliliğinden beş çocuğu dünyaya gelmiş olup, bu çocuklar; Hasan, Hüseyin, ölü doğan Muhsin, Ümmü Gülsüm ve Zeynep'tir.³¹² Cennetle müjdelenen on sahabelen biridir.³¹³

Resûl-i Ekrem'in sancaktarlığını yapan Hz. Ali, Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber savaşları ve çoğu gazve ve seriyyeye katılmıştır. Savaşlarda menkıbevi üslupla anlatılan

³¹¹ Hz. Osman'ın divanlardaki diğer kullanımları için bkz.: Şeref Divanı: K. 4-5; K. 9-6; R. 3; Âdile Divanı: Der Şân-ı Eimme-i İsnâ Aşer Rıdvânu'llahi Aleyhim Ecma'in 26-XV-102; Der Vâsf-ı Pirân-ı İsnâ Aşer Kuddise Sırrâruhüm 30-III-12; G. 109-4; Tevhîde Divanı: Sair Peygamberlere Niyaz 18/10b-1.

³¹² Ethem Ruhi Fırlalı, "Ali", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, II, 371.

³¹³ Aydın, Çakan, "Aşere-i Mübeşşere", 547.

büyük kahramanlıklar göstermiştir. Savaşlarda gösterdiği kahramanlıklar nedeniyle kendisine Şîr-i Yezdân, Esedu'llah, Hayder gibi unvanlar verilmiştir.³¹⁴

Aşere-i Mübeşşere'den olan Hz. Ali hafız olup, Hz. Peygamber'e kâtiplik ve vahiy kâtipliği yapmıştır. Kur'an ve sünnet ilmine hakimiyeti nedeniyle hem Hz. Ebû Bekir hem de Hz. Ömer özellikle fikhî meselelerde Hz. Ali'ye müracaat etmişlerdir.³¹⁵

Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ardından halife seçilen Hz. Ali, hilafeti döneminde siyasi iç karışıklıklar olmuş ve bu karışıklıklarla mücadele etmiştir. Cemel, Sıffin ve Nehrevan gibi talihsiz olaylar onun hilafeti döneminde cereyan etmiş ve Hz. Ali bu olaylara çok üzülmüş hatta gözyaşı dökmüştür.³¹⁶

Kendisine Hz. Peygamber tarafından verilen "Ebû Türeb" lakabından başka "el-Murtaza" ve "Esedullahi'l-galib" gibi lakapları da vardır. Kendisine "kerremellahü vechehu" ifadesiyle tazimde bulunulmasının nedeni hiç puta tapmamasıdır.³¹⁷ Hemen hemen bütün Sünnî ve Şîî kaynaklar Hz. Ali'nin ilim, takva, ihlas, fedakârlık, samimiyet, şefkat, kahramanlık ve şecaat gibi yüksek ahlaki ve insani vasıflar bakımından üstün bir mevkide bulunduğunu, Kur'an ve Sünneti en iyi bilip yorumlayan sahabe olduğunu belirtmişlerdir. Aynı zamanda Şark-İslam edebiyatındaki her mezhep ve meşrepten şairlerin ilgisine mazhar olmuştur. Türk edebiyatında da onun kahramanlığını, takvasını, ilmini, irfanı ve veliliğini divan şairleri en iyi biçimde ifade etmişlerdir.³¹⁸

Dinî edebiyatta Hz. Ali'den hilafeti, hikmetli öğütleri, nutukları, vecizeleri yönünden bahsedilir. Tasavvufî edebiyatta birçok tarikatın silsilesiyle Hz. Ali'ye ulaştırılması on iki imam, Âl-i Abâ düşünceleriyle derin yer edinmiştir.³¹⁹

Mazmun eserlerde Hz. Ali'ye birçok unvan atfedildiği görülmektedir. Bu unvanları şöyle sıralayabiliriz: 1. Allah'ın Arslanı, Şîr-i Yezdân, Esedullah, Şîr-i Hudâ. 2. Hayder, Hayder-i Kerrâr. 3. Sâki-i Kevser. 4. Şâh-ı Velâyet. 5. Şâh-ı Necef, Sultân-ı

³¹⁴ Fırlalı, "Ali", 372.

³¹⁵ Fırlalı, "Ali", 371-372.

³¹⁶ Fırlalı, "Ali", 372.

³¹⁷ Fırlalı, "Ali", 374.

³¹⁸ Hüseyin Güftâ, "Divan Şiirinde İlim ve İrfan Timsâli Hz. Ali", *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, 8 (24), 2002, 69-111.

³¹⁹ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 240; Pala, "Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü", 19.

Necef. 6. Dürr-i Necef. 7. Padişah-ı Necef. 8. Sahib-i Necef, Ebû Turâb. 10. İmâm-ı Evliya. 11. Emîrû'l- Müminîn. 12. Murteza.³²⁰

Divan şiirinde şairlerin Hz. Ali'ye karşı derin bir sevgi ve bağlılıkları şiirlerde görülmektedir. Hemen hemen her şair, divanında yer alan gerek Çâr-yâr bölümlerinde müşterek olarak, gerekse müstakil olarak onun hakkında na't yazmışlardır. Bazen on iki imamla birlikte bazen de Hz. Peygamber'e yazılan na'tların son bölümlerinde Hz. Ali mutlaka zikredilmektedir. Kaside ve gazellerin münferit beyitlerinde de "kahramanlık, ilim, irfan velilik timsali" olarak anılmıştır. Hele memduhun ismi Ali ise beyitler teşbih, telmih, tenasüb, tevriye gibi sanatlarla uzayıp gitmektedir. Atı Düldül ve iki uçlu kılıcı Zülfikar nedeniyle de sıkça anılır.³²¹

Fıtnat Hanım ve Mihrî Hatun dışında kadın divan şairleri divanlarında Dört halife arasında en çok Hz. Ali'ye yer vermişlerdir. Fıtnat Hanım yalnızca bir beyitte memduhunu övmek için Hz. Ali'ye yer vermektedir.

Ca'fer Hâtem-meniş destûr-ı Haydar menkabet

Kalbîne cûd u semâhat lutf u ihsandur gelen

F. D. (K. 2-8)

Mihrî Hatun da gazelindeki bir beyitte Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'in amcası Hamza ile anarak memduhun azametini vurgu yapmıştır. Bir tazarru-nâmede de Hz. Peygamber'in "etin etimdir" sözünü hatırlatarak, velilik makamının membaı olduğunu belirtir.

Heybetde dir gören Alî kuvvetde Hamza'dur

Rezmine düşmenün yürüyüp sürse aşkarı

M. D. (G. 205-5)

Hakkıçün anun k'ana ol pâk-dîn

"Lahmuke lahmi" didi ilme'l-yakîn

³²⁰ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 240; Pala, "Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü", 19; Onay, 99, 100.

³²¹ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 239; İbrahim Gültekin, "Kasidelerde Hz. Ali ve Hz. Ali'ye Dair Unsurların Kullanımına Yönelik Tespit ve Değerlendirmeler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 62, 2012, 17-44; Pala, "Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü", 19.

Menba-ı kân-ı sehâdur ol velî
Ol durur cümle velîler evveli

M. D. (Tz. 308, 309)

Diğer kadın şairlerin divanlarında Hz. Ali ile ilgili kullanımlar çok olduğundan burada her şairin divanında onun için kullanılan farklı unvanları örneklendireceğiz.³²²

Âdile Sultan, divanında Çar-yar, Hz. Hüseyin ve on iki imam adına yazdığı mersiyelerde Hz. Ali'yi çokça zikretmiştir. Beyitlerde Hz. Ali'nin farklı unvanlarını kullanmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Vâlidin ya'ni Aliyyü'l-Murtezâ'nın aşkına

Cedd-i pâkîn ol Muhammed Mustafâ'nın aşkına

A. D. (Müersiye Der Hakı Hazret İmâm-ı Hüseyin Radiya'llahü Anhu 25-9)

Haydar-ı Kerrâr-ı gâlib şîr-i Yezdân'dır Ali

Sâhib-i ilm ü şecâ'at şâh-ı merdân-ı velî

A. D. (Der Şân-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn Rıdvânu'llâhi Aleyhim Ecma'in 23-9)

Leylâ Hanım, Hicaz Fatihi Mehmed Ali Paşa adına yazdığı kasidede onu yönetimdeki başarısı yönünden Hz. Ali'ye benzetmektedir.

Bârekallâh zihî Âsaf-ı sâhib-devrân

Nice Âsâfki 'Alî-sîret ü Şîr-i Yezdân

L. D. (K. 5-1)

Leylâ Hanım, Hz. Ali hakkında yazdığı bir müseddeste onu farklı unvanlarıyla anıp, övmektedir.

Ey şehîr-yâr-ı evliyâ

Vey mahrem-i Fahrü'n-Nisâ

Sıhr-ı Habîb-i Kibriyâ

³²² Hz. Ali'nin divanlardaki diğer kullanımları için bkz.: Leylâ Divanı: K. 5-1; Ms. 1; Tb. 1/III-17; Tb. 2/II-11; Tb. 2/III-16; Tb. 8/V-26; T. 29-3; G. 40, G. 41-1; G. 67-3; G. 67-7; Şeref Divanı: K. 4-5; K. 9-6; K. 14-11; K. 15-14; K. 16-18; K. 16-28; K. 16-36; K.17-12; K. 17-19; K. 19-4; K. 19-8; K. 18-20; K. 20-2; T. 85-2; Mr. 4; Mh. 4; Th. 7-6; Ms. 12; Ms. 15-4; Msm.1-4; Tb. 1/19; Tb. 1/V-28; G. 102-3, Âdile Divanı: Der Şân-ı Çihâr Yâr-ı Güzîn (r.a) 24-8,9; Der Şân-ı Eimme-i İsnâ'aşer Rıdvânullahi Aleyhim Ecma'in 26-II-8, 9, 14; 26-III-15; 26-IV-23; 26-XIII -85, 87; 26-XV-102; Der Vâsf-ı Pirân-ı İsnâ Aşer Kuddise Sırrâruhüm 30-II-8; G. 109-4; G.157-8; Tahmis-i Gazel-i Derviş İsmet 4; Tevhîde Divanı: Sair Peygamberlere Niyaz 18/10b-1.

*Şîr-i Hudâ Şîr-i Hudâ
Ey Sâki-i Kevser Alî
Dâmâd-ı Peygamber 'Alî*

L. D. (Ms. 1-4)

Bir terhib-i bentte de Leylâ Hanım, *Haydar* lakabıyla andığı Hz. Ali aşkının Allah'a yaklaşma vesilesi olmasını temenni etmektedir.

*Vâsıl-ı kurb-ı Hudâ ola be-aşk-ı Haydar
Bize tâ mahşere dek hem vire sabr-ı Eyyûb*

L. D. (Tb. 3/III-14)

Leylâ Hanım, “*Alî*” redifli müseddesinde Hz. Ali'yi “*Haydar*” lakabıyla anmaktadır. Hz. Ali'ye hitaben zayıfların sığınılacak merciî, *Kevser* sunucu, *Hayber fatihi*, Peygamber'in damadı ifadelerine yer vermekte ve Hz. Ali'nin kölesi olan Kanber'e de atıfta bulunmaktadır.

*Ey fâtih-i Hayber Alî
Vey melce'-i ahkar Alî
Kerrâr hem Haydar Alî
Mevlâ-yı her Kanber Alî*

*Ey Sâki-i Kevser Alî
Dâmâd-ı Peygamber Alî*

L. D. (Ms. 1-1)

Divanında Hz. Ali'ye farklı nazım türlerinde en çok yer veren Şeref Hanım'dır. Özellikle Kerbelâ Vakası'nı anlattığı mersiyelerde Hz. Ali'yi sık sık zikretmektedir. Şair, Hz. Ali ve ailesi hakkında yazdığı bir kasidede onun farklı unvanlarını kullanarak Kerbelâ Vakası'nda vuku bulan olaylar hakkında üzüntüsünü dile getirmektedir.

*Pederi Şîr-i Hudâ mâderi olsun Zehrâ
Ne cesâret ne fezâhat nasıl âdemdir bu*

Ş. D. (K. 14-4)

*Esedullâh Alî oğluna ey har-menişân
Allah Allâh acebâ arz-ı şecâ'at mi olur*

Ş. D. (K. 15-18)

Şeref Hanım bir murabbada Hz. Ali'yi velilerin padişahı, insan ve cinlerin efendisi olarak övmektedir.

*Şîr-i Cenâb-ı Hudâ
Pâdişeh-i evliyâ
Server-i Âl-i Abâ
Seyyid-i ins ü perî*

Ş. D. (Mr. 1-4)

Kerbelâ Vakası'ndan bahsettiği şu mısralarda da Hz. Ali'nin güç ve kuvvetine işaret ederken kılıcı Zülfikar'ı zikretmektedir.

*Ferdâ gelür Habîb-i Hudâ Çâr-yâr ile
Alur cevâbı senden Alî Zü'l-fekâr ile
Söyleş liyâkatın var ise Kird-gâr ile
Ben de derim o demde hezâr âh u zâr ile
Ben hâk-i pâ-y-ı Âl-i Abâ'ya bilâ-riyâ
Bin cânım olsa cümlesini eylerim fedâ*

Ş. D. (Ms. 11-6)

*Ne bâkim var Yezîd-i nâ-be-kâra eylerim la'net
Aliyyü'l-Murtazâ nâmında sâhib-Zü'l-fekâr'ım var*

Ş. D. (G. 60-3)

Şeref Hanım yazdığı bir müsemmede de Hz. Ali'nin “Şah-ı velayet” unvanını kullanarak Ehl-i Beyt'e olan bağlılığını dile getirmektedir.

*Degil mersiyyeden maksûdumuz arz-ı hüner billâh
Hemân bir intisâb itmekdir ümmîd-i dil-i güm-râh
Şeref düşdi kapınıza olup her dem şefâ'at-hâh
Mu'in ü dest-gîr olsun bana ol iki şâhen-şâh
Meded Şâh-ı velâyet el-amân Binti Resûlullâh
Bu tesliyyetle gayri kendi kendim egleyim her gâh
Bi-hamdillâh muhibb-i Hazret-i Âl-i 'Abâ'yım ben
Ezelden hânedân-ı Mustafâ'ya cân-fedâyım ben*

Ş. D. (Msm. 1-7)

Şeref Hanım Âl-i Abâ hakkındaki muhammesinde Hz. Ali'yi Hz. Muhammed'in damadı, Allah'ın aslanı ve velilerin şahı olarak nitelemekte, bu nitelikleri taşımasının kemal derecelerinde yükselmesi için yeterli olduğunu şöyle ifade etmektedir:

Terfî-i kemâlâtına yetmez mi bu şöhret

Dâmâd-ı Nebî Şîr-i Hudâ Şâh-ı velâyet

Ş. D. (Mh. 4-2)

Tevhîde Hanım, divanında Hz. Ali hakkında kaleme aldığı satırlarında onun hayatına dair cesaretini, savaş meydanındaki kahramanlıklarını anlatarak ondan şefaât dilenmektedir.

Ol Resûl'ün dâmâdı cânım cânânım Âlî

Hem şeca'atde hem sehâvetde ehl-i irfânım Âlî

Niçe yüz pin kâfire vermeyip bir dem amân

Cümlesin bir na'rada kıran kahramânım Âlî

Takınıp ol Zülfikârı hem binince Döldüle

Dedi Hak burûc ü kal'alari yıkan arslanım Âlî

Gelmedin vaktinde şâhım görmedim dîldârını

Dâima aşkın dürür sînemde külhânım Âlî

Bârî ma'nâda göster dîdârını şâhım bana

Seni ârzu eder dâim dil ü dîvânım Âlî

Dahi yetmez mi benim hadden tecâvüz etdiğim

Zülfikârınla katl eyle helâl olsun kânım Âlî

Havz-ı kevserle eriş mahşerde gel imdâdına

Yanmasın rûz-ı cezâda sîne-i sûzânım Âlî

*Kul şefâ'at Tevhîde-zâre Hudâ'nın aşkına
Gel yetiş imdâdına şâh-ı merdânım Alî*

T. D. (Hazret-i Alî Kerrmellâhü Vechehü Hakkında)

3.2. EHL-İ BEYT

“Ehl-i Beyt (ehlü'l-beyt)”, “Ev halkı” anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber’in ailesi ve soyu için kullanılan bir terimdir. Şîî kaynaklarında Ehl-i Beyt kavramı yerine daha çok “*itire*” kelimesi kullanılmaktadır.³²³

Kur'an-ı Kerim’de ehl ve beyt kavramları farklı ayetlerde zikredilmekte olup Ehl-i Beyt terkihi üç ayette geçmektedir. Bu ayetlerden birinde Hz. İbrâhim’in (Hûd 11/73), birinde Hz. Mûsâ’nın (el-Kasas 28/12), birinde de Hz. Peygamber’in (Ahzâb 33/33) Ehl-i Beyt’i zikredilmektedir. Ahzâb 33. ayette Hz. Peygamber’in zevcelerine hitap edilmektedir. Allah’ın Hz. Peygamber’in zevcelerini kendi buyruklarına itaate çağırıldığı ve böylece kendilerini günahlardan temiz hâle getirmeyi dilediği anlatılmaktadır.³²⁴

Ehl-i Beyt’in kimlerden oluştuğu hususunda sünnî ve şîî kaynaklarında farklı görüşler vardır. Sünnî âlimlerin Ehl-i Beyt hakkındaki görüşlerini iki noktada toplamak mümkündür. Birinci görüş: İbn-i Abbas’tan nakledildiğine göre Ahzâb 33. ayet Hz. Peygamber’in zevceleri hakkında nazil olmuştur ve Ehl-i Beyt Resûl-i Ekrem’in zevcelerinden ibarettir. İkinci görüş: Ahzâb 33. ayette Hz. Peygamber’in hanımlarına hitap ettiğine göre, Ehl-i Beyt’ten ilk onlar anlaşılmalı beraber peygamberin bütün çocukları, torunları, hatta amcaları Benî Hâşim’i kapsayan tüm fertler Ehl-i Beyt’in kapsamına girmektedir.³²⁵

Şîî özellikle İsnâaşeriyye âlimlerine göre Ehl-i Beyt kapsamına Hz. Peygamber, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin girmektedir. İmam kabul edilen diğer dokuz kişi de Ehl-i

³²³ Mustafa Öz, “Ehl-i Beyt”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994, X, 498.

³²⁴ Öz, “Ehl-i Beyt”, 498.

³²⁵ Öz, “Ehl-i Beyt”, 499.

Beyt kapsamına girmekte olup, Hz. Peygamber'in Hz. Fâtıma dışındaki çocukları, Hasan ve Hüseyin dışındaki torunları ve eşleri Ehl-i Beyt'e dahil değildir.³²⁶

Dinî edebiyatta Ehl-i Beyt için kullanılan Âl-i Abâ terkiibi, Sünnî ve Şîî hadis kaynaklarında yer alan rivayetlere göre şekillenmiştir. Bu rivayetlere göre Ahzâb 33. ayet nazil olduğunda Hz. Peygamber, Hz. Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'i abasının altına alarak “bunların kusurlarını gider, kendilerini tertemiz yap” diye Allah'a niyazda bulunmuştur. Hz. Peygamber, Hz. Ali, Fâtıma Hasan ve Hüseyin'i abası altına aldığından bu beş kişi edebiyatta “aba altına alınanlar” anlamında Âl-i Abâ, pençe-i Âl-i Abâ diye anılır.³²⁷ Âl-i Abâ yerine aynı anlama gelen “ehl-i kisâ” veya “pençten-i Âl-i Abâ” terkipleri de kullanılır.³²⁸

Ehl-i Beyt sevgisi İslâm tasavvufunda ve Türk İslam edebiyatında ayrı bir yere sahip olup, Hz. Peygamber'e duyulan aşktan ilhamını almaktadır. Özellikle Kerbelâ hadisesi birçok sanat alanında olduğu gibi edebiyata da yansımıştır. Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında bu hadiseyi değişik yönleriyle anlatan yüzlerce eser bulunmaktadır.³²⁹

Ehl-i Beyt ile ilgili eserler, genel yaklaşımın aksine yalnızca Alevi-Bektaşî şairlerce değil, Sünnî şairler tarafından da çok sayıda yazılmıştır. Çünkü bu konu tarikatlar ve mezhepler üstü olup içinde Ehl-i Beyt sevgisi olan her şair Kerbelâ olayının acısını duymakta ve bu acıyı eserlerine taşımaktadır.³³⁰

Çalışmamız kapsamında olan kadın şairlerimizden Mevlevî tarikatına mensup olan Şeref Hanım, Kerbelâ mersiyelele ile tanınmıştır. Divanında 4803 beyitten 689'u yani divanın yedide biri Kerbelâ mersiyelelerine ayrılmıştır. Bu durumda Şeref Hanım'a “bir mersiye şairidir” demek doğru olacaktır.³³¹

İlk olarak divanlardaki Âl-i Abâ terkiibinin kullanımlarına örnekler verip, ardından Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'le ilgili anlatımlara değineceğiz.

³²⁶ Öz, “Ehl-i Beyt”, 499.

³²⁷ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 19-20; Süleyman Uludağ “Âl-i Abâ” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, II, 306.

³²⁸ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 20.

³²⁹ Şadi Aydın, “Divan Edebiyatında Ehl-i Beyt” *Doğu Araştırmaları Dergisi*, (8) 2011, 23-36.

³³⁰ Aydın, “Divan Edebiyatında Ehl-i Beyt”, 23-36.

³³¹ Arslan, *Şeref Hanım Dîvânı*, 99.

Kadın şairlerimiz divanlarında Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in hakkındaki anlatımlarını dizelerine dökmüşlerdir. Şairlerimizden Leylâ Hanım ve Şeref Hanım divanlarında Âl-i Abâ terkibine manzumelerinde yer vermişlerdir.

Leylâ Hanım, divanında “*Mersiye-i Zîbâ Der Hakk-ı Şehîd-i Kerbelâ*” ve “*Vâveylâ Der-Musîbet-i Âl-i ‘Abâ*” başlığıyla iki tane Âl-i Abâ mersiyesi kaleme almıştır.³³² Divanında *Âl-i Abâ*, *Âl-i Resûl*, *Âl-i beyt*, *Ehl-i Beyt* ifadelerini çokça kullanmakta ve onlara olan bağlılığını ifade etmektedir. *Âl-i Abâ* mersiyesinde Yezid'i cehennem ehlinin soyu kurumuş oğlu olarak vasıflandırıp, Hz. Peygamber'in torunlarının canına kastettiğini şöyle dile getirmektedir:

Bu günde kasd idüp âl-i abâyâ

Yezîd ibni sefîh ehl-i cehennem

L. D. (Tb. 2-I/6)

Şair, bir başka beytinde de isyan ile kuşatıldığı zaman Âl-i Abâ'nın kendisine sığınak olmasını Allah'tan dilemektedir.

Melâz u melce im âl-i abâ kıl

O dem isyân ile oldukda mahşûr

L. D. (Tb. 2-36)

Dört Halife adına kaleme aldığı bir gazelinde ise; “inkârcıların acaba iki gözü yok mu ki Ehl-i Beyt'in cazibesini görmüyorlar” diye istifhamda bulunmaktadır.

Aceb münkirlerin yok mı dü-çeşmi

Ki görmez cezbesin Âl-i Abâ'nın

L. D. (G. 67-4)

Şair, bir rubaisinde perişan olmasına karşın Hz. Peygamber'den ümidini kesmediğini, Âl-i Abâ'nın kölesi olduğunu yeminler ederek dile getirmektedir.

Sâkiyâ rahma sezâyım billâh

Düşgünüm bî-ser ü pâyım billâh

³³² Leylâ Divanı'nda Âl-i Abâ'nın diğer kullanımları için bkz.: Tb. 1/II-11; G. 42-6.

*Kesmem ümmîdi Resûlallâh'dan
Bende-i Âl-i Abâ'yım billâh*

L. D. (R. 3)

Şeref Hanım, Âl-i Abâ'ya muhabbetini Kerbelâ mersiyeslerinde son derece duygulu bir dille anlatmaktadır.³³³ Şair, Âl-i Abâ'ya düşmanlık beslemenin âdâba aykırı olduğunu şöyle dile getirmektedir:

*Kanı âdâb u ri'âyet meded insâf insâf
Hazret-i Âl-i Abâ ile husûmet mi olur*

Ş. D. (K. 15-13)

Şeref Hanım, Âl-i Abâ'nın Kevser'e layıkken bir yudum suya hasret bırakılarak Hakk'a vâsıl olmalarından duyduğu üzüntüyü dile getirirken bu üzüntüden gözünün sürekli kanlı yaş dökmesini ve ahının tüm dünyayı sarmasını dilemektedir.

*Bu mudur Âl-i abâ'ya hurmet indinde aceb
Ola lâyük mî huzûr-ı Hakk'a vâsıl teşne-leb
Zâde-i Sâkî-i Kevser iken ol âlî-neseb
Bir içim suyu dirîğ itdin a bî-rahm u edeb
Kanlı yaşıyla gözüüm hem-şekl-i tûfân eylesin
Âteş-i âhım bütün dünyâyı sûzân eylesin*

Ş. D. (Ms. 4-6)

Şair, bir başka mersiyesinde Kerbelâ hadisesinin kendisini gama gark ettiğini ve teselli bulamaz hale geldiğini, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin aşkına Allah'tan kendisine merhamet göstermesini dilemektedir. Riyasız olarak bin canı olsa Âl-i Abâ'ya feda edeceğini belirterek onlara olan bağlılığını ifade etmektedir. Diğer bir şiirinde de Hz. Hasan'ı zehirleterek öldürten ve Kerbelâ'da ailesini susuz bırakarak Hz. Hüseyin'i şehit ettiren, Hz. Fâtıma'nın evlatlarına bu ihaneti layık gören Yezîd'in lanetlemeyi hak ettiğini ve ezelden beri Âl-i Abâ'ya canını feda edecek kadar muhabbet duyduğunu dizelere dökmektedir.

³³³ Şeref Divanı'nda Âl-i Abâ'nın diğer kullanımları için bakınız: K. 13-16; K. 16-11; Mr. 4-4; Mh. 4-3, Ms. 1-17; Ms. 5-4; Msm. 11.

*Yâ Rab be-hürmet-i Haseneyn eyle merhamet
 Çâk itdi tâkatım bu gam-ı mihnet âkıbet
 Bir vechile gönül bulamaz oldu tesliyet
 Yok kayd-ı cân u ser bana bu rûh âriyet
 Ben hâk-i pâ-y-ı Âl-i Abâ 'ya bilâ-riyâ
 Bin cânım olsa cümlesini eylerim fedâ*

Ş. D. (Ms. 11-9)

*Hasan gibi şecî'a suyu zehr itdi ne cür'etle
 Şehîd itdi susuz zât-ı Hüseyin'i nice zahmetle
 Gide lâ-yık mı evlâd-ı Alî adne harâretle
 Revâ mı Fâtıma mahdûmına bakmak ihânetle
 Nasıl yâd olmasın zâlim Yezîd'in rûhı la'netle
 Ciger-gâhım yanar tâ haşre dek bu nâr-ı gayretle
 Bi-hamdillâh muhibb-i Hazret-i Âl-i Abâ 'yım ben
 Ezelden hânedân-ı Mustafâ'ya cân-fedâyım ben*

Ş. D. (Msm. 4)

3.2.1. Hz. Fâtıma

Hz. Peygamber'in en küçük kız olan Hz. Fâtıma Bi'setten yaklaşık bir yıl önce (609) dünyaya gelmiştir. “Beyaz ve aydınlık yüzlü kadın” anlamında “Zehrâ” ve “ıffetli ve namuslu kadın” anlamındaki “Betûl” lakabıyla anılmaktadır. On beş yaşındayken Hz. Ali'yle evlenmiş ve bu evlilikten Hasan, Hüseyin, Muhsin, Ümmü Külsüm ve Zeynep adında çocukları dünyaya gelmiştir.³³⁴ Hz. Peygamber'in nesli onun çocukları vasıtasıyla devam etmiştir.³³⁵

Resulullah'ın terbiyesiyle yetişen Hz. Fâtıma hayâ, edep, züht ve takva gibi özellikleri ve konuşma tarzından yürüyüşüne kadar babasının birçok vasfına sahiptir. Hz. Fâtıma'dan on sekiz hadis rivayet edilmiş olup hepsi Kütüb-i Sitte'de

³³⁴ Mehmet Yaşar Kandemir, “Fâtıma” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, XII, 219.

³³⁵ Kandemir, “Fâtıma”, 220.

bulunmaktadır. Hz. Fâtıma'ya nispet edilen bazı şiirler bulunmakta olup, bunları babasının vefatından sonra yazdığı rivayet edilmektedir.³³⁶

Babasına çok düşkün olan Hz. Fâtıma onun vefatından beş buçuk ay sonra 632 yılında vefat etmiştir.³³⁷

Türk İslam edebiyatında, manzum ve mensur eserlerde Hz. Fâtıma çeşitli isim, lakap, sıfat ve künyeleri ile zikredilmektedir. Yürüyüşünün Hz. Peygamber'e çok benzemesi, nesebi, evliliği ve kadınların en faziletli oluşu, yüzünün ay gibi parlaması, fiziksel ve manevî şahsiyetine ait özellikleri nedeniyle Hz. Fâtıma farklı isim, lakap, sıfat ve künyeler ile anılmıştır. Hz. Fâtıma'nın en çok zikredildiği yerlerin başında Kerbelâ mersiyeleri gelmektedir. Hz. Ali ile olan evliliği de şairlerin işledikleri diğer bir konudur.³³⁸ Öyle ki bu evlilik birçok manzumeye konu olmuş, hatta hakkında müstakil eserler kaleme alınmıştır. *"Kadınların en hayırlısı olması, yüzünün ay gibi parlaması, zühd ve takvaya dayalı yaşantısı, Hz. Muhammed'in en sevdiği evladı olması, ahiret günü müminlere şefa'at etme talebi"* gibi hadislerde yer alan hususiyetlerden dolayı Hz. Fâtıma'nın manzumelere konu edildiği görülmektedir.³³⁹ Kadın divan şairleri Hz. Fâtıma'nın bu niteliklerine şiirlerinde yer vermişlerdir.³⁴⁰ Divanlardaki bu kullanımlara sırasıyla şu örnekleri verebiliriz:

Kadın divan şairleri divanlarında en fazla Hz. Fâtıma için "Fâtıma" ismini kullanmışlardır. "Fâtıma" ismini gerek müstakil olarak gerekse "Hazret-i Fâtıma, Cenâb-ı Fâtıma" terkipleriyle de kullanmışlardır.³⁴¹

Âdile Sultan aşağıdaki beyitte Hz. Ali'nin üstün manevi vasıflarını sayarken Hz. Fâtıma'nın onun eşi olduğunu şöyle dile getirmektedir:

³³⁶ Kandemir, "Fâtıma", 220.

³³⁷ Kandemir, "Fâtıma", 219.

³³⁸ Atila Gökdemir, Melek Dikmen, "Kadın Divan Şairlerinin Kaleminden Hz. Fâtıma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (66), 2019, 76-83; Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 269; Zavotçu, 213.

³³⁹ Gökdemir, Dikmen, 76-83.

³⁴⁰ Divanlarda Hz. Fatıma'nın diğer kullanımları için bkz.: Leylâ Divanı: Ms. 1-4; Tb. 1/II-11; Tb. 1/III-18; Tb. 8; G. 8; G. 104-5; Şeref Divanı: K. 13-11; K. 15-12; K. 15-15; K. 16-16; K. 16-36; K. 17-12; K. 18-13; T. 55-3; T. 112-7; T. 114-1; T. 116-7; Mh. 4-4; Ms. 4-5; Ms. 5-3; Ms. 11-7; Ms. 12; Ms. 14; Ms. 15-4; Msm. 1-4; Msm. 1-7; Tb. 1/II-9; Tb. 1/IV-28; Âdile Divanı: Der Şân-ı Eimme-i İsna'aşer Rıdvânullahi Aleyhim Ecmaîn II/10,11; Der Şân-ı Eimme-i İsna'aşer Rıdvânullahi Aleyhim Ecmaîn VIII/50; Tevhîde Divanı: Hazret-i Hasan ü Hüseyin Radiyallâh Hakkında 23/12b-4; T. 30/16a-4.

³⁴¹ Dikmen, Gökdemir, 76-83.

Server-i erbâb-ı irfân nûr-ı çeşm-i âşıkân

Zevc-i pâk-i Fâtıma bint-i Nebiyy-i pür-safâ

A. D. (Der Şân-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn Rıdvânü'llâhi Aleyhim Ecma'in 23-11)

Şeref Hanım, Hz. Fâtıma'nın gözbebeği Hz. Hüseyin'i Hz. Muhammed'den dahi çekinmeden acımasızca şehit eden kimselere sitem etmektedir.

Hazret-i Fâtıma'nın merdüm-i çeşmânına sen

Nice dikdin çıkası gözlerini ey nâdân

Cedlerinden de mi hiç eylemedin hayf u hirâs

Aceb ey kâfir-i bî-din ü hayâ vü îmân

Ş. D. (K. 18-13,14)

Kadın şairler şiirlerinde Hz. Fâtıma'ya bazen lakaplarıyla yer vermişlerdir.³⁴² Leylâ Hanım, Hz. Fâtıma'nın yüzünün nurlu oluşundan dolayı onu "Zehra" lakabıyla anıp övmektedir.

Zîver-i arş-ı Hudâ gurre-i ayn-ı Zehrâ

Server-i Âl-i abâ verd-i riyâz-ı cennet

L. D. (Tb. 1/II-11)

Şeref Hanım da Resulullah torunu olduklarını düşünmeden Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in şehit edildiğini belirterek, anneleri Hz. Fâtıma'yı ay gibi parlak anlamındaki Zehra lakabıyla anmaktadır.

İki şeh-zâdeye kasd eyledi kâfir dimedi

Nesl-i Peygamber ü evlâd-ı mu'azzamdur bu

Pederi Şîr-i Hudâ mâderi olsun Zehrâ

Ne cesâret ne fezâhat nasıl âdemdir bu

Ş. D. (K. 14-3,4)

³⁴² Dikmen, Gökdemir, 76-83.

Kadın divan şairleri divanlarında Hz. Fâtıma'ya Hz. Muhammed'in kızı olması yönüyle yer vermişler, onu *Allah'ın Sevgilisi'nin kızı, Resûl-i Kibriyâ'nın kızı, Fahr-i Cihân'ın kızı, Nebi'nin kızı Fâtıma* vb. sıfatlarla vasıflandırmışlardır.³⁴³

Âdile Sultam, Abdulmecid Han'ın genç yaşta vefat eden kızlarına yazdığı bir mersiyyede onların cennette Hz. Fâtıma'ya komşu olduklarını belirtmektedir.

Uçdular bâğ-ı cinâna birbirin tâkib ile

Oldılar câriye-i bint-i Resûl-i Kibriyâ

A. D. (Cennet Mekân Abdülmecîd Hân Hazretlerinin Sultânları Hakkında Mersiyye Güne Kıt'a 42-5)

Leylâ Hanım, Hz. Fâtıma'nın kendisine şefaati olduğunu *Binti Mahbub-ı Huda* terkibiyle dile getirir.

Usâta âdeti lutf u atâdır

Şefî'im Binti Mahbûb-ı Hudâ'dır

L. D. (Tb. 2/V-39)

Şeref Hanım da Hz. Fâtıma'nın evlatlarını kaybetmesi hususunda teessürünü onun Hz. Peygamber'in kızı vasfını kullanarak dile getirir.

Zâde-i duhter-i peygamberi dil-gîr itdin

Sana şimden girü ümmîd-i şefaati mi olur

Ş. D. (K. 15-15)

Duhter-i Fahr-i Cihân'ın o ciger-pâreleri

Bu kadar cevr ü ezâyâ nice şâyân olsun

Bu ihânetligi Kıbtî vü Nasârâ ve Yehûd

İdemez âh bu kâfirse müsilmân olsun

Ş. D. (K. 16-22,23)

Kadın divan şairlerinin eserlerinde Hz. Fâtıma; *zevce-i sâki-i kevser, zevce-i sultân-ı bekâ* vb. şeklinde tavsif edilmiş, Hz. Ali ile sıklıkla bir arada zikredilmiştir. Bu bağlamda Hz. Ali ise Hz. Muhammed'in damadı olması yönüyle vurgulanmıştır.³⁴⁴

³⁴³ Dikmen, Gökdemir, 76-83.

³⁴⁴ Dikmen, Gökdemir, 76-83.

Leylâ Hanım, Hz. Fâtıma'yı kevser sakisi olarak vasıflandırıp, Hz. Ali'nin hanımı olarak nitelemektedir.

Îlâhî eyle yarın rûz-i mahşer

Penâhım zevce-i sâki-i kevser

L. D. (Tb. 2/III-23)

Âdile Sultan, aşağıdaki beyitte Hz. Fâtıma'nın ariflerin önderi olan Hz. Ali'nin eşi olduğunu belirtmektedir.

Server-i erbâb-ı irfân nûr-ı çeşm-i âşıkân

Zevce-i pâk-i Fâtıma bint-i Nebiyy-i pür-safâ

A. D. (Der Şân-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn Rıdvânü'llâhi Aleyhim Ecma'in 23-11)

Şeref Hanım, bir murabbasında Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'in kızı ile evli olması nedeniyle Allah'ın talihli kulu olarak nitelendirmektedir.

Zâde-i amm-ı Habîb

Mukbil-i Rabb-i Mucîb

Zâtına oldı nasîb

Duhter-i Peygamberî

Ş. D. (Mr. 4-2)

Kadın şairler, Hz. Fâtıma'yı Hz. Hüseyin'in annesi olması münasebetiyle Kerbelâ olayının anlatıldığı mersiyelede çeşitli isim ve sıfatlarla mutlaka zikretmişlerdir. Aynı zamanda Alevi/Bektaşî kültüründe yer alan on iki imam bağlamında da Hz. Fâtıma'nın zikredildiği görülmektedir.³⁴⁵

Âdile Sultan, Hz. Hüseyin'i ümmetin sığınağı olarak vasıflandırdığı satırlarında Hz. Fatıma'yı da zikretmektedir.

Melce-i ümmet Hüseyin ibn-i Ali

Nûr-ı çeşm-i Fâtıma âlî-cenâb

A. D. (Der Şân-ı Eimme-i İsna Aşer Rıdvânullahi Aleyhim Ecma'in 26/IV-23)

Leylâ Hanım, "Hazret-i Zehrâ" redifli gazelinde Hz. Fâtıma'yı şehitlerin şahı olarak nitelendirdiği Hz. Hüseyin'in annesi olarak zikretmektedir.

³⁴⁵ Dikmen, Gökdemir, 76-83.

*Ey mâder-i şâh-ı şühedâ Hazret-i Zehrâ
Mahşerde muîn-i fukarâ Hazret-i Zehrâ*

L. D. (G. 8)

Kadın divan şairleri manzumelerinde Hz. Fâtıma hakkında rivayet edilen hadisten hareketle Hayru'n-nisâ sıfatıyla zikrederek, onun kadınlar arasındaki seçkin konumuna vurgu yapıp, Müslüman hanımlar için örnek oluşunu dile getirmişlerdir.³⁴⁶

Âdile Sultan, bir gazelinde Hz. Fâtıma'yı *hayru'n-nisâ* olarak vasıflandırmak suretiyle kadınlar arasındaki seçkin konumuna vurgu yapmaktadır.

*Derd-i aşkın çâresi bî-keslerin sultânı kim
Fâtıma bint-i Nebî hayrû'n-nisâdır sevdiğim*

A. D. (G. 109-5)

Leylâ Hanım da hitap ettiği gönlüne, ihtiyaçlarını daima kadınların en hayırlısı olan Hz. Fâtıma'ya arz etmesini söylemektedir.

*Dem-â-dem arz-ı hâcât eyle ey dil
Cenâb-ı Fâtıma hayrû'n-nisâyâ
Îlâhî eyle yarın rûz-i mahşer
Penâhım zevce-i sâki-i kevser*

L. D. (Tb. 2/III-22,23)

Divan şiirinde Hz. Muhammed başta olmak üzere peygamberler, melekler, salih kullar ve Ehl-i Beyt'ten şefaât talep edilmiştir. Ehl-i Beyt'ten olan Hz. Fâtıma'dan da ahiret günü şefaât dilenilmektedir. Bu husus kadın divan şairlerinin eserlerinde de açıkça görülmektedir.³⁴⁷

Tevhîde Hanım mahşerde peygamberler ve Hulefa-i Raşidin'den şefaât istediği bir şiirinde Hz. Fâtıma'dan da şefaât istemektedir.

*Ey anamız Âişe Fâtıma
Yok sevâbım ömrüm erdi hâtıme*

³⁴⁶ Dikmen, Gökdemir, 76-83.

³⁴⁷ Dikmen, Gökdemir, 76-83.

*Allah aşkına eriş imdadıma
Rûz-ı cezâda şefaât eyle*

T. D. (Sair Peygamberlere Niyaz 18/10b-2)

Leylâ Hanım, Hayru'l-Betül olarak nitelendirdiği Hz. Fatımâ'nın hürmetine kusurlarının bağışlanması niyazında bulunmaktadır.

*Bağışla cürmümi Hayru'l-Betül'e
Gözümden nûr-ı veçhin itme mestur
Usâta âdeti lütf u atâdır
Şefîm bint-i mahbûb-ı Hüdâ'dır*

L. D. (Tb. 2/V-38, 39)

3.2.2. Hz. Hasan

Hicret'in 3. yılında (625) Medine'de dünyaya gelmiştir. Hz. Muhammed'in torunu, Hz. Ali'nin büyük oğludur. Babasının yanında Cemel ve Sıffin savaşlarına katılan Hz. Hasan'a, Hz. Ali'nin şehit edilmesinin ardından Kûfe'de biat edilmiştir. Bu dönemden sonra Muaviye ile hilafet mücadelesi veren Hz. Hasan, Müslüman kanının dökülmesini istemediği için Muaviye ile anlaşma yaparak hilafet makamından çekilmiştir. Hilafeti dört, başka bir rivayete göre altı ay süren Hz. Hasan, Medine'ye gidip orada hayatına devam etmiştir. Rivayetlere göre Hz. Hasan, Yezid'in, çeşitli vaatlerle kandırdığı karısı tarafından zehirlenmiştir.³⁴⁸ Hulefa-i Raşidin'in beşincisi olarak kabul edilen Hz. Hasan on iki imamında ikincisidir.³⁴⁹

Hz. Hasan, "mücteba, sıbt, zeki ve taki" lakaplarıyla tanınmıştır. Halim selim, cömert, sakın, vakarlı yaratılışa sahip olan Hz. Hasan siyaset ve fitneden uzak durmaya çalışmıştır.³⁵⁰ Hz. Peygamber tarafından kardeşi Hz. Hüseyin'le birlikte "*cennet gençlerinin efendileri*" şeklinde tavsif edilmiştir.³⁵¹ İnsanlar tarafından onun bilinen en önemli özelliği Hz. Muhammed'e olan benzerliğidir.³⁵²

³⁴⁸ Ethem Ruhi Fırlalı, "Hasan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, XVI, 282-283, Halil İbrahim Hançabı, "Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Hasan'ın Halifeliği", *İslami İlimler Dergisi*, 14, 14 (2), 2019, 227-255.

³⁴⁹ Fırlalı, "Hasan", 283, 284; Hançabı, 227-255.

³⁵⁰ Fırlalı, "Hasan", 283; Hançabı, 227-255.

³⁵¹ Fırlalı, "Hasan", 283; Hançabı, 227-255.

³⁵² Hançabı, 227-255.

Klasik şirinde Hz. Hasan, divanlarda Ehl-i Beyt, on iki imam ve Kerbelâ manzumelerinde Hz. Hüseyin ile zikredilmektedir. Hz. Hasan için yazılmış kaside ya da gazeller bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıdadır. Ancak mesnevilerin giriş kısmında Hz. Hasan ile ilgili şiirler bulunmakta olup, özellikle Hz. Muhammed'in hayatını konu alan siyer tarzı eserlerde kendisine bir bölümün ayrıldığı görülmektedir.³⁵³

Hz. Hasan, Hz. Hüseyin'le divanlarda “Âl-i Zehra, evlad-ı Zehra, zürriyet-i Zehra; Al-i Haydar, evlad-ı Haydar; Hasaneyn, Sıbteyn, sıbt-ı Resıllullah gibi çeşitli terkiplerle ifade edilmektedir.³⁵⁴

Kadın divan şairleri divanlarında Hz. Hasan'a, Hz. Peygamber'in torunu, Hz. Fâtıma'nın ve Hz. Ali'nin evladı, on iki imamın ikincisi, zehirlenerek öldürülmesi yönlerine vurgu yaparak yer vermişler ve Kerbelâ mersiyelerinde de Hz. Hüseyin'le birlikte zikretmişlerdir.³⁵⁵

Leylâ Hanım, aşağıdaki beyitte “*Evlad-ı Haydar*” terkipleri Hz. Hasan ve Hüseyin'in Hz. Peygamber'in gül goncaları olduklarını dile getirmektedir.

*İki gül-goncasıdır Mustafâ'nın
İmâm-ı evliyâ evlâd-ı Haydar*

L. D. (Tb. 2/II-11)

Âdile Sultan, bir kasidede Hz. Hasan'ın on iki imamın ikincisi ve Hz. Ali'nin oğlu olduğunu belirtir.

*Hem ikincisi imâm-ı bâ-safa
Ol Hasan İbn-i Aliyyü'l'murtazâ*

A. D. (Der Şân-ı Eimme-i İsna Aşer Rıdvânullahi Aleyhim Ecma'in 26/III-15)

Mihri Hatun bir tazarru-nâmede Hz. Hasan'ın zehirletilerek öldürüldüğünü şöyle dile getirmektedir:

³⁵³ Elif Ayan Nizam, “Divan Şiirinde Hz. Hasan”, Necmiye Özbek Arslan- Fazile Eren Kaya (Ed.), *Klasik Türk Edebiyatında Ehl-i Beyt*, (ss. 211-265), Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım, Çanakkale 2023.

³⁵⁴ Meliha Yıldırım Sarıkaya, “Türk-İslam Edebiyatında Ehl-i Beyt ve Muadili Kavramları Şiire Taşıma Geleneği”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32 (1), 2007, 89-126.

³⁵⁵ Hz. Hasan'ın divanlardaki diğer kullanımları için bkz.: Leylâ Divanı: Tb. 2/IV-26; Tb. 5/III-17; Şeref Divanı: K. 12-3; K. 13-17; K. 14-7; K. 15-11; K. 16-15; K. 17-10; K. 17-38; K. 18-8, 42; K. 19-7; Mr. 2-7; Ms. 5-11; Ms. 11-9; Ms. 12-3; Ms. 14-5; Ms. 15-5; Ms. 15-12; Msm. 1-4; Tb. 1/III-12; Tb 1/V-27; G. 60-4; Âdile Divanı: G. 109-6; Tevhide Divanı: Hazret-i Hasan ü Hüseyin Radiyallâh Hakkında 23/12b.

*Hakkıçün anun ki hasm-ı bî-amân
İçürüp zehri helâk itdi revân*

*Gitdi tenden çün k'anun ol dem canı
Cennetü 'l-me'vâda oldu meskeni*

M. D. (Tz. 310, 311)

*Gaziler hakkı şehîdler cânıçün
Hasan'un zehri Hüseyin'ün kanıçün*

M. D. (Tz. 314)

Leylâ Hanım, babası Morevî-zâde Hâmid Efendi'nin vefatı hususunda yazdığı bir mersiyede “*Hasaneyn*” terkihiyle Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in öldürülüşlerini hatırlatarak bu büyük acı karşısında kendi gamının hafif kalacağını belirtmektedir.

*Yâ nic oldu kanı evlâd-ı Resûlü's-sekaleyn
Şeref ü izz ile dünyâyâ virürler idi zeyn
Âkıbet anlara rahm eylemeyüp kıydı felek öldürülüştü
Ben kimim böyle gam-ı dehri görince Hasaneyn*

L. D. (Tb. 3/IV-16,17)

Şeref Hanım, Hz. Hasan'ın zehirletilerek öldürülmesinin, daima hüznü olması için büyük bir sebep olduğunu belirtmektedir.

*Zehr ile Hazret-i Hasan'ı eyledi telef
Bu derd ü bu kederle her ân ağlamaz mısın*

Ş. D. (K. 12-4)

Şeref Hanım, bir muhammeste “*Hasaneyn*” terkihiyle Allah'tan Hz. Muhammed hürmetine Hz. Ali evlatlarından kendisini bir an olsun uzak bırakmamasını niyaz etmektedir.

*Düşmez yere dâmân-ı inâyetleri elden
Bu zerreye nevbet mi deger meh gibi rûşen
Cedd-i Hasaneyn aşkına ferdâ dilerim ben
Bir lahza cüdâ olmayayım Âl-i Abâ'dan
Yâ Rab beni dûr eyleme evlâd-ı Alî'den*

Ş. D. (Mh. 4-3)

Tevhîde Hanım, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in şehit edilişini dile getirerek mahşerde kendilerinden şefaât dilemektedir.

Ey Bekr-i Sıddîk Ömer Osman Ali

Cümlesin sevenleriz bildik veli

Ey Hasan Hüseyin şehidler rehberi

Rûz-i cezâda şefâ'at eyle

T. D. (Sair Peygamberler Niyaz 18/10b-1)

3.2.3. Hz. Hüseyin

626 yılında Medine'de dünyaya gelen Hz. Hüseyin, Hz. Muhammed'in torunu, Hz. Ali'nin oğludur. Babasının hilafeti döneminde onun bütün seferlerine katılmış ve yine onun vasiyetini yerine getirerek ağabeyi Hz. Hasan'a tabi olmuştur. Hz. Hasan'ın Muaviye'yle anlaşıp halifelik makamından çekilmesinin ardından ağabeyinin yanında yer alıp, Yezid'in hilafet makamına gelmesine kadar ibadetle meşgul olmuş, züht ve takvaya dayalı hayat sürmüştür.³⁵⁶

Hz. Hüseyin'in şehit edildiği Kerbelâ Hadisesi, Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında pek çok eserde işlenmiştir.³⁵⁷

Hz. Hüseyin'in şehit edilmesine varan Kerbelâ Hadisesinin tarihsel sürecini özetlemek gerekirse; Muaviye'nin ölümünden sonra yerini oğlu Yezid'e bırakması üzerine Kûfe'liler Mekke'de bulunan Hz. Hüseyin'i hilafete getirmek için Kûfe'ye davet etmişlerdir. Hz. Hüseyin Kûfe'ye doğru yola çıkmış fakat Kûfe'ye geldiğinde içeriye alınmadığı gibi geri gitmesine de izin verilmemiştir. Bu süreçte Hz. Hüseyin yanındakilerle birlikte susuz bırakılarak Yezid'e biat etmeye zorlanmıştır. Birbirine denk olmayan iki taraf arasındaki savaş dramatik şekilde Hz. Hüseyin ve yanındakilerin 10 Muharrem 61/10 Ekim 680'de şehit edilmeleriyle sonuçlanmıştır.³⁵⁸

Hz. Hüseyin, Hz. Muhammed'in torunu, Hz. Fâtıma ve Hz. Ali'nin küçük oğlu olarak hürmet gösterilmesi gerekirken, saltanat hesapları yüzünden şehit edilmiştir.

³⁵⁶ Ethem Ruhi Fırlalı, "Hüseyin" *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 518.

³⁵⁷ İncinur Atik Gürbüz, "Kerbelâ Şehidinden Sevgili İmgesine: Hz. Hüseyin", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 64, 2012, 129-146.

³⁵⁸ Fırlalı, "Hüseyin" 519, 520.

Müslüman toplumun bu olay karşısındaki acısı asırlarca süregelmiştir.³⁵⁹ Kerbelâ hadisesi kültürel bir öge olarak sözlü ve yazılı geleneğin ele alıp işlediği ve sonraki kuşaklara aktardığı önemli bir tema hâline gelmiştir.³⁶⁰

Hız. Hüseyin ve onun Kerbelâ'da şehit edilişı olayı divan edebiyatı, halk edebiyatı, tekke edebiyatı alanlarında farklı biçimde işlenmiştir. Bu konunun müstakil eser olarak ele alındığı edebî tür “Maktel-i Hüseyin”lerdir. Bunun yanı sıra Muharremiyeler ve Kerbelâ konulu mersiyelerde konu uzun uzun işlenmiştir.³⁶¹ Kerbelâ mersiyeleri; divan şiirinin kaside, mesnevi, gazel, murabba, muhammes, müseddes, müsemmen, mu'aşşer, müsebbba, tahmis, kıt'a, terhib-i bend, terci-i bend, mütezâd, bahr-i tavîl gibi nazım şekilleriyle yazılmıştır.³⁶²

Maktel-i Hüseyin'ler ve Kerbelâ mersiyelerinde konunun işlenişı büyük oranda benzerlik gösterir. Hız. Hüseyin'in hasletlerinin övülmesi, Kerbelâ hadisesinin tarihsel sürecinin anlatılması, Yezid'in lanetlenmesi, olayın vukuundan duyulan teessürün dile getirilişı hadisenin ele alınışının ana hatlarını oluşturur.³⁶³

Hız. Hüseyin için söylenen ilk şiir Sinan bin Enes en-Nehai'ye aittir. Fakat bu olayı gerçekleştiren kişi olarak üzüntüsünü dile getirdiği bir mersiye değil, müjde verme düşüncesiyle yazılan sözlerdir.³⁶⁴

Kadın divan şairleri arasında yer alan Şeref Hanım, Kerbelâ mersiyeleri ile tanınmıştır. Divanında yer alan 12., 13., 14., 15., 16., 17., 18., 19. kasideler; 4., 5., 11., 12., 14., 15. müseddesler; 1 müsemmen; 1.terhib-i bent Kerbelâ mersiyesidir.³⁶⁵

Diğer kadın şairler de Şeref Hanım kadar olmasa da farklı nazım şekilleriyle Kerbelâ Hadisesini ve bu olay karşısındaki üzüntülerini kaleme alırken, Fıtnat Hanım divanında bu konuya değinmemiştir.³⁶⁶

³⁵⁹ Bünyamin Çağlayan, *Kerbelâ Mersiyeleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997, 1.

³⁶⁰ Gürbüz, “Kerbelâ Şehidinden Sevgili İmgesine: Hız. Hüseyin”, 129-146.

³⁶¹ Çağlayan, *Kerbelâ Mersiyeleri*, 1, 2; Gürbüz, “Kerbelâ Şehidinden Sevgili İmgesine: Hız. Hüseyin”, 129-146.

³⁶² Mehmet Arslan, Mehtap Erdoğan, *Kerbelâ Mersiyeleri*, Grafiker Yayınları, Ankara 2009, 55.

³⁶³ Gürbüz, “Kerbelâ Şehidinden Sevgili İmgesine: Hız. Hüseyin”, 129-146.

³⁶⁴ Çağlayan, 35.

³⁶⁵ Arslan, *Şeref Hanım Divanı*, 99. 2/V.

³⁶⁶ Hız. Hüseyin'in divanlardaki diğer kullanımları için bkz.: Leylâ Divanı: Tb. 2/I-8; Tb.3/IV-17; Tb. 5/III-17; Tb. 8/I-1; Tb. 8/III-14; Şeref Divanı: K. 12-3; K. 12-5; K. 13-17; K. 14-7; K. 15-11; K. 15-16;

Leylâ Hanım, Kerbelâ şehitlerini andığı aşağıdaki beyitlerde Muharrem ayı geldiğinde mateminin başladığını belirtmektedir. Susuz bırakılarak şehit edilen Hz. Hüseyin'in, Hz. Muhammed'in torunu olarak cennette Kevser'e ulaşmasını temenni ederek, Kûfe diyarındakilerin mahşere dek gözyaşı dökmeleri gerektiğini belirtmektedir.

Ey gözüm turma hemân ağla Muharrem geldi

Hâb-ı gafletden uyan ağla Muharrem geldi

Yâd-ı gül-gonca-i gülzâr-ı nübüvvetle hemân

Ser-be-ser kana boyan ağla Muharrem geldi

Gül gibi hûn-ı Hüseyin açdı ciğerde yâre

Sen de bu derd ile kan ağla Muharrem geldi

Eyleme meyl-i tebessüm bu fenâ gülşende

Sûziş-i aşk ile yan ağla Muharrem geldi

L. D. (Tb. 1/1-4)

Âh ey çarh-ı denî dâd elinden sad âh

Ne denâ'et ki bir içim suya degmedi o şâh

Sâki-i Kevser ola vâlid-i âlî-şânı

Cedd-i zî-şânı iken Hazret-i Mahbûb-ı İlâh

Utunup âb-ı Furât eşk-i nedâmet döksün

Bitmesün mahşere dek Kûfe diyârında giyâh

L. D. (Tb. III/13-15)

Âdile Sultan, Hz. Hüseyin hakkında kaleme aldığı mersiyyede Muharrem ayının matem ayı olduğunu, Hz. Hüseyin'in susuz bırakılıp şehit edilmesini anlatarak bu menfur olayı işleyenleri kâfir olarak nitelendirmektedir.

K. 16-15; K. 16-39; K. 17-10; K.17-38; K. 18-8; K. 18-42; K. 19-8; Mr. 2-7; Mr. 4-7; Mh. 4-3; Ms. 4-3; Ms. 4-4; Ms. 4-8; Ms. 5-4; Ms. 5-11; Ms. 11-9; Ms. 12-3; Ms. 14-5; Ms. 15-6; Msm. 1-4; Tb. 1/III-12; Tb. 1/V-27. G. 60-4; Âdile Divanı: N. Ş.-21-8; Der Şân-ı Eimme-i İsna'aşer Rıdvânullahi Aleyhim Ecmaîn 26/IV-23; 26-VII-41; İftirâk-nâme 38-20; G. 109-6; Tevhîde Divanı: Sair Peygamberlere Niyaz 18/10b-1.

*Geldi bu aşr-ı Muharrem ey Hüseyin-i Kerbelâ
İşbu demdir vakt-i mâtem ey Hüseyin-i Kerbelâ*

*Kanlı yaş aksın gözümden sen susuz oldün şehid
Nûr-ı çeşm-i Fahr-i âlem ey Hüseyin-i Kerbelâ*

*Sardı etrâfın adîv mesrur ü şâdân oldular
Kâfirâne buldular maksudu handân oldular*

*Hânedân-ı Mustafâ aşkunla giryân oldular
Nûr-ı çeşm-i Fahr-i âlem ey Hüseyin-i Kerbelâ*

*Durdular ehl-i sekâ eshâb-ı müstesnâ gibi
Karşına ok attılar küffâr-ı bî-pervâ gibi*

*Döktüler hûn-ı sirişkin âşıkın deryâ gibi
Nûr-ı çeşm-i Fahr-i âlem ey Hüseyin-i Kerbelâ
Söylenilmez âh o hâlet hudâ hakkı içün
Rûz-ı menhus ü sabâh yevm-i mahşerde o gün*

*Kâfirân handân oldu ağladı mü'min bütün
Nûr-ı çeşm-i Fahr-i âlem ey Hüseyin-i Kerbelâ*

A. D. (Mersiye Der Hakk-ı Hazret-i İm'am-ı Hüseyin Radiya'llahü Anhü. 1-8.)

Âdile Sultan, aşağıdaki beyitte de Hz. Hüseyin'in manevi şahsiyetine ait özelliklerine değinerek, onun dünyaya meyletmeden takvalı bir yaşam sürdüğünü belirtmektedir.

*Hâsılı ol kurre-i âyn-ı Hüseyin
Etmedi dünyâyâ gayrı ihtimâm*

A. D. (Der Şân-ı Eimme-i İsna Aşer Rıdvânullahi Aleyhim Ecma'in 26/VI-41)

Mihrî Hatun, Hz. Hüseyin'i konu ettiği tazarru-nâmede Kerbelâ'da dökülen kanlar ve Hz. Hasan, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi hakkı için Allah'tan bağışlanma dilemektedir.

*Hakkıçün anun ki çekdi çok cefâ
Oldı âhir ol şehîd-i Kerbelâ*

*İmdi anda virilen cânlar Haki
Kerbelâ'da dökilen kanlar Haki*

*Gâziler Haki şehîdler cânıçün
Hasan'un zehri Hüseyin'ün kanıçün*

M. D. (Tz. 312-314)

Şeref Hanım, Hz. Ali ve evlatlarına düşkünlüğünü her fırsatta dile getirmiş, Kerbelâ hadisesinden çektiği ızdırabı her yıl Muharrem ayı geldiğinde bir mersiye yazarak anlatmıştır.³⁶⁷

Mersiyelerinde bu olaydan duyduğu ızdırabı son derece duygusal şekilde dile getiren Şeref Hanım, her Muharrem ayında göz yaşı döktüğünü, hatta ağzından ateşler saçtığını, elem tufanının onu sardığını, dayanamayıp Fırat gibi Nil gibi coştüğünü, feleğe sitem ederek matem tuttuğunu belirterek genellikle hadisenin kendi hissiyat âlemindeki etkisini anlatmaktadır. Bu konu hakkındaki halet-i ruhiyesini dile getirdiği birkaç beyit şunlardır:

*Geldi Muharrem ey dil ü cân ağlamaz mısın
Mâtem zamânı rûz u şebân ağlamaz mısın*

Ş. D. (K. 12-1)

*Muharrem'dir yine derd-i nihânım âşikâr olsun
Muharrem'dir yine kârım hemîşe âh u zâr olsun*

*Muharrem'dir yine dâg-ı derûnum eyledim izhâr
Muharrem'dir yine agzımdan âteşler nisâr olsun*

³⁶⁷ Arslan, Şeref Hanım Divanı, 98.

*Elem tufânı başdan aşdı gam cûş u hurûş itdi
Muharrem 'dir sirişk-i dîde bahr-i bî-kenâr olsun*

Ş. D. (K. 13/1-3)

*Dem-i mâtemde gözüm yaşına gâyet mi olur
İtdigim nâle vü feryâda nihâyet mi olur*

*Yine yıkdı başıma çarh-ı felek dünyâyı
Zevk u şevk ile bana ba 'd-ez-în ülfet mi olur*

*Her sene tâzelenür dilde onulmaz yârem
Zahmıma merhem-i Lokmân ile sıhhat mi olur*

Ş. D. (K. 15/1-3)

*Ey gönül yine gelen mâh-ı Muharrem 'dir amân
Vakt-i mâtem dem-i gam mevsim-i âh u efgân*

*Başla feryâda degil sabr u tahammül vakti
Çâk çâk olmanın eyyâmıdır işte bu zamân*

Ş. D. (K. 18/1-2)

*Yandı cânım rûz u şeb feryâd u efgân eylesin
Darb-ı nâlem kubbe-i eflâki lerzân eylesin
Ben harâb oldum felek gayriyi şâdân eylesin
Mâh-ı mâtemdir gönül çâk-ı girîbân eylesin
Kanlı yaşıyla gözüm hem-şekl-i tûfân eylesin
Âteş-i âhım bütün dünyâyı sûzân eylesin*

Ş. D. (Ms. 4-1)

*Âhım oduyla yine ciğer dağlarım gönül
Sabr idemem Furât gibi çağlarım gönül
Gördüm meh-i Muharrem 'i kan ağlarım gönül
Mâtem zamânı karaları bağlarım gönül
Seyl-âb-ı eşkimi ideyim yerlere revân
Âhım şerârı ile donansın nüh-âsumân*

Ş. D. (Ms. 5-2)

Tevhîde Hanım, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkında kaleme aldığı şu dizelerde Muharrem ayı geldiğinde içinin kan ağlayarak mateme büründüğünü şöyle dile getirmektedir:

*Geldi çün mâtem-Muharrem dîdeler çağlar bugün
Bil muhib sâdık olanlar sînesin dağlar bugün
Çıkarıp alları âşıklar kara bağlar bugün
Şâh Hüseyin aşkına Tevhîde kan ağlar bugün
Nûr-ı Hakk'a karışıp gitdi o dem meh-pâreler
Haşre dek kan ağlasınlar âşık-ı bî çâreler*

T. D. (Hazret-i Hasan ü Hüseyin Radiyallâh Hakkında 23/12b-5)

3.3. SAHABELER

3.3.1. Hz. Hamza

Hız. Peygamber'in amcası, sütkardeşi, gençlik yıllarında arkadaşı ve dostudur. Bi'setin 2. veya 6. yılında Müslüman olan Hz. Hamza'nın İslamiyet'i benimsemesiyle Müslümanlar güç kazanmış ve müşriklerin Müslümanlar aleyhine yapacakları faaliyetler hususunda temkinli davranmalarına sebep olmuştur.³⁶⁸

Bedir savaşının kahramanlarından Hz. Hamza, Ebû Süfyan'ın eşinin babası Utbe b. Rebîa'nın öldürölmesine yardımcı olmuştur. Bu olay üzerine müşrikler, Habeş asıllı köle Vahşî b. Harb'e, Hz. Hamza'yı öldürmesi için sınırsız vaatlerde bulunmuşlardır. Uhud savaşında kahramanca savaşan Hz. Hamza, Vahşî tarafından şehit edilmiştir. Bu vefat Hz. Peygamber'e oldukça ağır gelmiştir.³⁶⁹

Uhud savaşında gösterdiği cesaret ve kahramanlıkları nedeniyle gazi ve şehitlerin piri sayılmış ve İslâm tarihinde "seyyidüşşühedâ" ve "esedullah" unvanları ile anılagelmiştir.³⁷⁰

³⁶⁸ Hüseyin Algül, "Hamza", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, XV, 500, 501.

³⁶⁹ Algül, "Hamza", 501.

³⁷⁰ Algül, "Hamza", 501, 502.

Hız. Hamza'nın şecaati, savaşçılığı, kahramanlığı ve güçlü şahsiyeti, şehit edilmesinden sonra Araplar arasında destanlaştırılmıştır. Onun hakkında Arap ve İranlılar hikâyeler yazmışlardır. Türkler de bu hikâyeleri, dinî bir muhteva ile zenginleştirmişlerdir.³⁷¹

Türk edebiyatındaki menkıbeleştirilerek anlatılan hayatına dair halk hikâyelerinin genel adı “*Hamza-nâmeler*”dir. XIV. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan Anadolu topraklarına göç eden Türk halkına, İslamiyet'i anlatmak amacıyla bazı destani hikâyeler oluşturulmuştur. Bu hikâyelerde temel yapıyı hayali ve olağanüstünlüklerle dolu olaylar oluşturur.³⁷²

Klasik şiirde de Hız. Hamza memduh için benzetilen konumundadır. Nitekim kadın şairlerden Mihrî Hatun ve Fıtnat Hanım divanlarında Hız. Hamza ve şahsına ait özelliklerden genel olarak bahsetmemişler, memduhu heybet ve kuvvet yönünden Hız. Hamza'ya benzetilmiştir.

Mihrî Hatun bir gazeline memduhu kuvvet yönünden Hız. Hamza'ya benzetmektedir.

Heybetde dir gören Alî kuvvetde Hamza'dur
Rezmine düşmenin yürüyüp sürse aşkırı

M. D. (G. 205-59)

Fıtnat Hanım da Hamza Paşa'yı överken Hız. Peygamber'in amcasının namdaşı olması münasebetiyle Hız. Hamza'dan bahsetmektedir.

Âsaf-ı âlî-himem sadrî's-sudûr-ı muhterem
Nâmdâş-ı amm-ı pâk-i hazret-i Fahrü'l-enâm

F. D. (T. 25-8)

³⁷¹ Nurettin Albayrak, “Hamzanâme”, TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, XV, 516.

³⁷² Erman Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, (2. Basım), Akçağ Yayınları, Ankara 2002, 106-107.

3.3.2. Hassan b. Sabit

Kabile yaşantısının hâkim olduğu eski Arap toplumunda şiir, günümüz insanının hayal gücünü zorlayan bir etkiye sahiptir. Diğer kabilelerle yapılan görüşmelerde kendi kabilesini temsil eden kişiler arasında şairler de bulunmaktadır. Kabileler için büyük şairlerinin bulunması övünç vesilesi, şairin olmaması da utanç vesilesi olmuştur.³⁷³

Yesrib’de dünyaya gelen Hassân b. Sabit’in babası Cahiliye döneminin en önemli şairlerindendir. Hassân b. Sabit, Evs ve Hazreç kabilelerinin mücadelelerinde Evs kabilesinin şairlerine Hiciv yazmasıyla tanınmaktadır. Suriye’de Gassani hükümdarına yazdığı “*lam*” kafiye kasidesi türünün en güzel örneklerinden sayılmıştır. Mekke’de de Ukaz panayırında düzenlenen şiir yarışmalarına katılarak üçüncü olmuştur.³⁷⁴

Hassan b. Sabit, Cahiliye döneminin en önemli şairlerinden biridir. Altmış yaşında II. Akabe Biat’ının ardından Müslüman olmuş ve Hz. Peygamber’in isteği üzerine onun şairliğini yapmıştır.³⁷⁵

Şairin bu denli mühim bir konuma sahip olduğu, ustalığı mensubu bulunduğu kabilenin varlığı ile özdeş sayıldığı topraklarda Hz. Peygamber yeni kurduğu İslam devletinin düşmanlarına karşı antipropaganda olması gerektiğine inanmış ve dönemin şairlerinden yardım talep etmiştir. Bu çağrıya karşılık verenlerin önemlilerinden birisi Hassan b Sabit’tir.

Hassan b. Sabit’in İslami dönemde söylediği şiirleri Hz. Peygamber büyük bir ilgiyle dinlediği, onun hicvettiği kimseler için “*Vallahi senin şiirin onlara gece karanlığında ok isabet etmesinden daha çok acı verir*” şeklinde tasvirde bulunduğu bilinmektedir.³⁷⁶

³⁷³ Abdurrahman Özdemir, “Peygamber Şairi Hassân b. Sâbit ve Divanı”, *İSTEM*, 2 (4), 2004, 201–218; Hüseyin Elmalı, “Hassân b. Sabit”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, XVI, 399.

³⁷⁴ Elmalı, “Hassân b. Sabit”, 399; A. Özdemir, 201–218.

³⁷⁵ Elmalı, “Hassân b. Sabit”, 400.

³⁷⁶ Bahattin Kök, “Hassân b. Sabit’in, Şiirleriyle İslam’a Hizmetleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 1986, 123-139; A. Özdemir, 201–218.

Klasik şiirde şairler na'tlarda veya methiyelerde Hz. Peygamber'e övgüde bulunurken kendilerini sahabe-şair Hassan b. Sabit'in yerine koymuşlar veya başka vesilelerle ondan bahsetmişlerdir.³⁷⁷

Mihrî Hatun, kendi sanatındaki ustalığı meth etmek için Hassan b. Sabit'in bile kendi şairliğini öveceğini belirtmektedir.

Âferîn diye vü tahsîn ide Cibrîl-i Emîn
Her kaçan kim okusam medhûni Hassân-şekil

M. D. (K. 8-32)

Bir kasidesinde de Hassan b. Sabit'in, Sultan Süleyman'ın şiirlerinde kelimeleri ustaca kullandığını işitse ona övgüde bulunacağını şöyle dile getirmektedir:

Şi'rûni Hassân işitse dirdi ey şîrîn-kelâm
Gülşen-i cânda bu tab ile hezâr ol lâ-cerem

M. D. (K. 16-15)

Leylâ Hanım, tahsilinin büyük kısmını dayısı Keçeci-zade İzzet Molla yanında almıştır. Şair olan dayısı için kaleme aldığı aşağıdaki beyitlerde mahşerde Allah'ın onu Hassan b. Sabit ile haşr etmesini dilemekte ve dayısının şairliğini övmektedir.³⁷⁸

Gitdi ne çâre eyledi me'vâyı cilve-gâh
Ukbâda mahşûr eyleye Hassân ile ilâh

L. D. (Tb. 4/V-30)

Hazret-i Hassân ile rûz-ı cezâda haşr idüp
Darb-ı nutk ile halâs ide anı Hayy-ı İlâh

L. D. (T. 35-4)

Şeref Hanım, kendisinin Hassan b. Sabit gibi bir şair olsa bile Hz. Peygamber'i layık-ı veçhile methedemeyeceğini belirtmektedir. Zira Hz. Muhammed peygamberlerin efendisidir ve hiçbir insan onun dengi değildir.

Senin medhinde âcizdir lisân Hassân olsam da
Seni ögmüş yaratmış Hazret-i Hak mâ-tekaddemde

³⁷⁷ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 195.

³⁷⁸ Mihrî Divanı'nda Hassan b. Sabit'in diğer bir kullanımı için bkz.: K. 5-30.

Cihâna gelmedi zîrâ nazîrin nev-i âdemde
Sen ol revnak-dih-i taht-ı nübüvvetsin ki âlemde
Bulunmaz mücrimîne senden eşfak yâ Resûlallâh
 Ş. D. (Th. 17-2)

Şeref Hanım, aşağıdaki beyitte de Allah'tan kendi şiirini Hassan b. Sabit'in şiirleri gibi güzide kılması münacatında bulunmaktadır.³⁷⁹

Vezn ü ma'nâdan eger olsa da ârî Şeref'in
Şi'rini müntahab-ı Hazret-i Hassân eyle
 Ş. D. (G. 232 -5)

3.3.3. Ebû Eyyûb el-Ensârî

İsmi Hâlid b. Zeyd'dir. Ensar'dan olduğu için "Ensârî" lakabıyla anılır. Resûl-i Ekrem Medine'ye hicret edince yedi ay onun evinde misafir olmuştur. Bu nedenle Ebû Eyyûb "*Mihmandâr-ı Nebî*" unvanıyla anılır. Medine döneminden itibaren Hz. Peygamber'in yanından ayrılmamış, hatta bazı geceler çadırının etrafında nöbet tutmuş, gazvelerde onun bayraktarlığını yapmıştır. İstanbul kuşatması katıldığı seferlerin sonuncusudur. 672 yılında İstanbul'un Müslümanlar tarafından ilk defa muhasarası sırasında surlar önünde şehit olmuş, vasiyeti üzerine surlara yakın bir mahalle defnedilmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinden sonra kabri Akşemseddin tarafından keşfedilmiş ve 1458 yılında adına bir cami yapılmış, türbesi de cami avlusunun içinde kalmıştır. Şeyhülislam ve özellikle Nakibüleşrafın katıldığı padişahların tahta çıkışında kılıç kuşanma merasimlerinin Ebû Eyyûb el-Ensârî türbesinin önünde yapılması bir gelenek haline gelmiştir.³⁸⁰

Kadın şairlerimizde yalnızca Âdile Sultan, divanında "*Der Şan-ı Hazret-i Hâlid*" ve "*Der Hakk-ı Hazret-i Hâlid Radiyallâhû Anhu*", başlıklı iki manzume kaleme almıştır. Bu şiirlerde Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin İslam tarihindeki hayatına dair bilgilere yer verilmiştir. Her iki şiirde Medine'ye hicret eden Hz. Peygamber'in,

³⁷⁹ Şeref Divanı'nda Hassân b. Sabit'in diğer bir kullanımları için bkz.: K. 21-10; Mes. 2-22.

³⁸⁰ Hüseyin Algül, "Ebû Eyyûb El-Ensârî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, X, 124.

savaşlarda bayraktarlığını yapan Hâlid b. Zeyd'in evinde kaldığını anlatılmaktadır. Âdile Sultan, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin, Hz. Peygamber'i Medine'de evinde ağırlamakla yani mihmandarlık izzetine nail olmakla tarifi mümkün olmayan bir itibara sahip olduğunu ve bu şerefinden dolayı ashabın ona gıpta ettiğini belirtmektedir. Daha sonra İstanbul'u feth için geldiğini ve şehit olduğunu dile getirerek şehre şeref verdiğini şöyle dile getirmektedir:

*Nâka-dârı çünkü Cibrîl-i Emîn
Çökdü beyt-i Hâlid'e kıldı mekîn*

*Hâlid İbn-i Zeyd-i Ensârî'dir ol
Hem Resûlu'llâh alemdârıdır ol*

*Bu şerefle buldu gâyet imtiyâz
Cümle-i ashâb oldu gıpta-sâz*

*Kâbil-i ta'rîf olmaz devleti
Kim o mihmândârlıktır izzeti*

A. D. (Der Şân-ı Hazret-i Hâlid, 12-15.)

*Sitanbul'a gelip bir gün kılıp küffârı ğark-ı hûn
Edip Peygamberi memnûn Ebâ Eyyûbe'l-Ensârî*

*Bütün lutf ü kerem senden sa'âdet ü himem senden
Füyûzât ü ni'am senden Ebâ Eyyûbe'l-Ensârî*

*Şefa'at kıl inâyet kıl bizi Hakk'a delâlet kıl
Derûnum pûr-letâfet kıl Ebâ Eyyûbe'l-Ensârî*

*Sanâ bu Âdile bende kapında hâs efgende
Kerem kıl etme şermende Ebâ Eyyûbe'l-Ensârî*

A. D. (Der Hakk-ı Hazret-i Hâlid Radiyallâhû Anhu 6-9)

3.4. İSNÂAŞERİYYE

Arapçada “İsnâaşeriyye” olarak isimlendirilen on iki imam; Şiîler tarafından dinî hükümleri korumak ve yerine getirmek üzere Hz. Muhammed’e halife ve varis olarak tayin edilmiş, masum (günahsız) oldukları kabul edilen on iki kişidir. İmâmiyye, Ca’feriyye, Ashâbü’l-intizâr, Kâimiyye olarak adlandırılan mezhebin inanışına göre, Hz. Peygamber, Hz. Ali’yi yerine vâsi ve halife olarak tayin etmiş, ondan sonra on iki imamın halifelik makamında bulunacağını belirterek sonuncusunun *Mehdi* olacağını da açıklamıştır.³⁸¹

İsnâaşeriyye’ye göre on iki imam şunlardır: Ali b. Ebî Tâlib, Hasan b. Ali, Hüseyin b. Ali, Ali Zeynelâbidîn, Muhammed el-Bâkır, Ca’fer es-Sâdık, Mûsâ el-Kâzım, Ali er-Rızâ , Muhammed et-Takî el-Cevâd, Ali en-Nakî el-Hâdî, Hasan b. Ali el-Askerî, Muhammed el-Mehdî el-Muntazar.³⁸²

Alevi-Bektaşî edebiyatında bazı şairlerin on iki imamın meziyetlerini anlatan şiirleri mevcuttur. Farsçada, “*Düvâz-deh*” on iki imama verilen isimdir. On iki imamın anlatıldığı şiirlere de *Düvâznam*, *Düvâz-deh* kısaca *Düvâz* da denir. Düvâz örneği divan edebiyatı alanında görölse de daha çok Alevi-Bektaşî halk şairleri tarafından kaleme alınmıştır. Tekke-tasavvuf edebiyatının nazım türü olarak kabul edilen düvaz-dehlerde on iki imamın ismi muhtelif şekillerde zikredilir. Düvâz-dehler genellikle tevhid inancının anlatımıyla başlar, Hz. Peygamber ve Hz. Ali’nin bazı meziyetleri anlatıldıktan sonra da on iki imama övgüler yapılır. Hz. Hatice ve Hz. Fâtıma’nın da anıldığı düvâz-dehlerde Hz. Ali ve Hz. Hüseyin’in şehit edilişlerine değinilir, Kerbelâ hadisesini gerçekleştirenler lanet okunur.³⁸³

Bazı düvazların nazım türü belirtilmemiş olup “*Der-İzhâr-ı Mahabbet be-Hazerât-ı E’imme-i İsnâ Aşer Radiya’âllahu Anhum*”, “*Kaside Der-Medh-i Hazret-i Şâh-ı Velâyet ve Sitâyîş-i E’imme-i İsnâ Aşer*”, “*Mersiye-i Duvazdeh İmamân*”, “*Duvaz-İmam*”, “*Duvazdeh*”, “*On İki İmama Övgü*” şeklindeki başlıklarla

³⁸¹ Ethem Ruhi Fırlalı, “İsnâaşeriyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, 142-147; Mustafa Öz, “Şîa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXIX, 111-114.

³⁸² Fırlalı, “İsnâaşeriyye”, 143.

³⁸³ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 324; Dilara Aydın, “Klasik Türk Şiirinde Düvâz-Dehler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 103, 2022, 261-281.

yazılmışlardır.³⁸⁴ Klasik edebiyatın kaside, gazel, murabba, mesnevi, müseddes, muhammes, terkîb-i bend, tercî'-i bend nazım şekillerinde yazılan düvâzlarda dil ve üslûp bakımından daha çok halk edebiyatının etkisinin görüldüğü belirtilmiştir.³⁸⁵

Kadın şairlerimizden Âdile Sultan, *Der Şân-ı Eimme-i İsna Aşer Rıdvanu'llahi Aleyhim Ecma'in* başlığı altında her bir imam için ayrı bölümler kaleme alarak, kaçınıcı imam olduklarının belirtmesinin ardından onların meziyetlerini anlatmış ve onlara övgüde bulunmuştur.

Hız. Ali, Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin'i ayrı ayrı işlediğimiz için burada dördüncü imamdan başlayan bölümlerin ilk iki beytini vereceğiz.

Ali Zeynelâbidin;

Ol gülistân içre dördüncü imâm

Ya'ni Zeyne'l-Âbidîn-i hôş makâm

Kerbelâ'da haste-i nâçâr olup

Cism-i gül resm-i za'if idi tamam

Muhammed el-Bâkır;

Ol beşinci nesl-i pâk ü muhterem

Hazret-i Seyyid Muhammed Bâkır hem

Elli yedinci sene etdi tulû

Misl-i hûrşîd-i cihân-tâb-ı kerem

Ca'fer es-Sâdık;

Ca'fer-i Sâdık ki ferhunde-hisâl

Fâtımâ bâğında altıncı nihâl

Zât-ı Siddıka hafide mâderi

Nesli her vech ile pâk ü pür-kemâl

³⁸⁴ D. Aydın, "Klasik Türk Şiirinde Düvâz-Dehler", 261-281.

³⁸⁵ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 324; D. Aydın "Klasik Türk Şiirinde Düvâz-Dehler", 261-281.

Mûsâ el-Kâzım;

*Hem o Mûsâ Kâzım-ı devlet karîn
Nesl-i mahbûb-ı Hudâ'ya heftümîn*

*Tal'atında doğdu mehler dillere
Kesb-i feyz etdi kulûb-i mü'minîn*

Ali er-Rızâ,

*Ol sekizinci ki evlad-ı celîl
Hazret-i Seyyid Alî Rızâ cemîl*

*Mâderi batnında âvâzın duyup
Hakk'a tesbîh eyler idi ol asîl*

Muhammed et-Takî;

*Et-takî ya'ni Muhammed ibn-i Rızâ
Server-i tâsi'i re'sü'l-evliyâ*

*Aftâb-ı veçhi rûy-ı âleme
Yüz doksan beşde oldu müncelâ*

Ali en-Nakî;

*Hazret-i Hâdî Nakî-yi kâm-rân
Âşir-ı isnâ aşerdir bî-gümân*

*İki yüz on ikide etdi tulû
Kırk sene mikdârıdır ömri hemân*

Ali el-Askerî;

*On birinci Zekî-i Askeri
Nesl-i Ali'nin müfahham serveri*

*Tîğ-i iclâlinde ser-dâde cihân
Ondadır çün kuvvet-i peygamberî*

Mehdî el-Muntazar;

*On ikinci Mehdî-i sâhib-zemân
Cân-ı âlem nûr-ı çeşm-i âşıkân*

*İki yüz elli beşiydi hicretin
Ta'at-ı pâki vukû bulduğu an*

A .D. (Der Şân-ı Eimme İsna Aşer Rıdvânü'llahi Aleyhim Ecma'in)

Leylâ Hanım, Âl-i Abâ hakkında yazdığı terkîb-i bendde Zeynelâbidin ve Muhammed Mehdî'yi zikrederek, Zeynelâbidin'in yüzünün nurunun yeri ve göğü süslediğini belirtmektedir. Muhammed Mehdî'yle de hidayet bulmasını kendi kendine öğütlemektedir. On iki imamın her birinin evliya gibi olduğunu da belirtmektedir.

*Virüp Zeynü'l-İbâd'ın nûr-ı vechi
Cihânda zîneti arz u semâya*

*Muhammed Mehdî ile ihtidâ it
Ki bunlar oldu serdâr etkiyâya*

*Kibâr-ı dîn idüp ma'sûmları Hak
Müşâbih her birisi enbiyâya*

*Der-i "İsnâ Aşer"den gayri bâba
Gider mi ehl-i bâtın ilticaya*

L. D. (Tb. 2/III-18-21)

Leylâ Hanım, bir rubaide de kendisinin ve ecdadının on iki imama feda olabileceğini söyleyerek onlara olan bağlılığının dile getirmektedir.

*İtdi ğam kaddimi ol rûtbe dü-tâ
Degil aynımda ne dünyâ ukbâ*

*Cism ü cânım da eb ü ecdâdım
Ola “İsnâ ‘Aşer”e cümle fedâ*

L. D. (R. 4)

Şeref Hanım, on iki imama Kerbelâ mersiyyelerinde yer vermiş olup, onlara tabi olmanın bir şeref olduğunu belirtmektedir.

*Bendene Zeynü’l-Abâ Bâkır u Sâdık ferdâ
O bizimdir dise bundan yüce devlet mi olur*

*Kâzım u Mûsâ Rızâ gibi penâhım var iken
İlticâ itmeye bir kimseye hâcet mi olur*

*Bes değil mi iki âlemde Nakî ile Takî
Askerî Mehdi yeter âhere minnet mi olur*

Ş. D. (K. 15-27-28-29)

*Ola Zeynü’l-Âbidîn ü Bâkır u Sâdık penâh
Kâzım u Mûsâ Rızâ’dan dâd-hâhım dâd-hâh
Çeşm-i şefkatle Nakî ile Takî kılsın nigâh
Rehber itsin Asker ile Mehdi’yi ferdâ İlâh
El-amân Binti Resûlullâh meded yâ Murtazâ
Deldi bağrım yakdı cânım mâ-cerâ-yı Kerbelâ*

Ş. D. (Ms. 12-11)

Şeref Hanım, on iki imam adına kaleme aldığı bir gazelinde de her birini gökyüzündeki aya benzeterek onlara ezelden beri bağlı olduğunu ve şahıslarına saygı duyduğunu şöyle anlatmaktadır:

*Felekden âliyim burc-ı dile petev-nisârım var
On iki mâh ile bir âfitâb-ı tâb-dârım var*

*Bi-hamdillâh Muhammed Mustafâ gibi şehen-şâha
Bir ednâ ümmetim iki cihânda iftihârım var*

*Ne bâkim var Yezîd-i nâ-be-kâra eylerim la'net
 Aliyyü'l-Murtazâ nâmında sâhib-Zü'l-fekâr'ım var
 Hasan ile Hüseyin'in aşkına olmak için kurbân
 Şitâbânım ezelden cân ile kavl ü karârım var*

*Zihî devlet ki Zeynü'l-Âbidîn ü Bâkır u Sâdık
 Efendimdir kemîne bendeyim özge vakârım var*

*Penâhım Kâzım u Mûsâ Rızâ'dır minnet Allâh'a
 Der-i vâlâlarına intisâba iktidârım var*

*Takî ile Nakî'dir pîşvâmız hamdü-lillâh kim
 Mu'inim Askerî hem Mehdi-i âlî-tebârım var*

*Gönül mihrâbına cem it İmâmeyn'i bu na'tımla
 Şeref kible-nümâ-veş döne döne i'tizârım var*

Ş. D. (G. 60)

3.5. MUTASAVVIFLAR

3.5.1. Abdülkâdir-i Geylânî

Kadiriyye tarikatının kurucusu ve Türkçede “*Geylânî*” nisbesiyle şöhret bulan Abdülkâdir-i Geylânî 470/1077’de Gılân eyaletine bağlı Neyf köyünde doğmuştur. Soyu Hz. Ali’ye kadar dayanmaktadır. Annesi ve dedesinin maiyetinde büyüyen Abdülkâdir-i Geylânî 1095 yılında on sekiz yaşında devrin önemli ilim ve kültür merkezi Bağdat’a giderek orada önemli hocalardan hadis, fıkıh, edebiyat, usul, fûrû ilmi tahsil etmiş ve mezhepler alanında derin bilgi sahibi olmuştur. Hocası Ebû Sad’ın kendisine tahsis ettiği medresede kıraat, nahiv, tefsir, hadis, fıkıh ilimlerini okutmuş ve bu medresede vaaz vermiştir. Abdülkâdir-i Geylânî Bağdat mutasavvıflarından Ebû’l-Hayr Muhammed b. Müslim ed-Debbâs (ö. 525/1131) aracılığıyla kendisini tasavvufa vermiştir. Kaynaklarda tarikat usulündeki hırkayı ona Debbâs’ın giydirdiği ve damadı olduğu belirtilmektedir. Tarikat silsilesi Cüneyd-i Bağdâdî’ye ulaşmaktadır. Abdülkâdir-i Geylânî 1166 yılında Bağdat’ta vefat etmiştir.³⁸⁶

Geylânî’nin tasavvufu, dinin zahiri hükümlerine bağlı kalarak Kur’an ve sünnete uygun hareket etme esasına dayanmaktadır. Gazzâlî tarafından geliştirilen sünni tasavvufu devam ettirmiştir. Son derece tesirli hitap ettiği için “*el-Bâzü’l-eşheb*” (avını kaçırmayan şahin) nisbesiyle anılmaktadır.³⁸⁷ Tasavvufta üstün makamlara erişmiş olması nedeniyle Gavsü’l-a’zam, Kutb-i a’zam, Sultânu’l-evliyâ, Kutb-i Rabbânî, Muhyiddîn olarak vasıflandırılmaktadır.³⁸⁸

Abdülkâdir-i Geylânî’ye nispet edilen elli kadar eser bulunmaktadır. İman, ibadet ve ahlâk konuları içeren *el-Gunye lî-tâlibi Tariki’l-Hakk*; vaazları ve sohbetlerinden derlenen *el-Fethu’r-Rabbânî ve’l-feyzu’r-Rahmânî*; dua ve virdlerini kapsayan *el-Fuyûzâtü’r-Rabbâniyye fî evrâdi’l-Kâdiriyye* ve on beş mektubundan oluşan *Mektûbat* eserleri arasında en bilinenleridir. Abdülkâdir-i Geylânî, vaazlarında ve eserlerinde sade bir üslûp kullanmış ve herkesin anlayacağı örneklerle sûfilerden

³⁸⁶ Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, (1. Basım), Birleşik Yayınevi, Ankara 2007, 378, 379; Süleyman Uludağ, “Abdülkâdir-i Geylânî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, I, 234, 235.

³⁸⁷ Üstüner, 378, 379; Uludağ, “Abdülkâdir-i Geylânî”, 235.

³⁸⁸ Aslıhan Karaaslan, “Abdülkâdir Geylânî, Fütûhu’l-Gayb: Âlemlerin Keşfi”, *Akademik İslam Araştırmaları Dergisi*, 8, 2020, 153-155.

nakiller yapmıştır. Eserleri tasavvuf edebiyatının güzel örneklerinden sayılmaktadır. Abdülkâdir-i Geylânî'nin tarikatı İslam âlemine yayılmış ve hakkında nenâkıb-nâmeler yazılmış, tasavvuf ehlinin gönlünde yer edinmiş büyük bir mutasavvıftır.³⁸⁹

Kadın şairlerimiz de divanlarında mutasavvıfları çeşitli vesilelerle zikretmişlerdir. Bu mutasavvıflardan biri de Abdülkâdir-i Geylânî'dir.³⁹⁰

Geylânî'nin velilerin şahı olduğuna inanılmaktadır. “Kutb-i a'zam, Gavsı'l-a'zam” vasıfları divan şiirinde zikredilmektedir.³⁹¹

Şeref Hanım, *İstimdâd Ez-Hazret-i Abdu'l-Kâdir* başlıklı müseddesinde Abdülkâdir-i Geylânî'nin tarikat hırkası giymişken inzivaya çekilip dünya nimeti yemediğine telmihte bulunarak ona tabi olmakla müridinin iftihar duyduğunu belirtmekte ve onu Kutb-ı â'lem, Gavsı'l-a'zam ve Zat-ı ekrem vasıflarıyla anmaktadır.

*En fakîr abdâlının sâyende ey âlî-tebâr
Pul kadar aynında yokdur olsa mâl-i bî-şümâr
Hırka vü tâc u abâ ile ider arz-ı vakâr
Hazretinle sâlikân eyler cihânda iftihâr
Cümlelerin indinde makbûl ü müsellemsin meded
Kutb-ı âlem gavs-i a'zam zât-ı ekremsin meded*

Ş. D. (Ms. 7-4)

Klasik şiirde Abdülkâdir-i Geylânî'den himmet isteme geleneği de çokça zikredilmektedir. Şiirlerde Geylânî'nin bu âlemin sultanı olduğuna vurgu yapılır.³⁹²

Şeref Hanım diğer bir müseddeste de kainattaki insanların, cinlerin Abdülkâdir-i Geylânî'nin tevhit idrakine tabi olduğunu, Güneş ve Ay'ın onun tasavvuf hakikati üzerine döndüğünü belirterek ondan himmet istemektedir.

*Mübtelâ tevhîdine ins ü beşer
Reşk ider devrânına şems ü kamer*

³⁸⁹ Karaaslan, 153-155; Murat Vanlı, *17. Yüzyıl Türk Şiirinde Tasavvuf Telakkisi*, (1. Basım), Gece Akademi, Ankara 2019, 819; Uludağ, “Abdülkâdir-i Geylânî”, 236.

³⁹⁰ Abdülkâdir-i Geylânî'nin divanlardaki diğer kullanımları için bkz.: Leylâ Divanı: Th .1-4; Şeref Divanı: T. 26-2; T. 35-3; T. 64-2; T. 76-5; Ms. 7; Ms. 8; Kt. 22-2; Kt.31-1, 2.

³⁹¹ Yusuf Babür, “Divan Şiirinde İlk Dönem Bazı Veli ve Mutasavvıflar” *Türkiyat Mecmuası İstanbul Üniversitesi Yayınevi*, 31 (1), 2021, 123-157.

³⁹² Babür, 123-157.

Bende-gânın üzre her şâm u seher
Şâh-bâz-ı himmetin pervâz ider
El-amân ey dest-gîr-i âcizân
El-amân ey gavs-i a'zam el-amân

Ş. D. (Ms. 8-5)

Leylâ Hanım da bir gazelinde Bağdat'ta kabri bulunan Abdülkâdir-i Geylânî'den şöyle himmet dilemektedir:

Pîr-i Gîlân eylesün himmet bu Leylâ bî-kese
Arz-ı hâcet eyleyim bârî şeh-i Bagdâd'a âh

L. D. (G. 107- 5)

Şiirlerinde memduhun yüceliğini ve himmetinin büyüklüğünü anlatmak için Geylânî'nin zikredildiği görülmektedir.³⁹³

Leylâ Hanım, Şeyhülislam Kâdî-zâde Tâhir Efendi adına yazdığı bir tarihte ona övgüde bulunurken Abdülkâdir-i Geylânî'ye olan muhabbetinin her haline yansıdığını ve faziletinin dünyada emsalsiz olduğunu şöyle dile getirmektedir:

Muhibb-i pîr-i Gîlân olduğu vechinde zâhirdir
Nazîrin görmedi fazl u hünerde dîde-i dünyâ

L. D. (T. 18-2)

Âdile Sultan, “*Der Vâsf-ı Pirân-ı İsnâ Aşer Kuddise Sırrâruhüm*” başlıklı on iki mutasavvıf hakkında kaleme aldığı şiirlerinde ilk Abdülkâdir-i Geylânî'den bahsetmiştir. Beyitlerinde, onun velilik makamının sultanı olduğunu, Hz. Ali'ye dayanmasıyla temiz bir nesebe sahip olduğunu, lütuf ve vefanın kaynağı olduğunu, ilm-i ledüna mazhar olan fakir, zengin herkesin kendisine sığındığı mutasavvıf olduğunu dile getirmektedir.

Pir-i ashâb-ı safâ Hazret-i Abdü'l-kâdir
Şeyh-i sultân-ı velâ Hazret-i Abdü'l-kâdir

³⁹³ Babür, 123-157.

*Seyyid-i pâk neseb server-i ferhunde-haseb
Menba-i lutf ü vefâ Hazret-i Abdü'l-kâdir*

*Mahrem-i râzi Nebî nâ'il-i ilm-i lednî
Mazhar-ı feyz-i Hudâ Hazret-i Abdü'l-kâdir
Dest-gir-i fukarâ çâre-resân-ı zu'afâ
Melce-i bay ü gedâ Hazret-i Abdü'l -kâdir*

*Edip aşk ile fenâ cânını ol Giylânî
Beş yüz altmış bir idi sâl bulup cânânı*

Tevhîde Hanım, mutasavvıflar hakkında kaleme aldığı şiirinde Abdülkâdir-i Geylânî'yi imdada çağırdığında hemen gelerek keramet gösterdiğini şöyle dile getirmiştir:

*Ne haddimdir vasf eylemek ben ol sultân-ı zîşânı
Girersem halka-i zikre açıktır her yerde meydanı
Sıdk ile çağırdım Tevhîde bi'llâh yetişdi imdâdına
Dedim aman yâ Sultân Abdülkâdir-i Geylânî*

T. D. (Mu'ammâ 98a/255)

3.5.2. Ahmed el-Bedevî

Bedevîyye tarikatının kurucusu olan Ahmed b. Ali el-Bedevî 596/1200 tarihinde Fas'ta doğmuştur. Çok cesur olduğu için Ebü'l-Fityân ve el-Attâb, Bedeviler gibi yüzünü örttüğü için de el-Bedevî lakaplarıyla tanınmaktadır. Küçük yaşta ailesiyle Fas'tan Mekke'ye göç etmiş ve oraya yerleşmiştir. Gençlik döneminde Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş, özellikle Şafîi fikhında derinleşmiştir. Gördüğü bir rüya üzerine 633/1236 yılında Abdülkâdir Geylânî (ö. 561/1166) ve Ahmed er-Rifâî (ö. 578/1183)'nin kabirlerini ziyaret etmek üzere Irak'a gitmiştir. Mısır'a dönüp Tanta'ya yerleşerek kırk yıl boyunca manevi hayatını geliştiren Bedevî, 12 Rebülevvel 675'te (24 Ağustos 1276) burada vefat etmiştir.³⁹⁴

³⁹⁴ Mustafa Kara, *Dervişin Hayatı, Sûfinin Kelâmı Hal Tercümelere-Tarikatlar-Istılahlar*, (1. Basım), Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, 64.

Bedevî Kuzey Afrika ve Mısır'ın en büyük velisi kabul edilmekte, tasavvuf tarihinde Abdülkâdir-i Geylânî, Ahmed er-Rifâî ve İbrâhim ed-Desûkî ile “aktâb-ı erbaa” olarak adlandırılan dört büyük kutubdan biri sayılmaktadır.³⁹⁵ Bedevî, müridlerini şer’i hükümlere bağlı kılmış, züht yaşamaya teşvik etmiş, Kur’an tilavetine önem vermiştir.³⁹⁶

Kaynaklarda Bedevî’nin doğum yıldönümünde mevlitlerin okunduğu bildirilmektedir. Bu gelenek yüzyıllardan beri sürdürülerek bir şölen gibi devam ettirilmektedir. Bu törenlerde tarikat mensupları çadır kurarak ayinler yapıp ikramlarda bulunmaktadır.³⁹⁷

Bedevî’nin eserleri; *Evrâd, Salavât, Vesâyâ*’dır.³⁹⁸

İlk dönemlerde *Sütûhiyye* daha çok *Ahmediyye* ismiyle tanınan Bedeviyye Tarikatı Ahmediyye ismindeki tarikatlarla karıştırılmaması için sonra *Bedeviyye* olarak anılagelmıştır.³⁹⁹ Bedeviyye tarikatı, halen Mısır’da Şazeliyye’den sonra en yaygın olan tarikattır.⁴⁰⁰

Âdile Sultan, tarikat şeyhlerinin adına kaleme aldığı şiirinde, Ahmed Bedevî’nin Allah aşkı ve irşadı bakımından büyük veli olduğuna dair kuvvetli bir delil bulunduğunu belirtmektedir. Onu, huy ve mizacı yönünden Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’a benzeterek övmektedir.

Pîr-i dâna-yı celî Hazret-i Ahmed Bedevî

Aşk ü irşadı bütün âleme bürhân-ı kavi

Bû-Bekir-sîret ü Fârûk Ömer-endîşe

Hilmi Osman gibi ilm ü kemâli ulvi

A. D. (Der Vasef-ı Pirân-ı İsnâ Aşer Kuddise Sırrâruhüm 30-III/11-12)

³⁹⁵ Mustafa Kara, “Ahmed el-Bedevî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, II, 48.

³⁹⁶ Kara, 139.

³⁹⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (1. Basım), Ensar Yayınları, İstanbul 1994, 270.

³⁹⁸ Mustafa Kara, “Ahmed el-Bedevî”, 48.

³⁹⁹ Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ, (I-V)*, (Haz.: Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, I, 274.

⁴⁰⁰ H. K. Yılmaz, 139.

3.5.3. Ahmed er-Rifâî

512/1118'de Bağdat'la Basra arasındaki bölge olan Ümmüabîde köyünde dünyaya gelen Ahmed er-Rifâî'ni nesebi Hz. Hüseyin'e dayanmaktadır. Babası Seyyid Ali ve dedesi Seyyid Yahyâ, Tabiuyyunun nakiplik görevini yapmışlardır. Annesi Fâtîma el-Ensârî'nin soyu Ebû Eyyûb el-Ensârî ye kadar uzamaktadır.⁴⁰¹

Kaynaklara göre Ahmed er-Rifâî; *üstâdü'l-ulemâ* (âlimlerin üstâdı), *el-kutbu'l-evhad* (biricik kutup), *bahru's-şerîâ* (şeriatın denizi), *imâmü'l-evliyâ* (velîlerin önderi), *sultânü's-südûr* (gönüllerin sultanı), *şeyhu's-şüyûh* (şeyhlerin şeyhi), *el-veliyyü'l-kebîr* (büyük velî), *el-âlimü'l-kebîr* (büyük âlim), *Ebü'l-alemeyn* (iki sancak sahibi), *el-kutbü'l-kebîr* (büyük kutup), ve *seyyid* lakapları ile anılmaktadır.⁴⁰²

Dayısı Mansûr el-Batâihî'nin eğitimiyle hafızlığını tamamlamış, İslami ilimleri Ali Ebü'l-Fazl el-Vâsîtî ve dönemin âlimlerinden tedris etmiştir. Kaynaklarda Şâfiî fıkhi ile ilgili Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin *Kitâbü't-Tenbîh*'ini okuyup bu kitaba şerh yazdığı fakat Moğol istilasında eserin yok edildiği bildirilmektedir. Hocası el-Vâsîtî'nin vefatından sonra dayısı Mansûr el-Batâihî'ni terbiyesine giren Ahmed er-Rifâî, ilim ve irfanda hayli ilerlemiş ve tekkelerde müridlere şeyhlik yapmıştır.⁴⁰³

Abbasi halifelerine onların isteği üzerine nasihat mektupları yazan Ahmed er-Rifâî'nin dönemin hürmet gören, itibarlı bir sûfisi olduğu anlaşılmaktadır. 578/1182'de vefat etmiştir. Türbesi Bağdat'ın güneyinde Vâsît yakınlarındadır.⁴⁰⁴

Ahmed er-Rifâî, kaynaklarda müfessir bir sûfi, Şâfiî fakihî, muhaddis olarak tanıtılmaktadır. Onun eserlerinde ve öğretisinde görülen tasavvuf anlayışı kitap ve sünnete tamamen uygundur.⁴⁰⁵

Ahmed er-Rifâî'nin pîri olduğu ilk tarikatlardan birisi olan Rifâîlik XII. yüzyılda kuruluşunu tam anlamıyla tamamlamıştır.⁴⁰⁶

⁴⁰¹ Ergün Öztürk, *Ahmed Er-Rifâî ve Rifâîyye Tarikatı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Konya 2021, 32-33; Mustafa Tahralı, "Ahmed Er-Rifâî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, II, 127.

⁴⁰² E. Öztürk, 30.

⁴⁰³ E. Öztürk, 36-40; Tahralı, "Ahmed Er-Rifâî", 127.

⁴⁰⁴ E. Öztürk, 46; Tahralı, "Ahmed Er-Rifâî", 128.

⁴⁰⁵ E. Öztürk, 36,96; Tahralı, "Ahmed Er-Rifâî", 128.

Ahmed er-Rifâî'nin eserleri; *el-Hikemü'r-Rifâiyye*, *el-Burhânü'l-Müeyyed*, *en-Nizâmü'l-Has li-Ehli'l-İhtisâs*, *Erbaûne Hadîsen*, *Hâletü Ehli'l-Hakikati Maallâh*, *el-Mecâlisü's-Seniyye*, *el-Eş'âr*, *el-Ahzâb* ve *'l-Evrâd*'dir. Kaynaklarda ismi geçtiği halde Moğolların istilasını nedeniyle kaybolan eserleri de bulunmaktadır.⁴⁰⁷

Klasik şiirde yer verilen Ahmed er-Rifâî'ye kadın şairlerimizden Âdile Sultan Divanı ve Şeref Hanım Divan'ında rastlanılmaktadır.

Âdile Sultan'ın, divanında övgüde bulunduğu on iki tarikat şeyhinden birisi de Ahmed er-Rifâî'dir. Onun büyük tarikat şeyhi olduğunu, Hz. Muhammed'in kabrini ziyaret ettiğinde verdiği selama Resûlullah'tan karşılık alması üzerine “*Uzakta iken benim yerime varıp toprağını öpsün diye sana ruhumu gönderiyordum; şimdi bu devlet bedenime de nasip oldu; uzat elini de dudaklarımla öpeyim*” manasına gelen şiirini okuduğu şeklinde rivayet edilen kerametini telmihte bulunarak tarikat şeyhlerinin efendisi olduğunu dile getirmektedir.

Hazret-i Ahmed-i sultân Rufâ'î-yi azîm
Pîr-i zîşân-ı tarîkat meh-i burç-ı tekrîm

Şâh-ı evreng-i vefâ bülbül-i gülzâr-ı safâ
Âşıka lutfî revâ ehl-i dile feyzî amîm

Efdal-i cümle velî sırr ü kerâmâtı celî
Ondandır feyz-i Alî onda kemâl ü taksîm

A. D. (Der Vâsîf-ı Pîrân-ı İsnâ Aşer Kuddise Esrâruhüm 30/2-6, 7, 8)

Şeref Hanım, divanında kaleme aldığı bir tarihte Abdul'l-Halîm isimli şeyhin, pir-i Rifâî'den feyz aldığını dile getirmek için Ahmed er-Rifâî'den bahsetmiştir.

Mukbil-i cümle meşâyih mürşid-i her sâlikân
Ya'ni Şeyh Abdu'l-Halîm nâm zât-ı bî-misl ü adîl

⁴⁰⁶ E. Öztürk, 158; Mustafa Tahralı, “Rifâiyye” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, XXXV, 99.

⁴⁰⁷ E. Öztürk, 54-56; Tahralı, “Ahmed Er-Rifâî”, 129.

*Ol kerâmet-pîşenin tab'ı kerîmine müdâm
Eylemiş pîr-i Rufâ'î Hazreti feyzin sebîl*

Ş. D. (T. 20-1,2)

3.5.4. Behlûl-i Dâna

Asıl adı Ebû Vüheyb b. Amr el Mugîre el Kûfi es-Sayrafi'dir. Kûfeli olup Harun Reşit döneminde Bağdat'ta yaşamıştır. Kaynaklarda hakkındaki bilgilerin çoğu menkıbelere dayanmaktadır. *Ukalâ-yı mecânîn*: deli görünümlü akıllılardan, *Sultânü'l-meczûbîn*: meczupların sultanı, *Behlûl-i Dîvâne*: deli Behlûl, *Behlûl-i Dâna*: bilgili Behlûl, Abbasi halifesi Harun Reşid'le olan yakınlığı nedeniyle de *Behlûl er-Reşid* lakaplarıyla anılmaktadır.⁴⁰⁸

Önceleri normal biri iken sonraları ilahi cezbeye kapılarak kendinden geçtiğine ve nefsinden tamamen arındığına inanılmaktadır. Bu haline rağmen sözleri nükteli, davranışları anlam yüklüdür. Menkıbelerde, mezarlarda ve harabe mekanlarda dolaşmakta ve çocukların kendisini taşlamasına ses çıkarmadığı belirtilmektedir. Bazı kaynaklar onun Harun Reşid'in kardeşi, bazıları da yeğeni olarak göstermektedir. Harun Reşid'in hatalarını yüzüne vurarak doğru yola girmesi için onu uyardığı rivayet edilmektedir. Ölüm tarihi bazı kaynaklarda 190/806 olarak belirtilmektedir.⁴⁰⁹

Behlûl, tasavvuf kaynaklarında “Allah âşığı bir sufi olarak” anılmaktadır. Attar'ın *İlâhînâme*'sinde, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde Behlûl'e ait menkıbe ve fıkralar anlatılmıştır. Behlûl'ün menkıbe ve fıkraları İran ve Arap Edebiyatında olduğu gibi Türk edebiyatında da önemli bir yer tutmaktadır.⁴¹⁰ Anadolu Türkleri arasındaki şöhreti Iraklılar arasındakinden daha yaygındır. Hatta günümüzde Anadolu'da fıkraları anlatılmaktadır.⁴¹¹

⁴⁰⁸ A. Hilal Kalkandelen, “Fars Edebiyatında Behlûl Hikâyeleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 2012, 47-64; N. Yıldırım, 140; Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 62; Süleyman Uludağ, “Behlûl-i Dâna”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, V, 352; Zavotçu, 103.

⁴⁰⁹ Kalkandelen, 47-64; N. Yıldırım, 140; Uludağ, “Behlûl-i Dâna”, 352; Zavotçu, 103.

⁴¹⁰ Kalkandelen, 47-64; N. Yıldırım, 140. Uludağ, “Behlûl-i Dâna”, 352.

⁴¹¹ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 247.

Klasik şiirde Behlûl, divâne ve ermiş olarak anılmakta, genellikle de Harûn Reşid ile zikredilmektedir.⁴¹²

Kadın şairlerden Tevhîde Hanım, Hz. Ebû Bekir hakkında kaleme aldığı şiirinde onun vasıflarını ne kadar anlatsa da eksik kalacağını, hatta bundan dolayı kendisinin Behlûl-i Dâne gibi mecnun olduğunun belirtileceğini şöyle dile getirmektedir:

*Ey Tevhîde ne kadar vasf eylesen ol şâhı sen
Farkı yok derler sana elbetde Behrül Dâne'den*

T. D. (Hazret-i Bekir Sıddîk Hakkında 19-7)

3.5.5. Bâyezîd-i Bistâmî

Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Bâyezîd-i Bistâmî tasavvuf ve tabakat kitaplarında geçen menkıbelerle, şathiyeleriyle tanınmaktadır. Asıl adı Ebû Yezid Tayfur İbni İsa Sarahan olan Bâyezîd, H. 777 yılında Horasan'a bağlı Bistâm kasabasında doğmuştur.⁴¹³ Babası ve annesi oldukça dindar olan Bâyezîd'in dedesi Sürûşân (Serûşân) ise İranlı Mecûsî din adamı olup sonradan Müslüman olmuştur.⁴¹⁴ Kaynaklarda çok dolaşmayı sevmediği için ilim tahsili maksadıyla fazla seyahat etmediği belirtilmektedir. Tasavvufta hocası olan Ebû Ali es-Sindî'den tevhid ve fena ilmini öğrenmiştir. Şia kaynakları her ne kadar Bâyezîd'i kendilerine yakın göstermek istemişlerse de kabul gören görüş onun Sünnî-Hanefî olduğudur.⁴¹⁵

Tasavvufun doğuşu döneminde yaşayan Bâyezîd-i Bistâmî'nin çağdaşı Hâtim el-Esam, Zünnûn, Ebû Tûrâb en-Nahşebî, Şakîk-ı Belhî, Yahyâ b. Muâz ve Sehl b. Abdullah Ahmed b. Hadraveyh, Zünnûn gibi mutasavvıflarla menkıbeleri mevcuttur.⁴¹⁶

Tasavvufta tevhîd anlayışına getirdiği yorumlarla tanınmaktadır. Ona göre tevhîd akıl ve vicdanla idrak edilmelidir. Bu anlayışta akıl ile gönül, bilgi ile zevk

⁴¹² Babür, 123-157; Zavotçu, 103.

⁴¹³ Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Çev. Süleyman Uludağ), (1. Basım), Mavi Yayıncılık, İstanbul 2002, I. 173; Hasan Kâmil Yılmaz, *Gönül Erleri -Kırk Veli-*, (1. Basım), Erkam Yayınları, İstanbul 1991, 127; Süleyman Uludağ, "Bâyezîd-i Bistâmî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, V, 238-241; Vanlı, 820.

⁴¹⁴ Feridüddin Attâr, (Çev.: Uludağ), 171-209; Abdülkerim Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, (Haz.: Süleyman Uludağ), (1. Basım), Dergâh Yayınları, 1978, 91; Uludağ, "Bâyezîd-i Bistâmî", 238.

⁴¹⁵ Feridüddin Attâr, 171-209; Uludağ, "Bâyezîd-i Bistâmî", 238.

⁴¹⁶ Uludağ, "Bâyezîd-i Bistâmî", 239; H. K. Yılmaz, *Gönül Erleri -Kırk Veli-*, 127.

birleşmektedir. Kişi manevi yolculukta *gaybet* (kalbin mânâlarla meşgûl olarak, etrafında olanlardan habersiz olması), *sekr* (kendinden geçme hâli), *fenâ* (Allâh'tan başka her şeyi unutmak), *bekâ* (kötü huy ve davranışların yerini güzel huy ve davranışların alması), *cem* (her şeyi Allah'tan bilerek halkı yok, Hâlik'ı var görmesi) gibi duraklardan geçerek tevhîdî zevke ulaşabilir. Böylece her şey Bir'de birleşir.⁴¹⁷

Bâyezîd-i Bistâmî, yaşadığı dönemde ve sonraki asırlarda Hallâc, Senâî, Câmi, Harakanî, Şiblî, Nifferî, Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr, Attâr, İbnü'l-Fârız, İbnü'l-Arabî, Mevlânâ, Yûnus Emre gibi büyük mutasavvıfları etkilemiş bir isimdir. Bununla beraber geride yazılı bir eseri bulunmamaktadır.⁴¹⁸

Bâyezîd-i Bistâmî, divan şiirinde birkaç farklı yönüyle zikredilir. Maneviyatı güçlülüğü vurgulanmak istenen kişi, Bâyezîd'e benzetilir. Bazen padişah ve diğer devlet idarecilerinin dinî hassasiyetleri, züht ve takvaları dile getirilirken Bâyezîd benzetme unsuru olarak zikredilmektedir.⁴¹⁹

Söz konusu kadın şairlerden Fıtnat Hanım, Rûm beldesinin valisi Mîrzâ-Zâde adına yazdığı bir tarihte, onu züht ve takva yönünden Bâyezîd-i Bistâmî'ye mukayese ederek övmektedir.

Mu'allim Fahr ü Sa'd u Seyyide ilm ü faziletde

Mürebbi Beyâzid ü Edheme zühhd ile takvâda

F. D. (T. 28-6)

3.5.6. Desûkî, İbrâhim b. Abdülazîz

633/1235, 644/1246 veya 653/1255'de doğduğuna dair farklı bilgiler bulunan Desûkî, Mısır'ın Nil nehrinin batısında bulunan Dessûk kasabasında doğmuştur.⁴²⁰ Günümüzde Mısır'ın tanınmış bir bölgesi haline gelmesinde Desûkî'nin hayatını burada

⁴¹⁷ Mehmet Yavuz Şeker, "Vahdet-i Vücûd Ekolü Öncesi Sûfilerin Tevhîd Konusundaki Pozisyonları: Bâyezîd-i Bistâmî'nin Tevhîd Anlayışı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (4), 2016, 1083-1102; Uludağ, "Bâyezîd-i Bistâmî", 239.

⁴¹⁸ Uludağ, "Bâyezîd-i Bistâmî", 240.

⁴¹⁹ Babür, 123-157; Vanlı, 820.

⁴²⁰ Ayşe Varışlısoy, *İbrahim Ed-Desûkî ve Desûkiyye Tarikatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, İstanbul 2018, 18-19; Mehmet Demirci, "Desûkî, İbrâhim b. Abdülazîz" *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, IX, 212-213.

geçirmesi ve Ezher'deki öğreniminin ardından Desûk'a dönerek tarikat faaliyetini burada yaygınlaştırmasının büyük etkisi olmuştur.⁴²¹ İbrahim b. Desûkî; *Kutbü'l-Aktab, Seyyid, Şerif, Burhânü'l-mille ved-dîn, Ebü'l-Ayneyn, Desûkî* lakaplarıyla anılmaktadır.⁴²² Babası Rifâî şeyhlerinden Ebü'l-Feth Ebü'l-Ganâim el-Vâsıtî'nin damadı ve halifesi olan Ebü'l-Mecd Abdülazîz'dir. Soyu Hz. Hüseyin'e dayandığı için *seyyid* kabul edilmektedir.⁴²³

Kur'an ezberini ve Şâfiî fıkhnı Desûk'ta tamamlayan Desûkî, Necmeddin İsfahânî'ye intisap edip Rifâiyye, Mâğribî'ye ve Sühreverdiyye tarikatlarında da sülûk etmiştir.⁴²⁴

Abdülkâdir-i Geylânî, Ahmed el-Bedevî, Ahmed er-Rifâî ile dört büyük kutub olarak bilinen mutasavvıflar biri de Desûkî'dir. Babasının vefatı üzerine cenaze namazını kıldırmak için mücadele ve tefekkürle meşgul olduğu halvethaneden yirmi yıl sonra çıkmıştır. Kırk üç yaşında vefat eden Desûkî'nin müritleri kardeşi Şeyh Mûsâ'ya tabi olup, onun öğretisini tarikat haline getirerek kurumsallaştırmışlardır.⁴²⁵ Mısır'da Kâdiriyye, Rifâiyye, Şâzeliyye, Bedevîyye, Halvetiyye tarikatları gibi Desûkiyye tarikatı da yaygınlık kazanmıştır.⁴²⁶

Desûkî “nûr-ı Muhammed'i”yi Allah'ın ezeli bir tecellisi saymakla beraber onun şathiyeleri de bulunmaktadır. Tasavvuf ve fıkıh alanında çalışmalar yapmış olan Desûkî'nin eserleri ilim meclisinde okutulan toplama derslerden oluşmaktadır. Onun yazdığı belirtilen eserler, kardeşi Ebu'l-İmran Mûsa tarafından toplanmıştır. Eserlerde Desûkî'nin yazdığı yazılar ve öğrencilerinin onun hakkındaki yazıları bir araya toplanarak müritlerinin hizmetine sunulmuştur. Bu eserler; *el-Cevhera, el-Hakâik, Mevâız, Ahzâb ve Evrâd, Kasâid'dir*.⁴²⁷

⁴²¹ Muhammed El-Bulkini, *Dört Kutbun Gizemli Dünyaları (Abdülkadir-i Geylani-Ahmed Er-Rifâi-Ahmed El-Bedevi-İbrahim Ed-Desuki)*, (Çev.: Naim Erdoğan), (1. Basım), Ocak Yayınları, İstanbul 2002, 60.

⁴²² Varışlısoy, 22.

⁴²³ Demirci, 212; Varışlısoy, 20, 26.

⁴²⁴ Demirci, 212; Varışlısoy, 29-32.

⁴²⁵ Demirci, 212; Varışlısoy, 19.

⁴²⁶ Hilal Görgün, “Mısır (Osmanlı Dönemi)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, XXIX, 583.

⁴²⁷ Varışlısoy, 38.

Âdile Sultan, mutasavvıfları konu ettiği bir şiirinde İbrâhim b. Desûkî'ye de övgüde bulunmakta, âlem var olalı onun gibi bir velinin bulunmadığını, makamının çok yüce olduğunu belirterek onu âlimlerin hükümdarı olarak niteleyip meth ve senada bulunmaktadır.

*Hazret-i şeyh Desûkî ki denir İbrâhîm
Âşık-ı tal'atı mahbûb Hudavend-i alîm
Rütbesi efdal u hâlâtı mükemmel gâyet
Kadri âli şerefi sâmi makâmâtı azîm
Âlem icâd olalı yok gibi mânendi velî
Şân-ı pâki ezeli mertebe-i hâli kadîm*

A. D. (Der Vâsîf-ı Pirân-ı İsnâ Aşer Kuddise Sırrâruhüm 30-V/21-23)

3.5.7. Hacı Bayrâm-ı Velî

Türk mutasavvıfı tarafından Anadolu topraklarında kurulmuş ilk tarikat olan Bayramiyye'nin piri Hacı Bayrâm-ı Velî, 740/1339-40 yılında Ankara'da doğmuştur. Dinî ilimler alanında eğitim almaya başlamış, felsefe ve mantık bilimlerinde de derinlik kazanmıştır.⁴²⁸ Tahsilini tamamladıktan sonra Ankara'da Kara Medrese'de müderrislik yapmıştır. Yıldırım Beyazıt'ın kapıcıbaşı görevinde bulunmuştur. Hamîdeddin Aksarâyî'ye (Somuncu Baba) 805/1403 tarihinde intisap etmiş ve uzun yıllar şeyhinin yanında kalmıştır.⁴²⁹ Ankara'daki siyasi boşluk dönemlerinde Somuncu Baba'nın tavsiyesi üzerine Ankara'ya dönmüş, çiftçilikle uğraşmıştır.⁴³⁰ Hacı Bayrâm-ı Velî, sosyal yardım uygulamalarını icra etmek üzere Ankara'da faaliyetlerde bulunmuş fakir fukaraya, yoksullara yardım edip onlara kol kanat germiştir.⁴³¹ Bu dönemde manevi şahsiyetine insanların hürmet göstermesiyle nüfuzu artmıştır. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halk üzerinde etkisinin artması dönemin devlet mercilerini rahatsız edecek hal alınca II. Mahmud kendisini devletin merkezi Edirne'ye çağırmıştır. Gelibolu'ya ulaştığında kendisine “*Muhammediyye*” müellifi Yazıcı-zâde Mehmed intisap etmiştir. Edirne'de

⁴²⁸ Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, (1. Basım), Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara 1991, 28-30.

⁴²⁹ Nihat Azamat, “Hacı Bayram Velî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, XIV ,444.

⁴³⁰ Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, 34-38.

⁴³¹ Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram Velî, Yaşamı, Soyu, Vakfı*, (1. Basım), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, I, 42.

II. Mahmud’la görüşen Hacı Bayrâm-ı Velî hakkındaki söylentilerin iftiradan ibaret olduğunu ortaya koymuş ve Ankara’ya dönerek ilim ve irşat faaliyetlerine devam etmiştir. Hacı Bayrâm-ı Velî’nin kurduğu Bayramiyye tarikatı başta Ankara olmak üzere pek çok bölgeye yayılmış o, Anadolu’nun manevi yapısının teşekkülüne büyük katkılarda bulunmuştur. 833/1430 yılında vefat etmiş, Hacı Bayrâm-ı Velî Camii’nin yanına defnedilmiştir.⁴³²

Orhan Gazi, I. Murad, Yıldırım Beyazıd, Çelebi Mehmed ve II. Murad dönemlerinde yaşayan Hacı Bayrâm-ı Velî, Osmanlı Devleti’ni dinî, ahlâkî, iktisadî, siyasî açıdan etkileyen önemli bir sufîdir. Ankara’da, açık ve gizli zikir toplantıları yapma, insanları doğru yola iletmeye çalışma, halk ve yüksek zümreye mensup kişilerle sohbet etme, helal rızık kazanma faaliyetleriyle meşgul olmuş ve müntesiplerine de bunları yapmayı tavsiye etmiştir.⁴³³

Hece vezni ve sade bir dille yazılmış, vahdeti anlatan dört şiiri günümüze kadar intikal etmiştir.⁴³⁴ Musiki yeteneğine sahip olan Hacı Bayrâm-ı Velî ilk dinî eser bestekârı da sayılmaktadır. Kendi yazdığı şiirlerini bestelediği gibi Yunus Emre’nin şiirlerini besteleyip müritlerine öğrettiği rivayet edilmektedir.⁴³⁵

Kadın şairlerimizden Âdile Sultan’ın, “*Der Vâsf-ı Pirân-i İsnâ Aşer Kuddise Sırrâruhüm*” başlıklı manzumede bahsettiği mutasavvıflardan biri de Hacı Bayrâm-ı Velî’dir. Âdile Sultan, Hacı Bayrâm-ı Velî’nin dünyaya gelmesiyle yeryüzünün bayram günü gibi olup Güneş’in ve göğün nurunun kemale erdiğini belirtmektedir. Halk içinde hayvancılıkla uğraşmasına telmihte bulunarak büyük nefis mücadelesi verdiğini ve onun aşk meclisindeki sohbetinin kıyamete kadar dimağlarda kalacağını, manevi şahsiyetiyle de aşkın vücut bulduğunu dile getirerek ona övgüde bulunmaktadır.

Gurre-i id-i visâl Hazret-i Hâcî Bayrâm

Şems-i eflâk-i kemâl mazhar-ı nûr-ı allâm

⁴³² Azamat, “Hacı Bayram Veli”, 444, 445.

⁴³³ Kadir Özköse, “Hacı Bayram-ı Velî ve Yaşadığı Döneme Tesiri”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 5 (12), 2004, 53-72.

⁴³⁴ Azamat, “Hacı Bayram Veli”, 447.

⁴³⁵ Cevdet Kılıç, “Hacı Bayram Veli’de İnsanın Ontolojik Varlığı ve Olgunlaşma Süreci”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 7 (16), 2006, 41-63.

*Hvân-ı iftâr-ı celâlinde olurlar dil-i sîr
Cebr-i nefis ile tutan şehr-i riyâzâtta şıyâm*

*Öyle bir hvân-ı şifâ-bahş dil-i âşık kim
Lezzet-i câmu dimağlarda kalır rûz-ı kıyâm*

*Hâk-i pâyiyle safâ kâ'im ü hâlet mevcûd
Nûr-ı cismiyle bulur aşk meger cism tamâm*

*Bu dahı etdi sekiz yüz otuz üçde rıhlet
Kaddesa'llâhû ta'âlâ be-cemâl u vuslat*

A. D. (Der Vâsf-ı Pirân-i İsnâ Aşer Kuddise Sırrâruhüm XI/51-55)

3.5.8. Hacı Bektaş Velî

Horasan erenlerinin piri olan Hacı Bektaş Velî Anadolu topraklarında büyük bir şöhrete sahiptir. Yaygın şöhrete sahip olmasına rağmen hakkındaki bilgiler yok denecek kadar azdır.⁴³⁶

Hacı Bektaş Velî'nin hayatına dair en eski bilgiler vefatından iki asır sonra müritlerinin yazdığı *Velâyet-nâme*'ler de yer almaktadır. *Velâyet-nâme*'ler tarihî bilgiler taşımaktan çok onu yücelten, hatta mitolojik unsurlar gösteren menkıbelere dayanan rivayetler içermektedir. Vefatından iki asır sonra kaleme alınan *Menâkıbu'l-Ârifin* ile *Tevârih-i Al-i Osmân*'da ona dair birkaç satırlık bilgi yer almaktadır.⁴³⁷

Velâyet-nâme'ye göre Horasan'ın Nişabur şehrinde doğmuştur. Asıl adı da Bektaş'tır. Bektaşî kaynaklarında "Hünkâr" lakabıyla anılmaktadır. *Velâyet-nâme*'de "Hacı" lakabının ise gösterdiği bir keramet üzerine ortaya çıktığı belirtilmektedir.⁴³⁸

⁴³⁶ Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, XIV, 455; Ethem Ruhi Fırlalı, "Hünkâr Hacı Bektaş Velî (Hayatı ve Eserleri)", *Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 8 (23), 1996, 317-336.

⁴³⁷ Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 455; Fırlalı, "Hünkâr Hacı Bektaş Velî (Hayatı ve Eserleri)", 317-336.

⁴³⁸ Fırlalı, "Hünkâr Hacı Bektaş Velî (Hayatı ve Eserleri)", 317-336.

Velâyet-nâme'de baba tarafının nesebinin Hz. Ali'ye dayandığı bildirilmektedir. Hacı Bektaş'ın nesebinin Hz. Ali'ye ulaştırılması hem devrin bir geleneği olup hem de "seyyid" sıfatının verilmesi isteğinden kaynaklanmıştır.⁴³⁹

Nişabur'daki tahsilinde Arapça ve Farsçayı iyi düzeyde öğrenmiş ve manevi terbiyesini orada tamamlamıştır. XIII. yüzyılda Cengiz istilasını nedeniyle kardeşi Menteş ile Horasan'dan Anadolu'ya gelen Haydari dervişlerinden biri de Hacı Bektaş'tır. Anadolu'da Sivas'a gelip Baba İlyas-ı Horasani'ye intisap etmiştir. Ardından küçük bir Türkmen köyü olan Suluca Karahöyük'e yerleşmiş ve orada vefat etmiştir. Mezarı bugün Nevşehir ili sınırları içindeki Hacı Bektaş ilçesindedir.⁴⁴⁰

Osmanlı ordusunda, yeniçerilerin Hacı Bektaş Velî'yi pir saymaları ve halka hitap etmesi nedenleriyle Bektaşîlik, geniş alanlara yayılmıştır. 1826'da II. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocağı'yla birlikte kaldırılınca kadar varlığını sürdürmüştür.⁴⁴¹

Hacı Bektaş Velî Anadolu'ya geldiğinde Mahmud Hayrânî, Hacı İbrahim Sultan, Mola Sâdettin, Mevlânâ ve Yunus Emre gibi mutasavvıflar bulunmaktadır. Hacı Bektaş'ın Anadolu topraklarında mütevazî bir Türkmen şeyhiyken onun menkıbevi hatta mitolojik bir şahsa dönüşmesini sağlayan Abdal Musâ olmuştur.⁴⁴² Yunus Emre'yi Taptuk Emre'ye gönderen Hacı Bektaş'tır. Abdal Mûsa, Pir Sultan Abdal, Kaygusuz Abdal tasavvufî görüşlerini onun öğretisinden almışlardır.⁴⁴³

Kitâbu'l-Fevâid, Makalât, Şerh-i Besmele, Şathıyye Hacı Bektaş Velî'nin eserleri olup ona atfedilen başka eserler de bulunmaktadır.⁴⁴⁴

Hacı Bektaş Velî, Alevî-Bektaşî kültüründe saygı duyulan ve edebiyatta çok işlenen bir mutasavvıftır. Tarikat büyükleri manevi hayatın yüce makamlarında bulunmaları nedeniyle divanlarda onlar için "padişah şah, sultan" gibi unvanlar kullanılmıştır. Hükümdar anlamındaki "*Hünkâr*" unvanı da tarikat büyükleri için

⁴³⁹ Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 458; Fırlı, "Hünkâr Hacı Bektaş Velî (Hayatı ve Eserleri)", 317-336.

⁴⁴⁰ Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 456, 457; Fırlı, "Hünkâr Hacı Bektaş Velî (Hayatı ve Eserleri)", 317-336.

⁴⁴¹ Mutlu Melis Özgeriş, "Arşî Divanı'nda Bektaşîlik ve Hacı Bektaş Velî ile İlgili Bazı Tespitler", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Özel Sayısı*, 2021, 75-90; Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 455.

⁴⁴² Fırlı, "Hünkâr Hacı Bektaş Velî (Hayatı ve Eserleri)", 317-336; Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 458.

⁴⁴³ Zavotçu, 279.

⁴⁴⁴ Fırlı, "Hünkâr Hacı Bektaş Velî (Hayatı ve Eserleri)", 317-336.

kullanılan ünvanlardandır.⁴⁴⁵ Hacı Bektaş Velî de divanlarda “Hünkâr Hacı Bektâş, Hacı Bektâş-ı Velî, Hacı Bektâş Hünkâr” terkipleriyle zikredilmiş olup, “abdal, pîr, ehl-i keramet” kavramlarıyla tenasüple zikredilmektedir.⁴⁴⁶

Âdile Sultan, “*Der Vâsf-ı Pirân-ı İsnâ Aşer Kuddise Sırrâruhüm*” başlıklı manzumesinde Hacı Bektâş Velî’yi “pir, keramet” mefhumlarıyla zikretmiş, vecd halinde keramet ehli gönül insanı olduğunu belirtip, onun manevi yolunu izleyenlerin dünyadan geçtiklerini belirterek vefatının kaydını düşmüştür.

*Pîr-i zî-şân Hâcî Bektâş-ı Velî-i hünkâr
Vecd ü hâlât ile müstağrak-ı aşk-ı dildâr*

*Sâhib-i feyz ü kerâmât idigine isbât
Etdi seyr ü harekât emrin alınca divâr*

*Mâsivâdan geçerek kat-ı alâka eyler
Râh-ı pür-şevkine aşk ile edenler ikrâr*

*Resm-i tecrîdde bir merd-i safâ-perver kim
Eyliyâ eyleyemez safvet-i hâlim izhâr*

*Sâl-ı târih bulup altı yüz altmış tokuzu
Yürüdü Hakk’a o üftâdelerin iki gözü*

A. D. (Der Vâsf-ı Pirân-ı İsnâ Aşer Kuddise Sırrâruhüm VIII/36-40)

Tevhîde Hanım, mutasavvıfları konu edindiği bir şiirinde Hacı Bektaş Velî’nin nesebinin on iki imama dayanmasına telmihte bulunarak kerametleri bilinen Hacı Bektaş-ı Velî’den himmet istemektedir.

*On iki tariki inkâr etmem hâşâ hak cümlesi
Tevhîde cümle hakkın râhı dediler dedik beli
Kerâmeti zâhir olmuş evliyâdır şübhesiz
Himmeti hâzır olsun Hacı Bektaş-ı Velî*

T. D. (Mu’amma 99a-264)

⁴⁴⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, (2. Basım), Kabcacı Yayınları, İstanbul 2005, 323, 324.

⁴⁴⁶ Vanlı, 828; Zavotçu, 279.

Şeref Hanım, Rızâ Bey'in vefatı üzerine kaleme aldığı bir tarihte onun pirinin Hacı Bektaş Velî olduğunu ve onun çizdiği doğru yolda ilerlediğini belirtmektedir.

Ola hoşnûd pîri rehber-i himmetle dervîşe

Tarîk-i Hâcî Bektâş-ı Velî'yi şâh-râh itdi

Ş. D. (T. (86-2)

3.5.9. Hallâc-ı Mansûr

Asıl adı “*Ebü'l-Mûğis el-Hüseyn b. Mansurel-Beyzavi*” olan Hallâc-ı Mansûr 244/858'de İran'ın Beyzâ şehrinin kuzeydoğusundaki Tûr'da doğmuştur. Babasının mesleğinden dolayı pamuk artan anlamına gelen “*Hallâc*” lakabıyla tanınmaktadır. Kalplerin derinliklerindeki sırları pamuk gibi alt üst etmesinden dolayı “*Hallâc-ı Esrar*” unvanını almıştır. İran ve Osmanlı'da da davasında zafere ulaştığına işaret etmek için “*Hallâc-ı Mansûr*” adıyla anılmıştır.⁴⁴⁷

Genç yaşta tasavvuf yoluna giren Hallâc, Tüster'de bulunan Sehl et-Tüsterî'nin öğrencisi olmuş, ardından Bağdat'a giderek Cüneyd-i Bağdâdî, Amr b. Osman el-Mekkî, Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî'nin sohbetlerine katılmıştır. Züht ve takva yolunda hızla ilerleyen Hallâc, Hindistan'da İslam dinine davetlerde bulunup, Horasan, Maverâünnehir, Türkistan, Maçin, Keşmir ve Turfan gibi Türk memleketlerinde vaazlar vererek, Allah sevgisini anlatmıştır. Gezdiği yerlerde çok etkili konuşması nedeniyle dikkat çeken Hallâc hac ibadetini yaptıktan sonra Bağdat'a dönmüştür.⁴⁴⁸

Onun, büyük üne kavuşması, çevresinde çok sayıda müridin toplanması hatta devlet adamları ve kumandanlar arasında taraftar bulması dikkat çekmiştir. Karmatiler ve Abbasiler arasındaki siyasi çekişmelerde Karmatiler tarafında yer alması, ona karşı tepkilerin oluşmasına neden olmuştur. Tasavvuf alanında pek çok sırra vakıf olan Hallâc, batini kabul edilen söylemleri nedeniyle halk ve ulema arasında tartışmalara neden olmuştur. “*Ene'l-Hak (Ben Hakk'ım)*” söylemi aleyhindeki propagandaları üst düzeye çıkarmış ve Hallâc hapse atılmıştır. Sekiz yıl hapiste kalmış burada *Tavâsî*

⁴⁴⁷ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 276; Pala, *Ansiklopedik Divan şiiri Sözlüğü*, 185; Süleyman Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, XV, 377; Üstüner, 368, 369; Vanlı, 830, 831; Zavotçu, 440.

⁴⁴⁸ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 276; Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 185; Üstüner, 369.

adında tasavvufi bir eser yazmıştır. Hapis yıllarında aleyhindeki faaliyetler devam eden Hallâc, 24 Zilkade 309 (26 Mart 922) tarihinde idam edilmiştir.⁴⁴⁹

Hallâc'ın hapisteyken kaleme alarak düşünce dünyasını ortaya koyduğu *Kitâbü't-Tavâsîn*, çeşitli kaynaklarda bulunan şiirlerinden derlenen *Divân*, söylediği rivayet edilen sözlerinden oluşan *Ahbârü'l-Hallâc* adlı eserleri günümüze kadar ulaşmıştır.⁴⁵⁰

Hallâc, tasavvuf tarihinin en önemli şahsiyetlerinden, aynı zamanda en tartışmalı sufilerinden biri olmuştur. Bilhassa “*Ene'l-Hak*” sözüyle tartışmalara neden olan Hallâc devrindeki ve sonraki otoritelerce tekfir ile itham edilmiş, bazılarınca da “aşk şehidi” olarak nitelendirilmiştir.⁴⁵¹ “*Ene'l-Hak*” sözü kimine göre edep hatası, kimine göre aşk ve cezbe lisanına ait sözler olarak kabul görmüş ve İslam âlimlerinden oryantalistlere kadar bu terkip üzerine pek çok yorum yapılmıştır.⁴⁵²

Hallâc, edebiyatta Allah aşkı ve inancı uğruna ölümü göze alan kahraman olarak kabul gören bir mutasavvıftır. Divan şiirindeki kullanımları; şairin mizacına, hangi tema ile ilgili mesaj verdiğine, dönemin şiir anlayışına göre farklı tavırlara bürünerek değişmektedir. Denilebilir ki siyasetten hukuka, tasavvuftan felsefeye, diplomasiden kahramanlığa ve ahlaka dair farklı konularda Hallâc'a değinmek mümkündür.⁴⁵³ Bu bağlamda onun ile ilgili kullanımları şöyle sıralayabiliriz:

Birinci gruptaki kullanımlarda; şairin kendisiyle özdeşleştirdiği kahraman Hallâc'tır. Genellikle şiirde *Hallâc-ı Mansûr*'la birlikte “*idam*”, “*darağacı*”, “*ene'l-Hak*”, “*velvele*” gibi sembol-kavramlar tenasüplerle işlenmektedir. Âşık şair, aşkı uğruna Hallâc gibi asılmaya rıza göstermektedir. Şair, “*Mansur*” olan âşığın, sevgilinin darağacına benzeyen saçlarına asılmasıyla oluşan trajik akıbetini, okuyucuya hayal ettirmektedir.⁴⁵⁴

⁴⁴⁹ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 276; Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 185, 186; Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, 377, 378; Üstüner, 369; Vanlı, 830, 831, Zavotçu, 440.

⁴⁵⁰ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 186; Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, 380, 381; Üstüner, 369,

⁴⁵¹ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 276; Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 186; Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, 378; Vanlı, 831.

⁴⁵² Ömer Demirbağ, “Klasik Şiirimizde Hallâc-ı Mansûr”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 2018, 1-12.

⁴⁵³ Demirbağ, 1-12.

⁴⁵⁴ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 276; Demirbağ, 1-12.; Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 186; Üstüner, 374; Vanlı, 832;

Leylâ Hanım, Hallâc-ı Mansûr gibi gönlünün, “Ene’l-Hak” mertebesinde durdukça sevgilinin kakülünün ipinden kurtulamayacağını belirtmekte ve sevgilisine “*Sevdiğim senin kâkülünün zincirine âşıklar asılı iken, kaza (kaderde yazılanların vuku bulması) Mansûr’a ilişmemişti*” şeklinde hitap etmektedir.⁴⁵⁵

Aşk ile Mansûr-veş kûy-ı “Enel-Hak”da turup

Dil kemend-i kâkül-i dildârdan olmaz halâs

L. D. (G. 49-2)

Urmamışdı destini Mansûr’â cellâd-ı kazâ

Kâkülün zencirine âşıkların ber-dâr iken

L. D. (G. 92/4)

Mihri Hatun, Hallâc-ı Mansûr gibi sevdiğinin zülfü olan dar ağacında canını feda edebileceğini belirtmektedir.

(Zâ-i) zülfünde beni aşk ile Mansur gibi

Cân fedâdur yoluna eyleye hânum ber-dâr

M. D. (K. 17-11)

Şiirlerde mürşid ve pîr arasındaki münasebeti anlatabilmek için Hallâc-ı Mansûr’un diğer bir kullanımını görmek mümkündür. Bu kullanımlarda ilkinde olduğu gibi Hallâc-ı Mansûr’u ideal edinme, ona karşı derin hayranlık duymaktan daha çok mürşidi yüceltme için ona değinmek söz konusudur.⁴⁵⁶

Mevlevî olan ve Mevlânâ’ya bağlılığını sıkça dile getiren Leylâ Hanım, aşağıdaki beyitte, kendisini Hallâc-ı Mansûr’a benzeterek, aşkı Monlâ uğruna canını vermeye hazır olduğunu dile getirmektedir.

Aşk-ı Monlâ ile yandım yine Mansûr-âsâ

Çekeyim kendimi hünkârım için dâra sabâh

L. D. (G. 20-7)

Mihri Hatun, bu iki kullanımdan farklı olarak Allah’a olan muhabbetini dile getirmek için kendisini Hallâc-ı Mansûr’a benzetmekte ve onun gibi Allah aşkı uğruna canını vermeye hazır olduğunu belirtmektedir.

⁴⁵⁵ Leyha Divanı’nda Hallâc-ı Mansûr’un diğer kullanımı için bkz.: G. 20-7.

⁴⁵⁶ Demirbağ, 1-12.

*Mihriüni gönliimde muhkem tutmuşam Hak söylerem
Sıkk ile Mansûr-veş urğana gelmişlerdenüz*

M. D. (G. 64-3)

*Küfr-i zülfinde Habîbün aşk ile cân virmege
Gelmişem Mansûr-veş berdârdan ben dönmezem*

M. D. (G. 101-2)

Şeref Hanım, bir kasidede Hz. Muhammed’e nidada bulunarak nefesine ve şeytana uyarak günahkâr olduğunu ve günahları nedeniyle Hallâc-ı Mansûr gibi darağacına çekilmeyi hak ettiğini şöyle dile getirmektedir:⁴⁵⁷

*Uydı şeytana neyleyim bilmem
Nefs-i gaddâra yâ Resûlallâh*

*Hem-çü Mansûr cürm ile şâyân
Çekseler dârâ yâ Resûlallâh*

Ş. D. (K. 2-7,8)

Tevhîde Hanım da kimini Sultan Süleyman kılarak güç kuvvet veren, kimini de kendi aşkıyla dar ağacına gitmeye razı Hallâc-ı Mansûr eyleyen Allah’tan meded ummaktadır:

*Kimine mührü verip Sultân Süleymân eyledi
Ey kiminin Mansûr-veş dâr eden Mevlâ meded*

T. D. (Münâcâtlar 3a/3-5)

3.5.10. Hüsâmeddin Çelebi

622/1225’de Konya’da doğan Hüsâmeddin Çelebi, Mevlânâ’nın müridi olup, samimi bir sevgiyle Mevlânâ’ya bağlı olarak bilinmektedir. Mevlânâ’da Hüsâmeddin Çelebi’ye saygı ve iltifat göstermiştir. Yazılmasına vesile olduğu ve katipliğini yaptığı *Mesnevî*’nin birçok yerinde Mevlânâ, Hüsâmeddin Çelebi’yi “*Hak nûru, Ruh cilası, Hak ziyası, dinîn ve gönlin hüsâmı (kılıcı)*” gibi sıfatlarla methetmektedir. Mevlânâ, *Mesnevî*’nin her cildinde “*Hüsâmînâme*” adını verdiği bölümlerde Hüsâmeddin

⁴⁵⁷ Şeref Divanı’nda Hallâc-ı Mansûr’un diğer kullanımları için bkz.: T. 39-3; G. 60-7.

Çelebi'yi anmıştır. Hüsâmeddin Çelebi Mevlânâ'nın ardından yerine halife olmuş, 12 Şaban 683 (24 Ekim 1284) tarihinde Konya'da vefat etmiştir. Mevlânâ'nın kabrinin baş ucunda medfundur.⁴⁵⁸

Kadın şairlerden yalnızca Tevhîde Hanım divanında Hüsâmeddin Çelebi'yi zikretmektedir. Mevlevî olan Tevhîde Hanım, Mevlânâ, Şems-i Tebrizî, Sultan Veled'e övgüde bulundukta hemen ardından da Hüsâmeddin Çelebi'nin manevi mürşidi olduğunu belirtmektedir.

Baş keseriz pîrimiz Molla-yı Rûm'a Tevhîde biz

Mürşidimdir Molla Hünkâr Fahreddin Çelebi

Înâbe aldığım şeb bi hamdi'llâh bu ednânın

Mâ'nevi mürşidi oldu Hüsameddin Çelebi

T. D. (Mu'amma 98b/)

3.5.11. İbrâhim b. Edhem

Zâhid, sûfi ve muhaddis İbrâhim b. Edhem, Horasan'ın Belh şehrinde doğmuştur. Belh'teki sultanlar sülalesinden olan itibarlı ailesi Arap kabilelerinden Benî İcl'e veya Temîm'e mensuptur. Belh hükümdarı veya şehzade iken tahtını terk edip tasavvufa meyleterek zühtlü, takvalı bir yaşamı benimsemiştir. Bu nedenle destanlaşan hayatına dair muhtelif rivayetler bulunmaktadır.⁴⁵⁹

İbrâhim b. Edhem gençlik yıllarında bir av sırasında gaipen ses duyup gafletten uyanarak takvalı bir yaşamı tercih edip tahtını terketmesi, Belh'ten ayrılarak çölde

⁴⁵⁸ Abdülkâki Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, (1. Basım), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1953, 19-28; H. Ahmet Sevgi "Hüsâmeddin Çelebi" *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 512; Vanlı, 834, 835.

⁴⁵⁹ Abdülkerim Kuşeyri, (Haz. Süleyman Uludağ), 78; H. K. Yılmaz, *Gönül Erleri -Kırk Veli*, 55; Onay, 201; Ramazan Çelik, *Türk Edebiyatında İbrâhim Bin Edhem Velâyet-Nâmeleri ve Adanalı Seyyid Nevruz'un Velâyet-Nâme-i İbrâhim Edhem'i (İnceleme-Metin-İndeks)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Kayseri 2022, 27; Reşat Öngören, "İbrâhim b. Edhem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXI, 293.

aylarca tek başına seyahat edip, karşılaştığı bir kişiden “ism-i azam” duasını öğrenmesi, bu duayı okuyunca da Hızır’la buluşması hayatına dair menkıbevi anlatımlardandır.⁴⁶⁰

Yaşadığı olağanüstü hadiseler nedeniyle tüm saltanatını terk etmesi, İslâm edebiyatında destanlaştırılarak anlatılmaktadır. Horasan’dan ayrılarak Irak, Şam, Hicaz ve Rum (Anadolu)’da Antakya, Tarsus, Maraş gibi beldeleri dolaşarak değirmencilik, odunculuk, çiftçilik, ırgatlık, bostan bekçiliği gibi işler yapmış elinin emeğiyle geçimini sağlamaya çalışmıştır.⁴⁶¹

İbrâhim b. Edhem Mekke’deyken Süfyân es-Sevrî, Fudayl bin Iyaz, Ebû Yusuf Gasûlî ve İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe ile dostluk kurup onların sohbetlerinde bulunmuştur. Bizanslılara karşı yapılan deniz savaşlarına katılan İbrâhim b. Edhem’in 166/783 yılında Şam’da vefat ettiği rivayet edilmektedir.⁴⁶²

İbrâhim b. Edhem’in hayatı ve kişiliği etrafında oluşan birçok menkıbe bulunmaktadır. Bu menkıbeler İslâm edebiyatında manzum-mensur edebî eserlerine konu olmuştur. Onun kerametler gösterdiğine inanılması, Allah sevgisini tüm sevgilerden üstün tutması, Hızır’la arkadaşlık yapması, Ebû Hanîfe gibi devrin ulemasıyla dostluk kurması, el emeğiyle geçimini sağlaması özellikle tasavvufî kitaplarda işlenerek dinî heyecan oluşturulmuştur. Hayatına dair menkıbeler de halk arasında yaygınlık kazanmıştır.⁴⁶³

Türk edebiyatında “İbrâhim b. Edhem” konulu hikâyeler XIV. yüzyıldan itibaren, mensur olarak kaleme alınmıştır. Onunla ilgili manzum eserlerin de bu yüzyılda görüldüğü kabul edilmektedir. Mensur eserlerde genellikle tahkiyeli bir üslup ve sade bir dille anlatımlarda bulunulurken, manzum eserlerde sanatlı, süslü ve lirik bir üslup kullanıldığı görülmektedir.⁴⁶⁴

İbrâhim b. Edhem, divan şiirinde tacını tahtını, dünya nimetlerini terk etmesi yönüyle anılmakta ve terk kavramı açıklanıp, eldeki olan her şeyin terk edilmesi

⁴⁶⁰ Abdulkerim Kuşeyri, (Haz. Süleyman Uludağ), 78; Çelik, 27; Öngören, “İbrâhim b. Edhem”, 293.

⁴⁶¹ Çelik, 27; H. K. Yılmaz, *Gönül Erleri -Kırk Veli*, 55; Hikmet Biray, Mehmet Sarı, *İbrahim bin Ethem Küssası*, (1. Basım), Medrese Kitabevi, Afyon 1995, 4; Kuşeyri, (Haz. Süleyman Uludağ), 78; Öngören, “İbrâhim b. Edhem”, 293.

⁴⁶² Abdulkerim Kuşeyri, 78; Çelik, 27-28; Feridüddin Attâr, (Çev. Uludağ), I. 125; Öngören, “İbrâhim b. Edhem”, 294; H. K. Yılmaz, 55.

⁴⁶³ Çelik, 61; Nurettin Albayrak, “İbrâhim b. Edhem”, (Edebiyat), *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXI, 295.

⁴⁶⁴ Çelik, 61,62; Albayrak, “İbrâhim b. Edhem”, (Edebiyat), 295.

gerektiği vurgulanırken onun menkıbevi hayatına telmihte bulunmaktadır.⁴⁶⁵ Şiirlerde İbrâhim yerine babasının ismi Edhem veya “*İbn-i Edhem*” adıyla da geçmektedir.⁴⁶⁶

Fıtnat Hanım, Şerîf Velîyü’l-dîn Efendi adına yazdığı tarihte onu överken haram ve gûnahtan çekinmesi hususunda İbrâhim b. Ethem’e benzetmektedir. İbrâhim b. Edhem’i de “*İbn-i Edhem*” adıyla zikretmektedir.

Fıkıhta bû-Hanîfe akl ü dânişde Felâtûn’dür
Verâ’da İbn-i Edhem’dür hikemde İbn-i Sînâ’dur

F. D. (T. 17-9)

Âdile Sultan, İbrâhim b. Edhem’in tacını, tahtını terk edip tasavvuf ehli bir derviş olduğunu hatırlatarak, ilahî aşka ulaşmak için malını terk etmesi gerektiğini kendisine telkin etmektedir.

Zât-ı İbrâhîm-i Edhem gibi ol dervîş-i pâk
Var soyun dergâh-ı aşka vârunı eyle hebâ

A. D. (G. 5-7)

Tevhîde Hanım, aşağıdaki beyitte İbrâhim b. Edhem gibi takvalı bir yaşam sürerek ilahi aşkla yanmayı kullarına nasip eden Allah’tan medet ummaktadır.

Kimine hûbb-ı dünyâyı eyledin bir dem atâ
Kimine İbrâhim Edhem-veş zâr eden Mevlâ meded

T. D. (Münâcât 3/3a-6)

3.5.12. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

Adı, Muhammed Celâleddin olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 6 Rebûlevvel 604’te (30 Eylül 1207) Horasan’ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası Bahaddin Veled dönemin tanınan bilginlerindendir. Moğol istilasını nedeniyle Belh’ten ayrılıp İran, Hicaz ve Şam yolculuklarından sonra Selçuklu hükümdarı Alaaddin’in daveti üzerine Anadolu’ya gelip Konya’ya yerleşmiştir.⁴⁶⁷

⁴⁶⁵ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 133; Üstüner, 366; Vanlı, 835; Zavotçu, 348.

⁴⁶⁶ Tökel, 322, 323; Üstüner, 366.

⁴⁶⁷ Adnan Karaismailoğlu, “Mevlânâ ve Hayatı”, *Mevlâna Araştırmaları Derneği*, 13 Eylül 2014. <https://mevlanader.com/mevlana-ve-hayati/>; Nilgün Açık, *Divan Edebiyatı’nda Mevlevîlik Etkisi ve*

İlmî eğitimini babasından almaya başlayan Mevlânâ daha sonra Seyyîd Burhaneddin'in öğrencisi olarak hem tasavvuf hem diğer ilimlerde ilerleme sağlamıştır. Konya'da çeşitli medreselerde ders vermiştir. Mevlânâ'nın mistik ruhunun oluşumuna katkıda bulunan hiç şüphesiz Şems-i Tebrizî'dir. Şems-i Tebrizî'nin Mevlânâ'nın lirik şiir yazmasında büyük etkisi olmuştur. Mevlânâ'nın Şems'le dostluğu sırasında medrese derslerini ve müritlerinin irşat işini bırakmış olması halkın tepkisini çekmiş bu durum karşısında Şems ortadan kaybolmuştur. İşte bu süreçte Mevlânâ lirik şiirlerini yazmaya başlamıştır. Şems'ten sonra Kuyumcu Selahattin Zerkub ile dostluk kurmuştur. Ardından da Hüsamettin ile dostluğu 672/12 Aralık 1273 yılında vefat etmesine kadar devam etmiştir. Mevlânâ Konya Mevlevîhane'sine defnedilmiştir.⁴⁶⁸

Mevlânâ, yaşadığı Selçuklu Devleti'nin son döneminde siyasi olaylara şahit olmuş, devlet büyüklerinden ilgi görmüş ve onlara nasihatlerde bulunmuştur. Dünya çapında tanınmasındaki en önemli etken; yaşadığı dönemde ortaya koyduğu fikirleri ve vefatından sonra felsefesi etrafında oluşturulan tasavvufi düşünceleridir.⁴⁶⁹

Mevlânâ'nın tasavvufi düşüncesinin kaynağı Kur'an-ı Kerim ve sünnete dayanır. “*Vahdet-i Vücûd*” olarak adlandırılan tasavvufi düşüncesine göre; her ne kadar görünüşte ayrılıklar olsa da varlıkta birlik esastır. İyi-kötü, iman-küfür, hayır-şer ayrımları beşer bazında olup, Allah'a nispetle bunlar birdir. Kötü olmadan iyi bilinemez, küfür olmadan küfür terk edilemez. Ona göre gerçek tevhîd'e ulaşma kulun kendi varlığından soyutlanmasıyla gerçekleşir.⁴⁷⁰

Mevlânâ'nın yaşadığı dönemde edebiyat dilinin Farsça oluşu ve aile çevresinden başlayarak tahsilini bu dille yapmış olması nedeniyle eserlerini Farsça yazmıştır. Mevlânâ'nın; asıl adı *Mesnevî-i Ma'nevi* olan, içinde tasavvufi yönü ağır basan didaktik eser *Mesnevî* ve *Şemsü'l-Hakayık* olarak da bilinen Şems ve Hamuş mahlasını kullanarak yazdığı gazellerden oluşan *Divân-ı Kebîr* manzum eserleridir. Din, ahlâk,

Mevlevî Şairler, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Malatya, 2002, 154, Reşat Öngören, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, XXIX, 441; Vanlı, 387.

⁴⁶⁸ Açık, 154; Karaismailoğlu, “Mevlânâ ve Hayatı”, <https://mevlanader.com/mevlana-ve-hayati/>; Öngören, 441-445.

⁴⁶⁹ Mehmet Ali Hacıgökmen, “Mevlâna Celaleddin-i Rumi'nin Selçuklu Sultanları ile İlişkileri” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 36, 2014, 115-135.

⁴⁷⁰ Öngören, 445.

tasavvuf, felsefe ve şiir konularındaki sohbetlerini içeren *Fîhi mâ Fîh*, yedi vaazından oluşan *Mecâlis-i Seb'a*, Selçuklu devleti ileri gelenleri ve devlet erkanına yazdığı 145 mektuptan oluşan *Mektûbât* mensur eserleridir.⁴⁷¹

Mevlevîlik Mevlânâ'nın vefatından sonra oğlu Sultan Veled tarafından teşkilatlandırılıp tarikat sistemi olarak kurulmuştur. XVII. yüzyılda Anadolu'da büyük önem kazanmış ve bugün dünyada birçok ülkede taraftarı olan bu tarikatta temel eser *Mesnevî*'dir.⁴⁷²

İslam dünyasında önemli kişilerin isimlerinin önüne hürmet belirtmek maksadıyla getirilen “*Mevlânâ*” lakabı Mevlânâ Celâleddîn Muhammed'le adeta özel isme dönüşmüştür. Farsça sultan manasına gelen “*Hudâvendigâr*”, doğduğu şehre nispetle “*Belhî*”, Anadolu'daki yaşamına nispetle de “*Rûmî*, *Mevlânâ-i Rûmî*, *Mevlânâ-i Rûm*”, müderrisliğine nispetle “*Molla Hünkâr*, *Mollâ-yı Rûm*”, hürmet ifadesi olarak da “*Hazret-i Pîr*” ve “*Hazret-i Mevlânâ*” lakapları Mevlânâ için kullanılmaktadır.⁴⁷³

Kadın şairlerimizden Mevlevî olan Leylâ Hanım, Şeref Hanım ve Tevhîde Hanım divanlarında Mevlânâ ve Mevlevîliğe dair pek çok manzume kaleme almışlardır. Bu şiirlerinde Mevlânâ'nın farklı unvanlarını da kullanmışlardır.

Mevlevî olmayan Mihrî Hatun, divanında Mevlânâ'nın şahsından bahsetmezken, dervişlerin farklı yollarda da olsa manevî alanda gönül birliğinde bulunduklarını dile getirerek, Zühre yıldızının tüm yıldızlar içinde çengi çalması gibi Mevlevî dervişin zikir meclisinde raksa duranların şahı olduğunu belirterek Mevlevîliği övmektedir.

Zühre çengin çala çarh içre yara çâr-pâresin

Meclis-i âs içre raks urursa şâhâ Mevlevî

M. D. (G. 196-5)

Âdile Sultan, “*Der Vâsf-ı Pirân-ı İsnâ Aşer Kuddise Sırrâruhüm*” başlıklı tarikat şeyhlerini övdüğü şiirinde Mevlânâ'yı “*Kurb-ı cihân, vâkıf-ı sırr u ma'na*” gibi vasıflarla överek, onun nebilerin irşad ettiği irfanın adeta tercümanı olduğunu ve aşk ile dünyada ve manevî âlemde hakkı zikrederek döndüğünü dile getirmektedir.

⁴⁷¹ Açık, 156; Öngören, 446, 447; Vanlı, 837; Zavoçu, 457.

⁴⁷² Açık, 155; Pala, “*Ansiklopedik Divân şiiri sözlüğü*”, 312; Vanlı 746.

⁴⁷³ Öngören, 441; Karaismailoğlu, “*Mevlânâ ve Hayatı*”, <https://mevlanader.com/mevlana-ve-hayati/>

*Hazret-i Kutb-ı cihân vâsf-ı sırr u ma'nâ
Rehber-i râh-ı kemâlât-ı celî Mevlânâ*

*Nâzm-ı Mesnevî vü râmiz-i sırr-ı Kur'ân
Tercemân-ı nebevî menba'ı irfân ü vefâ*

*Mihr ü meh bendesidir çarh-ı felek hayrânı
Etmede aşkı ile devr siyyemâ arz u semâ*

A. D. (Der Vâsf-ı Pirân-ı İsnâ Aşer Kuddise Sırrâruhüm IX/41-45)

Mevlevî olan ve vefatında Galata Mevlevîhane'sine defnedilen Leylâ Hanım, divanında Mevlânâ ve Mevlevîlikle ilgili birçok şiir yer almaktadır. Mevlânâ ve Mevlevîlik kültürüne ait mefhum ve remizleri adeta divanının her köşesine nakşetmiştir. Divanında, 1. muhammes, 1. tesdis, 1. tesmim, 5. murabba'yı Mevlânâ, 6., 7., 8., 11., 12., 13., 14. murabbaları ve 6. kıt'ayı da Mevlevî büyükleri hakkında kaleme almıştır⁴⁷⁴.

Leylâ Hanım, divanında Mevlânâ'yı “*Mevlânâ, Hazret-i Pîr, Hazret-i Monlâ, Monlâ-yı Rûm, Cenâb-ı Monlâ, Monlâ Celâleddîn-i Rumî, Cenâb-ı Pîr, Monlâ Celâl, Monlâ Celâleddîn*” unvanlarıyla zikretmiştir.⁴⁷⁵

Leylâ Hanım, Mevlânâ'ya o kadar bağlıdır ki şiir söyleme feyzi ve kabiliyetinin kaynağının Mevlânâ olduğunu ve söyleyenin kendisi değil Mevlânâ olduğunu şöyle dile getirir:

*Yokdur eş'âra benim zerrece isti'dâdım
Söyleyen ben değilim Hazret-i Monla'nındır*

L. D. (G. 34-6)

Leylâ Hanım, Mevlânâ'nın meşhûr beytinin (*Âh mine'l-aşk ve hâlâtihi / Ahraka kalbî bi-harârâtihi*) üzerine 6 mısra ekleyerek tesmin yapmış ve gönlünün onun muhabbetiyle yandığını, dertliler için dergâhının sığınak olduğunu dile getirmiştir.

⁴⁷⁴ Arslan, *Leylâ Hanım Divanı*, 92, 93.

⁴⁷⁵ Leylâ Divanı'nda Mevlânâ'nın diğer kullanımları için bkz.: Mr. 1; Mr. 2-3; Mh. 1; Ms. 2-7, 8; Tsm. 1; Tb. 4/III-15; Tb.5/IV-19; T. 28-4; T. 34-5,6; T. 35-5; T. 54-5; G. 2-7; G. 3-7; G. 6-7; G. 20-7; G. 22-6; G. 24-5; G. 25-7; G. 30-6; G. 36-8; G. 45-5; G. 46-6; G. 48-6; G. 60-8; G. 63-9; G. 68-6; G. 73-6; G. 75-7; G. 86-8; G. 93-6; G. 101-8; G. 103-6; G. 108-8; G. 109-7; G. 110-6; G. 113-7; Ş. 5-4; R. 5; R. 11; R. 12.

*Levha-i dilde ben o şâhen-şehi
 Seyr idüp oldum o zamân vâlihi
 Geşt iderek deşt-i kazâda rehi
 Eyledi âhım kara mihr ü mehi
 Âhımı zann eyledin ammâ tehî
 Nâle vü feryâd eser eyler gehî
 Âh mine'l-aşk ve hâlâtihi
 Ahraka kalbî bi-harârâtihi*

L. D. (Tsm.1-1)

Şair, Vezîr-i Âzam Gâlib Paşa için yazdığı tarihte onun için Hz. Mevlânâ'nın manevi yardımını talep ederek, İstanbul halkının kudümleriyle semâ ettiğini, bütün İstanbul'un bu niyette birleştiğini şöyle dile getirmektedir:

*Semâ itdi kudûmiyle Sitanbul halkı eyvallâh
 Ana yardımcı olsun evvel âhir Hazret-i Monlâ"*

L. D. (T. 9-4)

Leylâ Hanım, bir muhammeste Mevlânâ'ya "gizli sırlar hazînesi, dervişlerin cisminin canı, zamanını güneş gibi aydınlatan, sâliklere rehberlik eden, âşıkların meclislerini mum gibi aydınlatandır" ifadeleriyle iltifat etmektedir.

*Genc-i esrâr-ı nihândır Hazret-i Monlâ-yı Rûm
 Cism-i dervîşâna cândır Hazret-i Monlâ-yı Rûm
 Şems-veş dehre ayândır Hazret-i Monlâ-yı Rûm
 Reh-nümâ-yı sâlikândır Hazret-i Monlâ-yı Rûm
 Şem-i bezm-i âşıkândır Hazret-i Monlâ-yı Rûm*

L. D. (Mh. 1-1)

Mevlânâ'ya olan bağlılığını Leylâ Hanım, "bende" kelimesiyle tanımlamıştır. Şair, kendisini bir hizmetçi addederek, şeyhinden kalbini aşk sırlarıyla doldurup ilahi aşka ulaşmasını ve harabe gönlünü tamir etmesine yardımcı olmasını istemektedir.

*Sırr-ı aşkın dile itsün te'sîr
 Meded it bendene yâ Hazret-i Pîr
 Dil-i vîrânemi eyle ta'mîr
 Meded it bendene yâ Hazret-i Pîr*

L. D. (Mr.1-1)

Aynı murabbada, pîrinin nazarına iltifat ederek ondan medet ummaktadır. Pîrin nazarının aşk tohumu olduğunu belirterek, aşkın eseriyle güneş, ay ve yıldızların deveran etmesi gibi dervişin de döndüğünü belirtmektedir.

*Eser-i aşkın ile şems ü kamer
Hep semâın gibi devrân eyler
Merhamet senden olur eyle nazar
Meded it bendene yâ Hazret-i Pîr*

L. D. (Mr.1-8)

Leylâ Hanım, eğitiminde ve şair olmasında önemli katkıları bulunan dayısı Keçecizade İzzet Molla için bir mersiye kaleme almıştır. Bu mersiyede Mevlevî olan dayısına Mevlânâ'nın mahşerde şefaati olmasını istemektedir.

*Mahşerde ya Rab Hazreti Monla ola şefî'
Eylerdi zira dergeh-i hünkara hidmet ah*

L. D. (Tb. 4-26)

Mevlevî olan Şeref Hanım da Mevlânâ'ya olan muhabbetini divanında yer alan müstakil manzumelerle dile getirmiştir. Divanında 5., 6., 7. kasideler, 15. tahmis, 6. müseddes, 20. gazel başlı başına Mevlânâ için yazılan manzumelerdir.⁴⁷⁶

Şeref Hanım, divanında Mevlânâ için “*Mevlânâ, Monlâ-yı Rûm, Molla Hünkâr, Celâlî'd-dîn, Hazret-i Mollâ, Hazret-i pîr*” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁷⁷

Mevlevî olarak o, Hz. Mevlânâ'ya duyduğu muhabbeti dile getirdiği aşağıdaki beyitte ondan himmet, şefaati ve aman dilemektedir:

*Cem eyleyicek ferdâ bi'l-cümle fakîrânın
Ben bî-kesi de yâd it yâ Hazret-i Mevlânâ*

Ş .D. (K. 5-11)

Şeref Hanım “*Der Hakk-ı Molla Hünkâr*” başlıklı bir müseddeste Mevlânâ'nın en yaşlısından en gencine, en yüksek makamdakilerden en alt makamdakine kadar

⁴⁷⁶ Arslan, *Şeref Hanım Dîvânı*, 94.

⁴⁷⁷ Şeref Divanı'nda Mevlânâ'nın diğer kullanımları için bkz.: K. 5; K. 6; K. 7-2; K. 7-12; T. 5-2; T. 9-1, 2; T. 48-3; T. 59-3, 4, 5; T. 66-3; T. 84-5; T. 115-3; T. 116-4; Ms. 6; Tb. 3/III-15; Tc. 1/III-22; G. 11-5; G. 26-5; G. 27-9; G. 66-5; G. 70-5; G. 89-5; G. 97-5; G. 103-7; G. 110-7; G. 144-5; G. 164-9; G. 202; G. 207-5 ; Kk. 6-5; Kk 7-8; Kt. 13-2; R. 4, Nazım Şekli Belli Olmayanlar- Münâcât-6.

herkes tarafından büyüklüğünün kabul gördüğünü ve herkesin onu tanıdığını şöyle ifade etmektedir:

*Uluvv-i kadr-i Mevlânâyı yok bir ferdin inkârı
Bilür şâh u gedâ pîr u cüvân hep Molla Hünkârı*

Ş. D. (Ms. 267-268)

Aşağıdaki beyitte de feleğe seslenen Şeref Hanım, mürşidinden aman dilemektedir:

*Himmeti hâzır felek elbet derim Hünkârıma
El-amân Pîrim yetiş geldi mürüvvet demleri*

Ş. D. (G. 253-7)

Şeref Hanım, bir gazelinde de herkesten ümidini kesip Mevlânâ'nın dergâhında ona boyun eğeceğini belirtmektedir.

*Nâfile gezme yeter cümleden it kat-ı ümîd
Düş Şeref dergeh-i Hünkârıma şimden sonra*

Ş. D. (G. 209-5)

Şair, aşağıdaki beyitte mürşidi olan Mevlânâ'ya “*pir*” diye hitap edip halini ancak ona arz ettiğini belirtmektedir.

*Şeref arz eylerim elbette hâlim Hazret-i Pîr'e
O dergâha kadîm-i âşinâyım yad olur sanma*

Ş. D. (G. 207-5)

Şeref Hanım, Mevlânâ'nın nesebinin Hz. Ebû Bekir'e dayandığını belirterek hiç kimsenin Mevlânâ'ya mukayese edilemeyeceğini bu yüzden Mevlânâ'ya tabi olanların hem gönül hem de sadakat sahibi olduklarını şöyle dile getirmektedir:

*Celâleddîn-i Rûmî nâmı ceddi Hazret-i Sıddîk
Olur mı hiç kimse zât-ı bî-hemtâsına tatbîk*

Ş. D. (Ms. 6-2)

Bu yüzden Hz. Mevlânâ'ya tâbi olanların da hem gönül ehli hem de sadakat ehli olduklarını söyler:

*Ceddi Siddîk olduğıyçün Hazret-i Pîrin bütün
Ehl-i dil ehl-i sadâkatdır gürûh-ı Mevlevî*

Ş. D. (K. 7-2)

Şeref Hanım, Mevlevî kültürüne ait unsurlara da divanında sıkça yer vermiştir. Bu unsurlardan biri “Sema” dır. Şeref Hanım, Mevlevî dervişlerinin semâ ederken ellerinin birini yukarıya diğerini aşağıya doğru açmalarını uçmaya niyetlenen insana benzetmektedir.

*Bâl u per açmakdan iderken semâ ‘
Uçmak imiş niyyet-i Monlâ-yı Rûm*

Ş. D. (K. 6-9))

*Sanma bîhûde semâ eyler açup bâl ü perîn
Uçmağa ferdâ işâretidir gürûh-ı Mevlevî*

Ş .D. (K. 7-16)

Ayrıca semâ ederken dervişin gözlerinin kapalı olmasının âlemi görmemesi anlamına gelmediğini, bilakis Cenâb-ı Hakk’ın yaratışındaki sanatı döne döne seyrettiğini şöyle ifade etmektedir:

*Semâ eyler iken sanma gözünden âlemi pinhân
İder sun-ı Cenâb-ı Hâlıkı döne döne seyrân*

Ş. D. (Ms. 6-5)

Mevlevî olan Tevhîde Hanım, divanında Mevlânâ ve Mevlevîlik kültürünün unsurları ve intisap ettiği Mevlevî şeyhlerine yer vermiştir. Divanında Mevlânâ için “*Mevlânâ, Hazret-i Molla Celâl, Molla-yı Rûm, Molla Hünkâr*” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁷⁸

Uzun bir arayıştan sonra Mevlânâ’nın bendesi olduğunu belirten Tevhîde Hanım’a göre Mevlevî dervişi olmak zordur. Bu durumu şöyle dile getirmektedir:

⁴⁷⁸ Tevhîde Divanı’nda Mevlânâ’nın diğer kullanımları için bkz.: Hazret-i Mevlâna Hakkında Kadessa’llâhü Sırren Azîz Hakkında, 24; Hazret-i Mevlâna Hakkında Kadessa’llâhü Sırren Azîz Hakkında 25; Hazret-i Mevlâna Hakkında Kadessa’llâhü Sırren Azîz Hakkında 26; Kendi Vâlidemin Târih-İ Fevt 33-1; Mu’amma 98b/259.

*Hamr-ı hakiki içmeden
Hod mâsivâdan geçmeden
Âteş-i aşkda pişmeden
Sen derviş olamazsın*

T.D. (Hazret-i Mevlânâ Kadessa'llâhü Sırren Azîz Hakkında 14b/1)

*Budur tarîk-i Mevlevî
Gönlünü et Allâh evi
Bilmezsen ilm-i ma'nevi
Sen derviş olamazsın*

T.D. (Hazret-i Mevlânâ Kadessa'llâhü Sırren Azîz Hakkında 14b/4)

Tevhîde Hanım, aşağıdaki beyitte Mevlânâ'yı ariflerin şahı olarak niteleyerek onun dervişi olduğunu belirtmektedir.

*Şâh-ı kutbü'l-ârifîndir Hazret-i Molla-yı Rûm
Biz anın dervişiyiz inkârımız yok bi'l-umûm*

T. D. (Diğer 111b/403)

Miraç gecesinde bile Mevlânâ'nın övüldüğünü belirterek mahşerde müridi olup kendisine onun yardımcı olacağını belirtmektedir.

*Leyl-i mi'racda gördü ulüvv-i şânına sordu
Seni Allâh senâ etdi Resûlullâh ey dâna
Bi hamdi'llah sana Tevhîde dünyâda mürid oldu
Mu'inimsin rûz-ı mahşer ya Hazret-i Mevlânâ*

T. D. (Mu'ammâ 98a/256)

Tevhîde Hanım, divanında Mevlânâ'nın soyunu devam ettiren Konya şeyhlerinden Fahrettin Çelebi ve Hüsametdin Çelebi'yi de zikretmiştir.

*Zâhidâ bî-hûde sanma sen bu figân ü âhımız
Hazret-i pîr bendesiyiz Molla-yı Rûm'dur şâhımız
Himmetiyle açar elbet kurb-i Hakka râhımız
Hünkâr Fahrettin eşîğidir bizim derğahımız*

T. D. (Hazret-i Mevlânâ Kadessa'llâhü Sırren Azîz Hakkında 13b/25-1)

Eyledi Alî Resûlden bey'at-i ahz-ı tarîk
Hazret-i Molla-yı Rûmla aşk-ı Hak oldı refîk
Biz dahî evlâd-ı pîrle eyledik azm-i tarîk
Molla Fahretdîn eşiğidir bizim derğâhımız

T. D. (Hazret-i Mevlânâ Kadessa'llâhü Sırren Azîz Hakkında 13b/25-3)

3.5.13. Muhammed Bahâeddin Nakşibend

Tam adı Hacı Muhammed b. Muhammed el-Buhârî, olup 718/1318 yılında Buhara yakınlarındaki Kasrıarifan köyünde doğmuştur. Nakşibendiyye tarikatının kurucusudur. Daha üç yaşındayken babasının müşidi Baba Muhammed Semmâsî onu evlatlık olarak kabul edip manevi eğitimi için Emir Külal'i görevlendirmiştir. Tarikat adap ve terbiyesini Küllah'ın yanında alan Bahâeddin Nakşibend'in kendisinden önce yaşayıp vefat etmiş olan Abdülhalık-ı Gücdüvânî ve Hakîm et-Tirmizî'nin ruhaniyetine intisap ettiği için “Üveysi” olduğu aktarılmaktadır.⁴⁷⁹

Bahâeddin Nakşibend'in mezarlıkta dolaşırken olağanüstü haller yaşaması ve ruhi âleminde değişikliklerin meydana gelmesi sonucunda cehri zikri terk ederek hafi zikre yöneldiği bildirilmektedir. Uzun süren müritlik dönemi ve tarikattaki sülukünü tamamlayan Bahâeddin, Kasrıhindûvân'a dönerek çok sayıda insan yetiştirmiştir. 791 (2 Mart 1389) tarihinde köyünde vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir. Nakşibendiyye tarikatı yayıldıkça Bahâeddin'in mezarının etrafında külliye kurulmuş medfun bulunduğu Buhara, Orta Asya Türkleri için önemli bir merkez olmuştur. Anadolu'da özellikle Şâh-ı Nakşibend, Gavs-ı A'zâm unvanlarıyla anılmaktadır. Hakkında pek çok keramet anlatılmaktadır.⁴⁸⁰

Kerametın fazla bir değeri taşımadığı kanaatinde olan Bahâeddin'in, geleneksel sûfilîğin belli giyinme tarzından kaçınması, tekkede oturmayı sevmemesi yönüyle Melâmetiyye hareketini hatırlattığı belirtilmektedir.⁴⁸¹

⁴⁷⁹ Hamid Algar, “Bahâeddin Nakşibend”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, IV, 458; Mehmet Emin Fidan, *Abdülmecîd Hânî, Hadâiku'l-verdiyye (Nakşî Şeyhleri)*, (1. Basım) Semerkand Yayınları, İstanbul: 2011, 487-508.

⁴⁸⁰ Algar, 459; Fidan, 487-508.

⁴⁸¹ Algar, 459; Fidan, 487-508.

Orta Asya, Türk ve Tatar boyları arasında resmî tarikat olarak benimsenen Nakşibendiliğin bu bölgelerde yayılmasında Yeseviliğin Türkler üzerindeki etkisi büyük rol oynamıştır.⁴⁸²

Nakşibendiyye tarikatı taraftarları sünnî olup, şer'i emirlere ehemmiyetle uymakta, batinî ve zahirî sistemleri birleştirerek, temiz ahlak, dürüstlük ve iyi kalplilik üzere hareket etmeyi esas almaktadırlar.⁴⁸³

Divan şiirinde pek çok velinin ismi teşbih, telmih ve mecazlarla iç içe zikredilirken Nakşibend'in ismi, genellikle onun büyüklüğünü dile getirmek ve Nakşîliğe vurgu yapmak adına kullanılır.⁴⁸⁴

Kadın şairlerden Âdile Sultan, Nakşibendiyye tarikatına mensup olup, Bala tekkesi Şeyhi Ali Efendi'ye intisap etmiştir. Şah-ı Nakşibend'e büyük hürmet duymakta, yazdığı bir medhiyyede bu hissiyatını dile getirmekte ve tarikatının zikir usulleri hakkında bilgi vermektedir.

Mazhar-ı envâr-ı zât-ı Kibriyâ'dır Nakşibend

Vâkıf-ı râz-ı rumûzât-ı Hudâ'dır Nakşibend

Pîşvâmuz Hazret-i Sıddık-i a'zamdır bizim

Nesl-i pâkile siyâdet-intimâdır Nakşibend

Sırr-ı aşkın mahremi Zât-ı Hudâ'nın ârifî

İftihâr-ı âşıkân-ı evliyâdır Nakşibend

Zikrimiz zikr-i hafîdir gâhı ammâ cezbede

Mültecâ-yı cümle-i bay-ü gedâdır Nakşibend

Eyle yâhû nakş-i nûr-i zikr ile kalbin cilâ

Pertev-i âyîne-i âlem nümâdır Nakşibend

A. D. (Der Vâsf-ı Hazret-i Pir Muhammed Bahâe'din Nakş-Bend (K.S) 31-1-5)

⁴⁸² Algar, 459; Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 348.

⁴⁸³ Necdet Tosun, "Nakşibendiyye (Âdâb ve Erkân)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 342-343.

⁴⁸⁴ Babür, 123-157.

Âdile Sultan, on iki pir için yazdığı bir methiyyede Bahâeddin Nakşibend'i büyük evliya olduğunu belirterek övmekte ve ölüm tarihini kayda düşmektedir.

Nakş-bend Hazret-i Sultân Bahâ'ed-dîn'e

Evliyâ bendedir ol pîr-i kerem âyine

Bezm-i uşşâka safâ sadr-i kemâlâta şeref

Dürr-i ikbâle sade f nûr-ı dile gencîne

Yediyüz on sekizinde buyurub dehre tulû

Yediyüz doksan ikide hem edip Hakk'a rücû

A. D. (Der Vâsf-ı Pirân İsnâ Aşer Kuddise Esrâruhüm X-46,47-50)

Âdile Sultan bir gazelinde de gönlünün olgunlaşmasında mürşidinin rolünün büyüklüğünü şöyle dile getirmektedir.

Mazhar-ı feyz-i Hudâ şâh-ı Bahâe'd-dînin

Sâyesinde cühelâ tanımayan gönlümdür

A. D. (G. 38-8)

Âdile Sultan, intisab ettiği Bala Tekkesi Nakşi Şeyhi Ali Efendi'ye de bir methiye yazarak, feyzinin kaynağı olarak şeyhini göstermekte, ondan Hakk'ı öğrenerek irşat olduğunu belirtmektedir.

Râh-ı Hakk'ı bizlere gösterdin irşâd eyledin

Gevher-i deryâ-yı izz ü âtîfet şeyhim Ali

A. D. (Der Şân-ı Hazret-i Şeyh Ali 32-4)

Tevhîde Hanım da Nakşibendî mensuplarının bir an dahi Hakk'ın rızasından ayrılmadıklarını belirterek övmekte ve onların hafi zikir usullerine dikkat çekmektedir.

Halka-i bâb-ı rîzadan bir nefes dûr olmazlar

Bende olmazsa murâdın dinle bu bendim efendi

Erba'ının çıkaran mürîdine Tevhîde aşk olsun

Ahfâda zikr eder Hakk'ı gürûh-ı Nakşibendî

T. D. (Mu'amma 260)

3.5.14. Muhyiddin İbnu'l-Arabî

Muhyiddin İbnu'l-Arabî çeşitli fikirleri uzlaştırarak çok geniş sistem oluşturan ve değişik konular üzerine eserler yazmış biri olarak İslam düşünürleri arasında müstesna yere sahiptir.⁴⁸⁵

17 Ramazan 560 (28 Temmuz 1165) tarihinde Endülüs'ün Güneydoğusunda bulunan Mürsiye'de (Murcia) doğmuştur. Babası Ali b. Muhammed, çok Kur'an okuyan takva sahibi hadis ve fıkıh ilimleriyle uğraşan, Endülüs'te devlet görevinde çalışan aynı zamanda İbn-i Rüşt'ün yakın dostluğunu kazanmış biridir.⁴⁸⁶

Annesinin Nur isminde, ailesi Ensar'dan olan ve sufi sohbetlerine katılan dindar bir kadın olduğu bildirilir. Amcası Abdullah b. Muhammed ve dayısı Ebû Müslim tasavvuf ehli olup, müsbet ilimlere hakimlerdir. Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin yetişmesi ve eğitiminde aile büyüklerin büyük katkısı olmuştur. Sekiz yaşında Endülüs'ün başkenti İşbiliye'ye göçetmiş orada devrin âlimlerinden Kur'an, hadis dersleri almıştır. İlmî yönden pek çok hocadan eğitim alan İbnu'l-Arabî manevî yönden de kendini geliştirmek için tasavvufa yönelmiş ve kısa sürede manevi makamları katetmiştir. İlk şeyhi Ebu'l-Abbas Uryebî'dir. Yirmi altı yaşından sonra Tunus, Fas, Gırnata, Kurtuba, Musul gibi bölgelerde çeşitli sufilerle sohbetlerde bulunmuştur. Bu ilmî seyahatleri döneminde meşhur eseri *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*'yi kaleme almıştır.⁴⁸⁷

Zilkade 602/1202'de Sadreddîn-i Konevî'nin babası Mecdüddin İshak'la birlikte Malatya'ya gelmiş ve oradan Konya'ya geçerek pek çok âlimle ilim sohbetlerinde bulunmuştur. Malatya'da da kısa bir süre bulunan İbnu'l-Arabî, Dımaşk'a geçerek oraya yerleşmiştir. Burada 627/1230 yılında *Fusûsü'l-Hikem*'i yazmış ardından *el-Futûhâtü'l-*

⁴⁸⁵ Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi-Kaynakları ve Tesirler-Eski Yunandan Çağdaş Düşünceye Doğru*, (1. Basım), Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, 278.

⁴⁸⁶ Ethem, Cebecioğlu, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (560/1165-638/1240) Hayatı ve Eserleri", *Tasavvuf/İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1)*, 9 (21), 2008, 9-25; Kerim Açık, "Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin Menkabetu Mevlidi'n-Nebî İsimli Mevlidi Ve Edebi Tenkitli Metni", *Ekev Akademi Dergisi*, 19 (62), 2015, 677-716; Mahmut Erol Kılıç, *Muhyiddin İbnu'l Arabî'de Varlık ve Mertebeleri (Vücûd ve Merâtibul Vücûd)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, İstanbul 1995, 6; Mahmut Erol Kılıç, "Muhyiddin İbnül-Arabî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, XX, 493-495; Vanlı, 841.

⁴⁸⁷ Açık, "Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin Menkabetu Mevlidi'n-Nebî İsimli Mevlidi Ve Edebi Tenkitli Metni", 677-716; Cebecioğlu, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (560/1165-638/1240) Hayatı ve Eserleri", 9-25; M. E. Kılıç, *Muhyiddin İbnu'l Arabî'de Varlık ve Mertebeleri (Vücûd ve Merâtibul Vücûd)*, 7-24; M. E. Kılıç, "Muhyiddin İbnül-Arabî", 493-495.

Mekkiyye'yi gözden geçirmiş ve ilk nüsha üzerine ilaveler yaparak tashih etmiştir. Bu çalışmasından bir yıl sonra 22 Rebiulâhir 638 (10 Kasım 1240) tarihinde vefat eden İbnu'l-Arabî, Sâlihiye semtinde defnedilmiştir.⁴⁸⁸

Eserlerinin sayısı ve çeşitliliği dikkate alındığında çok yönlü bir âlim olduğu söylenebilir. İbnü'l-Arabî, başta Tasavvuf olmak üzere Tefsir, Hadis, Fıkıh, Tarih vb. gibi konularda çok sayıda eser kaleme almıştır. Nesir eserlerinin yanında bir hayli manzum eseri de bulunmaktadır. Şiirlerdeki ifadeleri hayli yoğun ve tezatlıdır.⁴⁸⁹

Kendisinin belirttiği listeye göre 289 eseri bulunmaktadır. En meşhur eserleri *el-Fütûhatü'l-Mekkiyye*, *Füsûsü'l-Hikem*, *İnşâü'd-Devair*, *Ukletü'l-Müstevfîz*, *et-Tedbîrâtü'l-Îlahiyye*, *et-Tenezzülâtü'l-Mevsiliyye*, *Ankâ-ı Mu'rib*, *el-Meârifü'l-Îlahiyye* (Divan), *el-Abâdile*, *Ruhu'l-Kuds*, *Tercümanü'l-Eşvâk*'dir.⁴⁹⁰

Kadın şairlerden yalnızca Şeref Hanım, bir tahmininde İbnü'l-Arabî kullanımında bulunmuştur. Allah aşkına ulaşmak isteyen kişinin masiva sevgisini terk edip, Muhyiddin İbnu'l-Arabî misali bir gönül telakkisine sahip olunması gerektiğini belirtmektedir.

Dilde hıfz itmek dilersen nûr-ı Yezdân aşkını
Mâ-sivâ hubbın çıkar terk eyle hûbân aşkını
Oku bu nutk-ı güzîni anla merdân aşkını
Kalb-i Muhyi'd-dîn misâli şems-i tâbân aşkını
Şeyh Şemsü'd-dîn'den aldı nakd-i hurşîd ehliyiz

Ş. D. (Th. 2-7)

⁴⁸⁸ Açık, “Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin Menkabetu Mevlidi'n-Nebî İsimli Mevlidi Ve Edebi Tenkitli Metni”, 677-716; Cebecioğlu, “Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (560/1165-638/1240) Hayatı ve Eserleri”, 9-25; M. E. Kılıç, *Muhyiddin İbnu'l Arabî'de Varlık ve Mertebeleri (Vücûd ve Merâtibul Vücûd)*, 22-24; M. E. Kılıç, “Muhyiddin İbnül-Arabî”, 493-495.

⁴⁸⁹ Açık, “Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin Menkabetu Mevlidi'n-Nebî İsimli Mevlidi Ve Edebi Tenkitli Metni”, 677-716; Cebecioğlu, “Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (560/1165-638/1240) Hayatı ve Eserleri”, 9-25; M.E. Kılıç, *Muhyiddin İbnu'l Arabî'de Varlık ve Mertebeleri (Vücûd ve Merâtibul Vücûd)*, 25-29; M. E. Kılıç, “Muhyiddin İbnül-Arabî”, 495, 496.

⁴⁹⁰ Açık, “Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin Menkabetu Mevlidi'n-Nebî İsimli Mevlidi Ve Edebi Tenkitli Metni”, 677-716; Cebecioğlu, “Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (560/1165-638/1240) Hayatı ve Eserleri”, 9-25; M.E. Kılıç, *Muhyiddin İbnu'l Arabî'de Varlık ve Mertebeleri (Vücûd ve Merâtibul Vücûd)*, 30-52; M. E. Kılıç, “Muhyiddin İbnül-Arabî”, 495, 496; Vanlı, 841.

3.5.15. Sa'deddin el-Cebâvî

XII. yüzyılda Şam bölgesinde ortaya çıkan Sa'diyye Tarikatı'nın kurucusu olan Sa'deddin el-Cebâvî 460/1068 tarihinde Mekke'de dünyaya gelmiştir. Anne ve baba tarafından seyyid olan Sadeddin el-Cebâvî, dedesi Şeyban'a nisbetle *Şeybânî*, Şam'ın Cebâ köyünde tekkesini kurduğu için de *Cebâvî* unvanlarıyla tanınmaktadır. Ata iyi binmesi ve askeri kabiliyeti nedeniyle de "*Mekke'nin süvârisi*" lakabıyla anılmaktadır. İlk öğrenimini Mekkeli âlimlerden alan Sa'deddin el-Cebâvî hafız olup tefsir, hadis ve Şafiî fıkhi tahsil etmiştir. Tasavvuf eğitimini babasından aldıktan sonra ilmî faaliyetlerde bulunmak amacıyla Şam, Irak, Yemen, Mısır, Kudüs ve Mağrib'e, seyahatlerde bulunmuştur.⁴⁹¹

İrşad görevinin Kudüs, Irak ve Hindistan bölgelerinde sürdüren Sa'deddin, 29 Zilhicce 575/26 Mayıs 1180 tarihindeki vefat etmiş ve Cebâ'daki zaviyesine defnedilmiştir.⁴⁹²

Şam, Halep, Akkâ, Hama, Humus, Sayda ve Nablus şehirleriyle bunlara bağlı köylerde tarikat yaygınlık kazanmıştır. Aynı zamanda XII. yüzyılda Anadolu üzerinden Balkanlar'a yayılmıştır.⁴⁹³ XVIII. yüzyıla gelindiğinde İstanbul'da pek çok Sa'diyye tekkesi bulunmaktadır.⁴⁹⁴

Kıyami zikrin benimsendiği Sa'dîlik'te arapça güfteli kaside ve ilahilerle zikir meclisinde mürdetler cezbeye sevk ederken, Türk tasavvuf musikisinin zenginleşmesine vesile olmuştur. Sadîlerin tekkelerde mübarek gün ve gecelerde düzenlediği ayinler, Şam Emeviyye ve İstanbul Ayasofya camilerinde de icra edilmiştir.⁴⁹⁵

Kadın şairlerimizden Âdile Sultan, mutasavvıfları konu edindiği manzumesinde Sa'deddin el-Cebâvî'nin Resûl-i Ekrem ile ilgili kıssasına telmihte bulunup, bu mutluluğa nail olmuş bir eren olarak kendisini övmektedir.

⁴⁹¹ Hür Mahmut Yücer, "Sa'deddin el-Cebâvî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, XXXV, 387.

⁴⁹² Yücer, "Sa'deddin el-Cebâvî", 388.

⁴⁹³ Abdurrezzak Tek, "Sa'dîlik ve Sa'diyye Kültürünün Bursa'daki Temsilcileri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 2009, 225-246; Abdülbaki Gülpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, (1. Basım), İnkılap Kitabevi, İstanbul 1997, 202.

⁴⁹⁴ Hür Mahmut Yücer, "Sa'diyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, XXXV, 410.

⁴⁹⁵ Yücer, "Sa'diyye", 412.

*Hazret-i Şeyh Cibâvî-i Velî Sa'de'd-dîn
Kıdve-i ehl-i tecellî-i reh-i şer-i mübîn*

*İsm-i pâkine sa'âdetle muvaffak olmuş
Ol mübarek-şiyem ol hayr-kadem feyz-karîn*

A. D. (Der Vasef-ı Pirân-ı İsnâ Aşer Kuddise Sırrâruhüm 30-IV/16-17)

3.5.16. Sultan Veled

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin büyük oğlu olan Sultan Veled 623'te (24 Nisan 1226) Karaman-Larende'de dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini babasından ve Şems-i Tebrîzî'den almış olan Sultan Veled daha sonra Şam'da öğrenim görmüş ve dinî ilimleri tam manasıyla öğrenip sağlam bir medrese ve tarikat bilgisine sahip olmuştur. Sultan Veled, ilk olarak Muhakkık-i Tirmizî'ye, Mevlânâ'nın ölümünü takiben sırasıyla Şems-i Tebrîzî, Şeyh Selâhaddin ve Çelebi Hüsâmeddin'e bağlanmıştır. Çelebi Hüsâmeddin'in vefatından sonra da Kerîmeddin b. Bektemur'un hizmetinde kalarak babası adına Mevlevîlik tarikatını kurmuştur. Bu tarikat aracılığıyla çok sayıda müridi bulunan Sultan Veled Konya'da, 86 yaşında 10 Recep 712'de (11 Kasım 1312) vefat etmiş ve babasının sağ tarafına defnedilmiştir.⁴⁹⁶

Sultan Veled'in bir Farsça *Dîvân*'ı, *Velednâme*, *Rebâbnâme*, *İntihânâme* adlarında üç mesnevisi ve *Ma'ârif* adında bir mensur eseri bulunmaktadır.⁴⁹⁷

Leylâ Hanım, aşağıdaki rubaîde gönlünün bin parçaya bölünüp, gözbebeğine kadar kanlı yaş dolacak kadar hüznüldüğünü belirterek Sultan Veled dönemine olan hasretini dile getirmektedir.

*Olup al kan dîdem memlû
Yine gönlüm gibi şad-pâre sebû
Diyelim cân u gönülden Leylâ
Devr-i Sultân Veledê hû yâ hû*

L. D. (R. 7)

⁴⁹⁶ Veyis Demirçay, *Sultan Veled Divanı*, (1. Basım), Demavend Yayınları, İstanbul 2016, 9; Zavotçu, 721-722.

⁴⁹⁷ Demirçay, 15-18. Zavotçu, 722.

Şeref Hanım, aşağıdaki beyitte pîri Sultan Veled'e seslenip, çaresiz bir kul olarak kendisini unutmamasını istemektedir.

Derim pîrimdir elbet akıdup bu çeşm-i hûn-rîzi

Ferâmûş itme yâ Sultan Veled bu abd-i nâ-çîzi

Ş. D. (Ms. 6-9)

Şeref Hanım, Mevlevî güruhuna övgüde bulunduğu bir kasidede Sultan Veled tarafından tarikat haline getirilen Mevlevîliğin usullülerine müntesiplerin hassasiyetle itaat ettiklerini belirtmektedir.⁴⁹⁸

Devrde Sultân Veled îmâ ider bu nükteyi

Bend-i zencîr-i itâ 'atdır gürûh-ı Mevlevî

Ş. D. (K. 7-4)

Tevhîde Hanım, ecdadına büyük bir hürmetle bağlı olduğunu belirttiği Sultan Veled'e seslenerek, ceddinin hürmetine aciz bir kul olarak kendisine yardım edip günahlarından kararın çehresini aydınlığa ulaştırmasını dilemektedir.

Ceddinin ecdâdının kuluyum kurbanıyım

Ey evlâd-ı Molla Hünkâr Tevhîde-zare kıl meded

Ceddinin hürmetine imdâd yetişdir kemtere

Gider rûyından siyâhı yâ Hazret-i Sultân Veled

T. D. (Mu'amma 98b/258)

3.5.17. Sümbül Sinan

Halvetiyye tarikatının kurucusu olan Sümbül Sinan'ın asıl adı Yusuf b. Ali b. Kaya Bey olup *Zeyneddin* lakabıyla tanınmaktadır. Merzifon'da dünyaya gelen Sümbül Efendi, eğitimi memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve orada medrese eğitimi almıştır. Devrin büyük âlimlerinden Efdalzâde Hamîdüddin'in talebesi iken tasavvuf aleyhtarı olan Sümbül Efendi Halvetî tarikatının şeyhlerinden Cemâl-i Halvetî ile tanışmış ona intisap edip mürîdi olarak tasavvuf yoluna girmiştir. Üç yıl süren riyazat ve mücahade eğitiminden sonra halifelik icazeti almıştır. Sümbül Efendi İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Dergâhı'nda irşad faaliyetlerini sürdürerek Ayasofya ve

⁴⁹⁸ Şeref Divanı'nda Sultan Veled'in diğer kullanımları için bkz.: K. 59-5; T.66-4.

Fâtîh camilerinde vaaz vermiştir. Sümbül Edendi'nin öteden beri mutasavvıflar arasında tartışma konusu olan *devran* ve *sema*'yı uygulaması, hakkında şikayetlerin yapılmasına neden olmuş, diğer âlimlerle arasında bu konu hakkında geçen münazaraları ilmî dirayeti ve manevî nüfusu sayesinde yenmiştir.⁴⁹⁹

II. Beyazıd, Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerinde yaşayan Sümbül Sinan , Muharrem 936'da (Eylül 1529) vefat etmiştir.⁵⁰⁰

Eserleri; *Risâletü't-tahkîkiye*, *Risâle Der Hakk-ı Zikr ü Devrân*, *Risâletü eṭvâri's-seb'a*, *Tarîkatnâme*, ve *Risâle fî deverânî's-sûfiyye* dir.⁵⁰¹

Kadın şairlerimizden Leylâ Hanım, divanında Sümbül Sinan'a bir şarkıda yer vermektedir. Mevlevî olmasına rağmen tarikat taassubu göstermeyerek Halveti tarikatı şeyhi Sümbül Sinan'dan âşıkların feyz almasını temenni ederek, Monlâ Celâl'den bahsedip onun adına medet ummaktadır.

El-amân üftâdegâna eyle lutfun râygân
Kıl meded bî-çâreyim yâ Hazret-i Sümbül Sinân
Dergehinden kesb-i feyz itsün gürûh-ı âşıkân
Kıl meded bî-çâreyim yâ Hazret-i Sümbül Sinân

L. D. (§. 5-1)

Hâk-i pâ-y-ı Mevlevî'yim gelmişim dergâhına
Eylerim Monlâ Celâl'in 'aşkına lütfun recâ
İltimâsım itme redd ey sünbül-i bâg-ı vefâ
Kıl meded bî-çâreyim yâ Hazret-i Sümbül Sinân

L. D. (§. 5-4)

Tevhîde Hanım da divanında tarikatlara övgüde bulunduğu muammasında

⁴⁹⁹ Hür Mahmut Yücer, "Sümbül Sinan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XVIII, 135-136; Nazif Velikâhyaoğlu, *Sümbüliyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi*, (1. Basım) Çağrı Yayınları, İstanbul 1999, 173-179; Osmânzâde Hüseyin Vassâf, (Haz. Mehmet Akkuş–Ali Yılmaz), III, 361-393; Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf-Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, (1. Basım), İz Yayıncılık, İstanbul 2000, 54-57, 373-377; Tahsin Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sümbül Sinan ve Merkez Efendi", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 2, İstanbul 1956, 87-113.

⁵⁰⁰ Öngören; *Osmanlılar'da Tasavvuf-Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, 373-377; Velikâhyaoğlu, 173-179; Yazıcı, 87-113; Yücer, "Sümbül Sinan", 136.

⁵⁰¹ Öngören; *Osmanlılar'da Tasavvuf-Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, 373-377; Velikâhyaoğlu, 173-179; Yazıcı, 87-113; Yücer, "Sümbül Sinan", 136.

Sünbülî tarikatına da yer vermiştir. Tarikatların aynı gaye için çabaladıklarını belirterek her birini gülistanın gülü olarak nitelendirmekte, Sümbül Efendi mensuplarının da bu gülistanda açan güller olduğunu söylemektedir:

*Kökü birdir her birisi bir gülistanın gülü
Dem çekip feryâd eder güle hakikat bülbülü
Cümlelerin maksûdu Hakk'dır yâ Hû Tevhîde eyvâllah
Ol da bir açmış gülîstânın tarîk-i Sünbülî*

T. D. (Mu'amma 263)

3.5.18. Şâzelî

Ebü'l-Hasen eş-Şâzelî, 593/1197 tarihinde günümüzde İspanya sınırlarında bulunan Gumâra'da (Ghumara) doğmuştur. Nesebi Hz. Hasan'a dayanmaktadır. Eğitimine Gumâra'da başlamış on yaşında Tunus'ta hafız olmuş ve hadis okumuştur. Aslında simya ilmiyle meşgul olmak isterken dönemin önemli din âlimlerinden tedriste bulunmuş, tasavvufa intisabı Ali b. Harrâzim vasıtasıyla gerçekleşmiştir.⁵⁰²

618/1221 tarihinde başladığı ilim ve manevi merkezleri ziyaret sürecinde önce Fas, Tunus ve Mısır'a ardından da Irak'a gitmiştir. Bağdat'ta Ahmed er-Rifâî'nin halifesi Ebü'l-Feth el-Vâsîtî'den tasavvuf eğitimi almıştır. Seyr ü sülukunu bir mağarada Abdüsselam b. Meşîş'in nezaretinde tamamlamıştır. Şeyhinin tavsiyesiyle İfrîkiye'ye gidip Şâzile'ye yerleşmiş ve Zağvan dağında inzivaya çekilmiştir.⁵⁰³

656/1258 tarihinde müritleriyle birlikte hacca gitmek üzere Kâhire'den ayrılmış, Ayzâb mevkiinde bulunan Hümeysêrâ'da vefat etmiştir.⁵⁰⁴

Şâzelî, tasavvufu ilgili bir eser bırakmamış olup öğretisi müntesipleri tarafından yazılan menakıb-namelerdeki vecize ve sözlerden hareketle sistemleştirilmiştir. Klasik

⁵⁰² Ahmet Murat Özel, "Şâzelî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XVIII, 385; Mahmut Askeri Küçükaya, İbn Battûta Seyahatnamesinde Şâzeliyye Tarikatı ve Adı Geçen Dervişleri, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11 (2), 2020, 693-708; Mustafa Salim Güven, *Ebu'l Hasan Şâzili ve Şâziliyye*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimletti Anabilim Dalı tasavvuf Bilim Dalı, İstanbul 1999, 52-65;

⁵⁰³ Küçükaya, 693-708; Güven, 69-102; Özel, "Şâzelî", 386.

⁵⁰⁴ Güven, 77-88; 101-102; Özel, "Şâzelî", 386.

tasavvuf muhtevasını oluşturan, “marifetullahı elde etmenin yolunun şeriata riayetle mümkün olacağı” Şâzelî öğretisinde tekrarlanmaktadır.⁵⁰⁵

Kadın şairlerimizden Âdile Sultan’ın divanında hakkında manzume kaleme aldığı on iki tarikat şeyhinden birisi de Şâzelî’dir. Âdile Sultan, Şâzelî’nin yüce bir “pîr” olduğunu, pek çok irfan erine yol gösterdiğini belirtmekte ve Allah’a olan aşkının yüceliğinden âlemin ona âşık olduğunu, onun ilmi yanında ilim camiasının ilminin bir damla değerinde ve şânının yüceliğine nisbetle Güneş’in aydınlığının zerre miktarı kıymetinde olacağını belirterek şahsına övgüde bulunmaktadır.

Hazret-i Bü’l-Hasen-i Şâzelî de âli pîr

Ehl-i irfâna mu’în ehl-i dile yâr ü zâhir

Kuvvet-i aşk anı ma’şûk-ı cihân etmiştir

Kalbi âyîne-i dîdâr-ı Hudâvend-i kadîr

Kesret-i ilmine bir katre gelir Bahr-ı Muhîr

Nisbet-i şânına bir zerre kalır mihr-i münîr

A. D. (Der Vâsîf-ı Pirân-ı İsnâ Aşer Kuddise Sîrrâruhüm 30-VII/31-33)

Leylâ Hanım, divanında bir kahvehane yapımı hakkında yazdığı tarihte, Şâzelî’nin kahvecilerin pîri sayılmasına telmihte bulunmaktadır. Şöyle ki İstanbul’da farklı tarikatlara bağlı tekkelerin kahvehanelerinde Şâzelî’nin adının yazıldığı bir levha asılır ve kahve hazırlayan dervişler cezveyi ocağa koyarken Şâzelî’ye teveccüh ederlermiş. Bu uygulama tarikat geleneği olarak sürdürülegelmiştir. Leylâ Hanım da yapılan bu çayhanede garipler iskân ederken, yapılan teveccühlere Şâzelî’nin karşılık verip Allah’ın yardımının bu garibanlara ulaşacağını dile getirmektedir.

Derûnunda garîbânı idince izz ile iskân

İder elbet cenâb-ı Şâzelî bâ-avn-i Hak imdâd

L. D. (T. 55-3)

⁵⁰⁵ Özel, “Şâzelî”, 386; Güven, 110-118; 131-137

3.5.19. Şehâbeddin Sühreverdi

Şihâbüddin Sühreverdi 1 Şâban 539 (27 Ocak 1145) tarihinde İran'ın Acem bölgesinin Cibâl eyaletinde Zencan'a bağlı bir kasaba olan Sühreverd'de dünyaya gelmiştir.⁵⁰⁶ “Ebû Abdullah”, “Ebû Hafs”, “Ebu Nasr”, “Ebu'l-Kâsım” künyelerinin yanında “Şihâbüddin”, “Şeyhü'l-Ârifin”, “Şeyhü'l-İslam”, “Şeyhü's-Şüyûh”, lâkaplarıyla da tanınmaktadır. Soyu Hz. Ebû Bekir'e dayanmaktadır.⁵⁰⁷ Babası Ebû Câfer Muhammed, Sühreverd'de kadı olup bir iftira sonucu Sühreverdi altı aylıkken idam edilmiştir. Sühreverdi, ilk tahsilini dönemin alim ve süflilerinden olan amcası Ebû'n-Necîb Ziyâeddin Abdülkâhir gözetiminde yapmış, on altı yaşında da yüksel tahsil için Bağdat'a amcasıyla gitmiştir. Bağdat'ta başta amcası olmak üzere devrin âlimlerinden fıkıh, tefsir, kelam ve hadis ilimleri okumuştur.⁵⁰⁸ Sühreverdi Bağdat'ta birçok âlimden ders almış olup tasavvuf eğitimini mürşidi Abdülkadir Geylânî'den almıştır. Amcası ve Abdülkadir Geylânî'nin vefatının ardından mürşit aramak için Basra'ya gitmiş ve orada da âlimlerle görüşüp Ebû's-Suûd el-Bağdâdî'nin sohbetlerine katılıp, halvete girmiştir.⁵⁰⁹ Bağdat'a dönünce amcasının tekkesinde vaaz ve irşatta bulunmuştur.⁵¹⁰

Anadolu ve hicaz ziyaretlerinde bulunan Süreverdî, ömrünün son dönemlerinde görme yeteneğini kaybetmiş olmasına rağmen vaazlarına devam etmiş, 1 Muharrem 632 (26 Eylül 1234) tarihinde vefat etmiştir.⁵¹¹

Avârifü'l-ma'ârif, Nuğbetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân, Reşfü'n-neşâ'ihî'l-îmâniyye ve keşfü'l-fedâ'ihî'l-Yûnâniyye, İrşâdü'l-mürîdîn ve mecdü't-tâlibîn, İ'îâmü'l-hüdâ ve 'akîdetü erbâbi't-tükâ, er-Rahîku'l-mahtûm li-zevi'l-'ukûl ve'l-fühûm, Risâletü's-seyr ve't-tayr, Veşâyâ, Cezbü'l-kulûb ilâ muvâşşalâti'l-maḥbûb, Evrâdü's-

⁵⁰⁶ Osmânzâde Hüseyin Vassâf, (Haz: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), I, 284.

⁵⁰⁷ Ethem Cebecioğlu, “Avârifü'l-Ma'ârif”, *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf*, Ankara 2004, 5 (12), 239-264; Osmânzâde Hüseyin Vassâf, (Haz: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), I, 284.

⁵⁰⁸ H. K. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 261.

⁵⁰⁹ Adem Çatak, *Şihâbeddin Sühreverdi Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, (1.Basım), Afşar Matbaası, 2012, 18-23, Cebecioğlu, “Avârifü'l-Ma'ârif”, 239-264.

⁵¹⁰ Çatak, 22; Hasan Kâmil Yılmaz, “Sühreverdi, Şehâbeddin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 41.

⁵¹¹ Cebecioğlu, “Avârifü'l-Ma'ârif”, 239-264; Çatak, 25; H. K. Yılmaz, “Sühreverdi, Şehâbeddin”41.

*Sühreverdî, Sünûhu'l-fütûh bi-zikri'r-rûh, Fütüvvetnâme, el-Makâmâtü's-şûfiyye, İdâletü'l-'iyân 'ale'l-burhân Sühreverdî'nin eserleridir.*⁵¹²

Kadın şairlerimizden Âdile Sultan'ın mutasavvıflardan bahsettiği şiirinde yer verdiği mürşitlerden biri de Sühreverdî'dir. Sühreverdî'nin pek çok sırra vakıf olan, çok iyi makamlarda bulunan, saadete ulaşmış bir şeyh olduğunu belirterek şahsına övgüde bulunmuştur.

Sühreverdî kim o Sultân-ı Şihâbu'dîn-nam

Pîr-i erkân tarikat şeh-i mes'ud-makâm

Ârif-i remz-i celi vâkıf-ı esrâr-ı hafî

Seyyid-i sadr-ı elâ şeyh-i sa'âdet-encâm

A. D. (Der Vasef-ı Pirân-ı İsnâ Aşer Kuddise Sırrâruhüm 30-VI/26-27)

3.5.20. Şems-i Tebrîzî

Asıl adı Muhammed olan 582/1186 yılı civarında Tebriz'de dünyaya gelmiş olan Şems-i Tebrîzî daha çok “Şemseddin, Şemsü'l-hak ve'd-dîn, Şems, Şems-i Tebrîzî” isimleriyle anılır.⁵¹³

Babası Ali b. Melikdâd, Tebriz'e yerleşmiş bir kumaş tüccarıdır. Şems'in çocukluk ve gençlik yıllarında yüksek mânevî kabiliyetlerinin olduğu, çokça semâ yaptığı, riâyette bulunduğu, medrese eğitiminden uzak durduğu rivayet edilir. İlk olarak Ebû Bekr-i Selebâf'a intisap eden Şems'in tasavvufî şahsiyetinin oluşmasında mürşidinin önemli etkisi vardır. Şems tasavvufun yanı sıra ilâhiyyât, kimya, mantık, nücûm, hikemiyyât, riâyîyyât, ilimlerinde de söz sahibi olmuştur. Şems, meşhur şeyhlerden feyz almak için farklı bölgeler dolaşmıştır. Bu gezginliği nedeniyle kendisi “Şemseddîn-i Perende” unvanıyla anılmaktadır.⁵¹⁴

Şems'in, Tebriz'de mürşidi Selebâf'ın yanından ayrılıp Bağdat, Şam, Halep, Anadolu'da Erzurum ve Erzincan, Kayseri, Aksaray, Sivas'a gittiği bilinmektedir.

⁵¹² Cebecioğlu, “Avârifü'l-Ma'arif”, 239-264; Çatak, 32-49; H. K. Yılmaz, “Sühreverdî, Şehâbeddin”, 41, 42.

⁵¹³ Semih Ceylan, “Şems-i Tebrîzî” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2010, XXXVIII, 511.

⁵¹⁴ Ceylan, “Şems-i Tebrîzî” 511.

Mevlânâ ile Şems ilk defa Dımaşk'ta karşılaşmıştır. 29 Kasım 1244 tarihinde Şems Konya'ya gelerek ve Mevlânâ'yla görüşmüştür. Kaynaklarda Şems'in Dımaşk'ta iken Mevlânâ'da gördüğü aşk nuruna ve irfanına hayran kaldığı, Mevlânâ'nın bu aşk ve irfanını geliştirmek ve ona kendisini göstermek için sohbet dostu olduğu belirtilmektedir.⁵¹⁵

Şems-Mevlânâ dostluğunu, Sultan Veled, Mûsâ-Hızır ilişkisine benzetir. Babasının Şems'le karşılaşınca kadar züht, takva ve ilminin baskın olduğunu, Bahâeddin Veled'e, Seyyid Burhâneddin'e ve Çelebi Hüsâmeddin'e beslediği aşkın Şems ile kemale erdiğini; insân-ı ma'şûk mertebesine ulaştığını belirtir. Bu mertebeyi de semâ vasıtasıyla elde ettiğini söylemektedir.⁵¹⁶

Mevlânâ'nın Şems'le tanıştıktan sonra vaktini onunla sohbe ayırıp, medrese derslerine ara vermesi Şems'e karşı düşmanlık beslenmesine neden olmuştur. Şems bu yüzden 643'te (1245-1246) Konya'dan ayrılıp Dımaşk'a gitmiştir. Bir yıl Dımaşk'ta kaldıktan sonra Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'le görüşerek Konya'ya geri dönmüştür. Fakat bu dönüşüyle Mevlânâ'nın çevresindekilerin çekememezliği artmış ve içinde Mevlânâ'nın oğlu Alâaddin'inde içinde bulunduğu grup tarafından öldürüldüğü rivayet edilmektedir.⁵¹⁷

Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî mahlaslı *Dîvân-ı Kebîr*'inde onu “şemsü'l-hak ve'd-dîn, bahr-i rahmet, hurşîd-i lutf, hüsrev-i a'zam, nûr-ı mutlak” gibi sıfatlarla övmüştür.⁵¹⁸

Kadın divan şairlerinden Mevlevî olan Leylâ Hanım, Şeref Hanım'ın ve Tevhîde Hanım divanlarında Şems ile ilgili kullanımlara yer vermişlerdir.⁵¹⁹

Leylâ Hanım, bir rubaîde Mevlânâ'nın müntesipleri içinde sayılı kişilerden olmayı istemekte ve Şems aşkına Mevlânâ'dan himmet dilemektedir.

⁵¹⁵ Ceylan, “Şems-i Tebrîzî”. 511, 512.

⁵¹⁶ Ceylan, “Şems-i Tebrîzî”. 512.

⁵¹⁷ Ceylan, “Şems-i Tebrîzî”. 512-514.

⁵¹⁸ Ceylan, “Şems-i Tebrîzî”. 513.

⁵¹⁹ Şems-i Tebrîzî'nin divanlarkadi diğer kullanımları için bkz.: Şeref Divanı: T. 5-6; T. 59-4; T. 66-3; G. 114-5; Kk. 2-10; Leylâ Divanı: Mh. 1-2; G. 75-7; Tevhîde Divanı: Hazret-i Mevlânâ Kadessa'llâhü Sırren Azîz Hakkında 24/13a-5.

*Bana rahm eyle veliyy-i Ma'bûd
Olayım bendelerinden ma'dûd*

*Eyle Şems aşkına pîrim himmet
İtme Leylâ'yı kapında merdûd*

L.D. (R. 6)

Şeref Hanım, aşağıdaki beyitte, Mevlânâ'ya vuslata vesile olduğu için Şems'in kendisini kurban etmesinin boşuna olmadığını şöyle dile getirmektedir:

*Zâtını şems itmedi kurbân abes
Câna deger vuslat-ı Monlâ-yı Rûm*

Ş. D. (K. 6-2)

Bir başka beyitte de Mevlânâ aşkına müptela çoğu insan arasında zerre kadar değeri olmasa da Şems'in aşkına Mevlânâ'dan kendisini kabul etmesini dilemektedir.

*Kabûl it zerre isem de be- aşk-ı Şems-i Tebrîzî
Şeref bir sen misin yâ mübtelâ-yı hayret-engîzi*

Ş. D. (Ms. 6-9)

Bir rubaide “şems” kelimesini tevriyeli kullanan Şeref Hanım, hem Şems-i Tebrîzî'yi hem de Güneş'i kastetmektedir.

*Ey şems-i kemâl bir şeh-i bî-hemtâsın
Her zerre-i nâ-çîze ziyâ-bahşâsın
Nutkun girü dönmez şerefe imdâd it
Makbûl-i dil-i Hazret-i Mevlânâsın*

Ş. D. (R. 4)

Günâhının çokluğu nedeniyle utandığını ve kanlı göz yaşı döktüğünü belirten Tevhîde Hanım ise Şems-i Tebrîzî'den dünyadan yardım, mahşerde şefa'at dilemektedir.

*Günâhın haddi bî-pâyân be-gâyet şerm-sârım
Umar Tevhîde ihsânın akıdıp çeşm-i hûn-rîzi
Meded dünyâda imdâdın rûz-i mahşer şefa'atin
Umarım gâyet mücrimim aman yâ Şems-i Tebrîzî*

T. D. (Mu'ammâ 98a/257)

3.5.21. Veysel Karanî

Üveys el-Karanî (Karenî), yaygın adıyla *Veysel Karanî*'nin kaynaklarda geçen doğum yeri Yemen'in köyü olarak bilinen *Karen* bölgesidir. Kaynaklarda doğum tarihine ve ne zaman Müslüman olduğuna dair kesin bilgi olmayıp farklı rivayetler bulunmaktadır.⁵²⁰ Veysel Karanî hakkında bilgiler hadis, siyer ve tabakat kitaplarına dayanmaktadır. Bu kaynaktaki bilgiler farklılık gösterdiğinden Veysel Karanî'nin hayatına dair anlatılanlar zamanla menkıbevi bir hal almıştır. Onun hayatına dair bilgiler daha çok Ferîdüddin Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sına adlı eserine dayanmaktadır.⁵²¹ Bu kaynağa göre Yemen'de mütevazî bir hayat süren Veysel Karanî, yaşlı annesinden kısa süreliğine izin alıp Hz. Peygamber'i ziyaret etmek için kısa süreliğine Medine'ye gelmiştir. Resûl-i Ekrem'i o gün evde bulamayınca aynı gün geri dönmek zorunda kalmıştır. Resûl-i Ekrem de hırkasını vefatından önce Hz. Ömer ve Hz. Ali'ye teslim edip, hırkayı Veysel Karanî'ye ulaştırmalarını istemiştir. Onlar da hırkayı Kûfe'ye yerleşen Veysel'e teslim etmişlerdir.⁵²²

Veysel Karanî gönül terbiyesini gaye edinmesiyle bilinen sufilerden biridir. Hz. Peygamber'e olan muhabbeti, annesine olan sevgi ve bağlılığı nedeniyle Türk ve İslam dünyası edebiyatlarında kendisine geniş yer ayrılmıştır. Türk edebiyatında Veysel Karanî'nin hayatına dair yazarı belli olan ve anonim olan menakıbnameler, ilahiler, medhiyeler, na'lar, hikâyeler kaleme alınmış, manzum ve mensur çok sayıda eser meydana getirilmiştir.⁵²³

Kadın şairlerimizden yalnızca Âdile Sultan divanında *Der Vasf-ı Hazret-i Üveysü'l-Kârânî Radiya'llâhü Anhü* başlıklı bir manzum kaleme almıştır.

Âdile Sultan, Veysel Karanî'yi anlattığı müstakil bir şiir kaleme almış, onun mana âleminde derin ilim sahibi olduğunu şöyle dile getirmiştir.

⁵²⁰ Hüseyin Bektaş, *Veysel Karanî*, (1. Basım), Zafer Matbaası, İstanbul 1985, 14; Yunus Kaplan, "Destân-ı Veysel Karânî". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(5), 2008, 379-397.

⁵²¹ Necdet Tosun, "Veysel Karanî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XIII, 74; Nuran Öztürk, "Farklı İki Mesnevide Hz. Muhammed'in Veysel Karanî Övgüsü", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 2018, 254-280.

⁵²² Tosun, "Veysel Karanî", 74.

⁵²³ Mehmet Emin Bars, "Tasavvufî Türk Edebiyatında Veysel Karanî", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (20), 2018, 306-324; Öztürk, "Farklı İki Mesnevide Hz. Muhammed'in Veysel Karanî Övgüsü", 254-280.

*Mazhar-ı feyz-i Hudâ hazret-i Veyse'l-Karânî
Ârif-i ilm-i ledün mebde-i aşk ü ma'na*

*Şâh-ı iklîm-i visâl iken o sultân-ı kerîm
Nâka ra'yile bulurdu yine hôş-hâl u safâ*

A. D. (Der Vasef-ı Hazret-i Üveysü'l-Kârânî Radiya'llâhü Anhü 29/3-4)

Aynı zamanda Veysel Karanî'nin Medine'ye Hz. Peygamberi ziyarete gidip göremeden geri döndüğünü ve Resûl-i Ekrem'in ona hırkasını vasiyet ettiğini belirterek şahsına övgüde bulunmaktadır.

*Bir rivâyetde gelir çün o garîb-i reh-i aşk
Ne görür eylemiş ol rahmet-i Hak azm-i bakâ*

*Âh yâ Râb ne felâket ne müsîbetdir o kim
Gele ma'sûka da âşık ola me'yûs-likâ*

*Her ne hâl ise alıp min cihet-i rûhânî
Yed-i irşâd-ı Resûl ile tarîk-ı vâlâ*

*Ol mübârek beden-i hazret-i Fahr-ı rûsule
Kutka-i pâk olan câme-i müşgîn-eda*

*Ya'ni ol hırkaya nisbetle siyâh ü sâde
Hulle-i cennet ile atlas-ı arş-ı a'lâ*

*İşte ol hırkasının lutf u mürüvvet birle
Bahş u ihsân buyurdu onâ mahbûb-ı Hudâ*

A. D. (Der Vasef-ı Hazret-i Üveysü'l-Kârânî Radiya'llâhü Anhü 29/7-12)

Şeref Hanım, Veysel Karanî hakkında kaleme aldığı bir muhammeste Hz. Muhammed'in Veysel Karanî'ye hırkasını vasiyet etmesiyle hiç kimseye nasip olmayan büyük bir lütuf ve kereme nail olduğunu belirtmektedir. Şeref Hanım, Veysel

Karanî'nin kendisinin sığınağı ve elinden tutup yardım edeni olmazsa halinin perişan olacağını dile getirerek ondan yardım dilemektedir.⁵²⁴

*Hırkasın kıldı atâ sana Resûl-i Ekrem
Hiç bir bendeye olmuş değil Allâh a'lem
Sana mahsûsdur ancak bu inâyât u kerem
Sen de Allâh u Resûli için olsun her dem
Dest-gîr ol bana yâ Hazret-i Veysü'l-Karenî*

*Mücrimim mücrimim olmazsan eger cây-ı penâh
Hâl-i zârım katı düşvâr u perîşândır âh
Oldı çün zâtına takdîm senin ehl-i günâh
Bulur elbette yerin emr-i Habîb-i Allâh
Dest-gîr ol bana yâ Hazret-i Veysü'l-Karenî*

Ş. D. (Mh. 6-2,3)

3.5.22. Yahyâ-yı Şîrvânî

1390-1400 yılları arasında Azerbaycan'ın Şamahı şehrinde dünyaya gelmiştir. Şîrvânî nisbesi yanında, hayatının uzun bir bölümünü Bakü'de geçirdiği için *Bakûvî* unvanıyla tanınmaktadır. Nurani bir çehreye sahip olması nedeniyle de Cemâleddîn lakabıyla bilinmektedir. Nesli Hz. Peygamber'e dayandığı için "Seyyid" unvanıyla da anılmaktadır.⁵²⁵

Yahyâ Şîrvânî çocukluk ve gençlik dönemimde merak saldığı şeriat ve tarikat ilimleri eğitimini Şemseddin Ahsîkesî, Kutbüddin es-Serabî ve Mevlânâ Tâceddin gibi âlimlerin yanında tamamlamıştır. Gördüğü bir rüya üzerine Şamah'da bulunan Halvetî şeyhi Sadreddîn-i Hiyâvî'ye intisap etmiştir.⁵²⁶ Sadreddîn-i Hiyâvî'nin kızıyla evlenmiş

⁵²⁴ Şeref Divanı'nda Veysel Karanî'nin diğer kullanımları için bkz.: T. 12-1; T. 28-4; T. 37-4; T. 112-1, T. 113-6; Kt. 33-1.

⁵²⁵ Hasan Almaz, *Bakü'den Anadolu'ya Yansıyan Işık Halvetî Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî'nin Hayatı ve Eserleri*, Nüsha Yayınları, Ankara 2007, 33.

⁵²⁶ Mustafa Tatcı, Ümit Akdemir, *Pîr-i Halvetî Seyyid Yahya-yı Şîrvânî Kitabı*, (1. Basım), H. Yayınları, İstanbul 2018, 55-56; Mehmet Rıhtım, "Yahyâ-yı Şîrvânî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 264.

ve Pîrzâde'ye bacanak olmuştur.⁵²⁷ Günümüzde türbesi Şirvanşahlar Saray Müzesi dahilinde bulunmaktadır.⁵²⁸

Azerbaycan'da gelişen Bâtınîlik hareketine karşı Ehl-i Sünnet inancının ayakta durmasına katkıda bulunan Yahyâ Şîrvânî, Halvetiyye tarikatının ikinci pîri olarak kabul edilmiştir.⁵²⁹ Yahyâ Şîrvânî'nin günümüze ulaşan biri Türkçe, dördü Arapça, diğerleri Farsça olmak üzere yirmi bir eseri bulunmaktadır. O, âlim, mütefekkir ve âşık gibi özellikleri olan bir şair olarak bilinmektedir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Menâzilü'l-âşîkîn*, *Risâle-i Keşfü'l-kulûb*, *Rumûzu'l-işârât*, *Şerh-i Merâtib-i esrâri'l-kulûb*, *Şerh-i Su'âlât-i Gülşen-i Esrâr*, *Şerh-i esmâ-i semâniye*.⁵³⁰

Kadın şairlerimizden Âdile Sultan'ın divanında tarikat şeyhleri hakkında kaleme aldığı manzumede zikrettiği mutasavvıflardan biri de Yahyâ Şîrvânî'dir. Yahyâ Şîrvânî'nin Halvetî tarikatının ikinci kurucusu olduğunu belirten Âdile Sultan, kapısına giden hiç kimsenin oradan mahcup dönmeyeceğini belirterek şahsına övgüde bulunmaktadır.

Hazret-i Seyyid-i Şîrvânî-i Yahyâ-yı celîl
Halvetî rahmı ihdâs ederek oldu delîl

Şeyh-ı zî-şân ü kerem-pîşe ki bâbında onun
Kimse mahcûb değil bendesin etmez tahcîl

A. D. (Der Vâsf-ı Pirân-ı İsnâ Aşer Kuddise Sîrrâruhüm 30-XII/56-57)

3.5.23. Yazıcı-zâde Mehmed, Yazıcızâde Ahmed-i Bî-Can

Yazıcı-zâde Mehmed XV. yüzyılda yaşamış hayatının ilk yıllarına dair bilgi bulunmayan kültür ve tasavvuf çevrelerince tanınan, önemli bir şahsiyettir. Lâtîfî, tezkiresinde doğum yerinin Gelibolu olduğunu bildirmektedir.⁵³¹ Babası, Sâlih veya Sâlihüddîn Kâtib adıyla bilinen, kâtiplik yapmış bu nedenle kendisine *Yazıcı* denilen,

⁵²⁷ Almaz, 37; Rıhtım, "Yahyâ-yı Şîrvânî", 264.

⁵²⁸ Rıhtım, "Yahyâ-yı Şîrvânî", 264.

⁵²⁹ Rıhtım, "Yahyâ-yı Şîrvânî", 264.

⁵³⁰ Güngör Levent Menteşe, "Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî ve Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Doğu Araştırmaları*, 21, 2020,32-56; İlâhe M. Kurşun, "Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin Seyr u Sülûk Anlayışı", *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1), 2023,14-28.

⁵³¹ Larifi, (Hzr.: Rıdvan Canım), 91.

astroloji alının Anadolu'da muhtemelen ilk Türkçe manzum eseri olan *Şemsiyye*'nin şairidir.⁵³² Kardeşi Yazıcıoğlu Ahmed'le Hacı Bayram Veli'nin II. Mahmud'la görüşmek üzere Edirne'ye gittiğinde Yazıcı-zâde kardeşleri irşad ettiği belirtilmektedir.⁵³³ Lâtîfî ise Yazıcıoğlu Mehmed'in Hacı Bayram Veli'ye intisap ettiğine dair malumat bulunmadığını belirtmektedir.⁵³⁴ Manevi eğitiminden sonra Gelibolu'daki Hamzaköyü sahiline bakan iki hücreli bir çilehanede yaşamını sürdürmüş ve vefatına kadar vaazlar vermiş, eser telif etmiş ve talebe yetiştirmiştir. Yazıcıoğlu Mehmed, 855/1451 yılında Gelibolu'da vefat etmiş, vasiyeti üzerine çilehane yanındaki mezarlığa defnedilmiştir. Günümüzde Yazıcıoğlu Camii adlı mescidin hazîresindeki türbede medfundur.⁵³⁵

Yazıcıoğlu Ahmed, XV. yüzyılda yaşayan mutasavvıf, mütercim ve nasirlerindendir. Yazıcı-zâde Ahmed'in, babasının Ankara ve Bolu civarında bulunması nedeniyle Ankara Malkara'nın köylerinden olan Kadıköy'de veya Gelibolu'da dünyaya geldiği bildirilmektedir. *Muhammediyye* adlı manzum eseriyle tanınan Yazıcıoğlu Mehmed'in küçük kardeşidir. Eserlerinden Arapça ve Farsçayı çok iyi bildiği anlaşılmaktadır. Ahmed-i Bî-Can Bayramiyye tarikatına intisap etmiş olup Hanefî mezhebine mensuptur. Zayıflığı nedeniyle Bî-Can (Cansız) sıfatıyla vasıflandırılmıştır. Ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir. Mezarı, Gelibolu'da eskiden Yazıcıoğlu Mezarlığı adını taşıyan, günümüzde ise Yazıcıoğlu ismiyle park haline getirilen yerde, ağabeyi Mehmed'in kabrinin yakınındadır.⁵³⁶

Yazıcı-zâde kardeşler vermiş oldukları eserler bakımında tasavvuf ve kültür dünyasında önemli bir yere sahiptirler. Pek çok eser kaleme almış olmakla beraber onların ilim dünyasında bilinmesini sağlayan eserleri vardır. Yazıcıoğlu Mehmed'in yazdığı *Muhammediye*, Muhammediyye adıyla kaleme alınan ilk eserdir. Yazıcıoğlu

⁵³² Ahmed Akkuş, *Yazıcıoğlu Muhammed ve Muhammediye Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı Rize, 2010, 24; Mustafa İsmet Uzun, "Yazıcıoğlu Mehmed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2013, XLIII, 362.

⁵³³ Larifi, (Hzr.: Rıdvan Canım), 91.

⁵³⁴ Larifi, (Hzr.: Rıdvan Canım), 91.

⁵³⁵ Akkuş, *Yazıcıoğlu Muhammed ve Muhammediye Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri*, 22-60; Uzun, "Yazıcıoğlu Mehmed", 362.

⁵³⁶ Âmil Çelebioğlu, "Ahmed Bîcan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1998, II, 49-51.

Mehmed'in, kardeşi Ahmed Bî-can'ın teşvikiyle kaleme aldığı *Meğâribü'z-zamân li-ğurûbi'l-eşyâ fi'l-ayni ve'l-ıyân* adlı eserini kardeşinden Türkçeye çevirmesini istemiş ve Ahmed-i Bî-can'da bu eserden hareketle *Envârü'l-âşıkîn*'i kaleme almıştır. Daha sonra da *Meğâribü'z-zamân* adlı eserinin Hz. Muhammed ve ashabıyla ilgili bölümlerini Türkçe yazarak esere *Kitâbü Muhammediyye fî na'ti seyyidi'l-âlemîn habîbillâhi'l-a'zam Ebi'l-Kâsım Muhammedeni'l-Mustafâ* adını vermiştir.⁵³⁷

Kadın şairlerimizden Şeref Hanım, Gelibolu'ya yaptığı bir ziyarette Yazıcı-zâde kardeşlerin kabirlerini ziyaret etmiş ve Yazıcı-zâde Mehmed için “Yazıcı-zâde” redifli, Yazıcı-zâde Ahmed için de “Ahmed-i Bî-Can” redifli iki kaside kaleme almıştır. Bu kasidelerde Yazıcı-zade Mehmed'in keramet ehli olduğunu ve Ahmed-i Bî-Cân'dan himmet istediğini şöyle dile getirmiştir:

Kerâmat tahtına rûz-ı ezelde eylemiş iclâs

İki âlemde şâh-ı kâm-rândır Yazıcı-zâde

Ş. D. (K. 9-3)

İder hall nâhun-ihimmetle yâ hû ukte-i kalbin

Hemân kıl arz-ı hâl müşkil-güşâdır Ahmed-i Bî-cân

Ş. D. (K. 10-15)

⁵³⁷ Çelebioğlu, “Ahmed Bican”, 50, 51; Mehmet Sait Çalka, “Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'sine Yazılmış Bir Nazire: Yûsuf Bin Sultan Şah'ın Muhammediye'si”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 4 (8), 2018, 65-83; Uzun, “Yazıcıoğlu Mehmed”, 362.

3.6. DİĞER İSİMLER

3.6.1. Mervân

Ümeyye ailesine mensup olup, Muaviye'nin akrabasıdır. Mervân, Hz. Osman zamanında devlet katipliği gibi önemli bir göreve getirilmiştir. Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ardından Hz. Ali'ye biat etmeyen Mervân, Muaviye'nin ölümünden sonra da Yezîd'den yakınlık görmüştür. Medine Valisi'ne, Yezîd'e biat etmeyen Hz. Hüseyin ve taraftarlarına kuvvet kullanmalarını tavsiye etmiştir. Yezîd'e, Hz. Hüseyin'e karşı kılıç kullanma tavsiyesini veren de Mervân'dır.⁵³⁸

Mervân, mersiyelerde Yezîd'e verdiği tavsiye nedeniyle Hz. Hüseyin ve yakınlarının şehit edilmesine sebep olan kişi olarak zikredilir. Öğüdüyle İslam dünyasındaki ayrılıkların başlamasına neden olan fitneyi başlatan kişi olduğu belirtilir.⁵³⁹

Leylâ Hanım, Mervân'ı, Şimr ile zikredip Ehl-i Beyt'e yaptıklarından dolayı kâfir olarak nitelemektedir.

*Seng-dil kâfir idi Şimr ü Yezîd ü Mervân
Ehl-i Beyte nice kasd eyleye î mânî olan*

L. D. (Tb. 1/IV-19)

Şeref Hanım, Mervân'ın Hz. Hüseyin'in hem şehit edilmesinde hem de Hz. Hasan'ın zehirletilerek öldürülmesinde Yezîd'le birlikte hareket ettiğini belirtir.

*İki şeh-zâde-i uzmâyî şehîd eyledi âh
Birleşüp ehl-i fesâd ile Yezîd ü Mervân*

Ş. D. (K. 18-7)

3.6.2. Şimr/Şemir b. Zülcevşen

Kerbelâ Vakası'nın gerçekleşmesinde Yezîd'in emrinde bulunan ve Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi olayında ismi geçen kişilerden birisi de Şimr/Şemir'dir. Kerbelâ mersiyelerinin birçoğunda Yezîd'den sonra ismi en çok anılan kişi Şimr'dir.

⁵³⁸ İrfan Aycan, "Mervân ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, 225, 226.

⁵³⁹ Arslan, Erdoğan, 326, 516; Vural, 990-1008.

Kendisi bizzat Hz. Hüseyin'i şehit eden kişi olarak zikredilmiş ve metinlerde katil sıfatıyla yer almıştır. Her ne kadar tarihî metinlerde Hz. Hüseyin'i şehit edenler hakkında tam bir ittifak olmasa da savaşta Hz. Hüseyin'in etrafını saran askerlerden birinin Şimr olduğu kesindir.⁵⁴⁰

Leylâ Hanım ve Şeref Hanım divanlarında Şimr'i, Hz. Hüseyin'i hançerle şehit eden kişi olarak belirtmekte, bu fiilinden dolayı onu galiz sıfatla lanetlemektedirler.

*Zerre ar itmeden ol şâhıma hançer-keş olup
Ne sanur kendini bilmem aceb ol hıznîr-i pelîd*

L. D. (Tb. 8/I-4)

*Seng-dil kâfir idi Şimr ü Yezîd ü Mervân
Ehl-i Beyte nice kasd eyleye î mânî olan*

L. D. (Tb 1/IV-19)

Şeref Hanım, Şimr hakkında Hz. Hüseyin'i şehit eden kişi olarak bahsedip, tıpkı Yezîd gibi onu da kötü vasıflarla nitelemekte, tekfir etmekte ve lanetlemektedir. Hz. Hüseyin'in Şimr tarafından şehit edilmesinin Şeref Hanım'ın hissiyat âlemindeki etkisinin çok derin olduğu görülmektedir. Öyle ki bu büyük acı nedeniyle yerin ve göğün mateme bürünmesi gerektiğini belirtmektedir.⁵⁴¹

*Birini zehr ile Şimr ile birin itdi şehîd
Allah Allah nice endûh u nice gamdır bu*

Ş. D. (K. 14-8)

*Kurusun kopsun elin ayağın ey Şimr-i la 'în
İki âlem dilerim başın zindân olsun*

Ş. D. (K. 16-30)

*Nice sundı yed-i murdârını Şimr-i bî-âr
Âh ol gerden idi bûse-geh-i Fahr-i cihân*

Ş. D. (K. 18-22)

⁵⁴⁰ Vural, 990-1008.

⁵⁴¹ Şeref Divanı'nda Şimr'in diğer kullanımları için bkz.: K. 15-17; K. 17-30; Ms. 4-7; Ms. 5-9; Ms. 11-4; Ms. 12-5; Tb. 1/IV-20.

İbni Ziyâd u Şimr ü le 'îmân-ı sâ'iri
Dûzah-nişîn eyledi bu hüdmetin senin

Ş. D. (Tb. 1/IV-20)

Hem seni hem tâbi 'îni ilâ-yevmi 't-tenâd
Ben değil hâk-i mezârım eylesin la 'netle yâd
Neyledik nitdik ki sana ey ebû-zulm ü fesâd
Uydı cümle eşkiyâ Şimr-i habîs İbni Ziyâd
Kanlı yaşıyla gözüüm hem-şekl-i tûfân eylesin
Âteş-i âhım bütün dünyâyı sûzân eylesin

Ş. D. (Ms .4-7)

Ey felek ey felek ol hâ 'in-i sifle-perver
Ne revâdır ki Hüseyin üstüne çeksin asker
Tende hiç tâb ü tüvân kor mı bu endûh u keder
Girdi Şimr 'in eline bûse-geh-i Peygamber
Yakalar çâk iderek nâle vü feryâd idelim
Yıkalım âlemi bir âh ile ber-bâd idelim

Ş. D. (Ms. 15-6)

Ne akla uydun ey İbni Ziyâd ey kâfir-i murdâr
Hücûm itdin o şâha bir takım kelbe olup serdâr
Nice el sundı yâ Şimr-i la 'în ü bî-edeb gaddâr
Değil midir o gerden bûse-gâh-ı Ahmed-i Muhtâr
Nasıl kan ağlayup yâd itmeyim ol demleri her bâr
Onulmaz işler ölünce yürekden nice yârem var
Bi-hamdillâh muhibb-i Hazret-i Âl-i Abâ 'yım ben
Ezelden hânedân-ı Mustafâ 'ya cân-fedâyım ben

Ş. D. (Msm. 1-5)

3.6.3. Ubeydullah b. Ziyâd

Hiz. Hüseyin'in şehit edilmesindeki baş aktörlerden biri de Ubeydullah b. Ziyâd'dır. Basra valisiyken Yezîd'in halifelik makamına geçmesinin ardından, Hiz.

Hüseyin'i destekleyen Kûfe'deki olayları kontrol etmesi için Yezîd tarafından Kûfe'ye vali olarak tayin edilmiştir. Ubaydullah b. Ziyâd, Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye varmadan Kerbelâ'da konaklamaya zorlamış ve olay Hz. Hüseyin'in şehit edilmesiyle neticelenmiştir. Ubaydullah b. Ziyâd, Kerbelâ Vakası'nda en büyük sorumlularından biri olarak Hz. Hüseyin'in naaşına kötü muamele uygulaması ve naaşı Dımaşk'a götürmesi ile bilinir.⁵⁴²

İbn Ziyâd, Kerbelâ mersiyelerinde, Kerbelâ Vakası'nın sorumlularından biri olarak zikredilmiş, Yezîd'in emirlerini yerine getiren adaletsiz bir vali olarak anılmıştır. Hz. Hüseyin ve ailesinin susuz bırakılmasına sebep oluşu ve Hz. Hüseyin'in naaşına kötü muamelesinden dolayı galiz sıfatlarla nitelendirilip, lanetlenmiştir.⁵⁴³

Kadın şairlerden yalnızca Şeref Hanım, Kerbelâ Vakası'nın baş aktörlerinden olan İbn Ziyâd'ın ismini divanında zikretmiştir. Yezîd, Şimr ve Mervân gibi onun da bu olayda yaptıklarından dolayı ağır dille kınamakta, kötü sıfatlarla vasıflandırmakta ve lanetlemektedir.⁵⁴⁴

*Âh ey Şimr-i la'în-i ebed ey İbni Ziyâd
Öyle kem-mâye bed-ahlâka refâkat mi olur*

Ş. D. (K. 15-17)

*Sen de ey İbni Ziyâd kelbi düşün bir kerre
Dahi bundan büyük âlemde ne isyân olsun*

Ş. D. (K. 16-26)

*Olup it sürisine İbni Ziyâd ser-asker
Birleşüp hırлаşarak düşdi yola hınzîrân*

Ş. D. (K. 18-19)

*Ne cür'et ile uydurup itdin a bed-nihâd
İbni Ziyâd kelbini ser-asker-i fesâd
Kıldın habâset ile der-i fitneyi küşâd
Sahrâ-yı Kerbelâ'daki ahvâl olunca yâd*

⁵⁴² Ahmet Turan Yüksel, "Ubeydullah b. Ziyâd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, XLII, 29-30.

⁵⁴³ Arslan, Erdoğan, 104, 202; Vural, 990-1008.

⁵⁴⁴ Şeref Divanı'nda İbn-i Ziyâd'ın diğer kullanımları için bkz.: K. 17-31; Ms. 12-5; Ms. 15-9; Msm. 1-5.

*Seyl-âb-ı eşkimi ideyim yerlere revân
Âhım şerârı ile donansın nüh-âsumân*

Ş. D. (Ms. 5-8)

*Toplandı it sürisi gibi cünd-i bî-şümâr
İbni Ziyâd hâ'ini murdâr-ı kîne-hâr
Hayfâ ki hânedân-ı Resûl ola târ u mâr
Feryâd u dâd eliñden amân çarh-ı sifle-kâr
Ben hâk-i pâ-yı Âl-i Abâ'ya bilâ-riyâ
Bin cânım olsa cümlesini eylerim fedâ*

Ş. D. (Ms. 11-5)

3.6.4. Yezîd

Şam'da dünyaya gelen Yezîd, Muaviye'nin oğlu ve Emevî Devleti'nin ikinci halifesidir. Muaviye ölünce Yezîd Şam'da Hilafet makamı için biat almıştır. Hz. Hüseyin'in Kûfe'deki taraftarları Yezîd'e biat etmeyip, Hz. Hüseyin'in gelip başlarına geçmesini talep etmişlerdir. Kûfe'ye doğru yola çıkan Hz. Hüseyin Kerbelâ yakınlarında Yezîd ordusu tarafında kuşatılarak biat etmesi istenmiştir. Biat etmeyen Hz. Hüseyin beraberindeki yetmiş iki kişiyle menfur bir şekilde H. 10 Muharrem 61/M. 10 Ekim 680 tarihinde şehit edilmiştir.⁵⁴⁵

Yezîd, Ehl-i Beyt'e karşı tutumu nedeniyle hiç sevilmeyen biri olmuştur. Hatta günümüze uzanan tarihsel süreç içinde adı küfür sözü olarak kullanılmaktadır.⁵⁴⁶ İçki içen ilk halife olması nedeniyle "el-humûr" (sarhoş) lakabıyla anılan Yezîd'in, bu yaptıkları nedeniyle lanetlenebileceğini hatta tekfir edilebileceğini belirtenler de olmuştur.⁵⁴⁷ Divan şiirinde de lanetle, hakaretle anılmakta olup sevilmeyen bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁴⁸ Kerbelâ mersiyelerinde adı en fazla kötü sıfatlarla

⁵⁴⁵ Ünal Kılıç; "Yezîd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 513.

⁵⁴⁶ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 482; Sedat Kardaş, "Divan Şiirinde Kötü Şahsiyetler", *Turkish Studies Language and Literature*, 14 (3), 2019, 1253-1281.

⁵⁴⁷ Kılıç, "Yezîd", 514.

⁵⁴⁸ Kardaş, 1253-1281.

anılan kişi şüphesiz Yezîd'dir. Bunun kuşkusuz en önemli nedeni Yezîd'in bu olayın gerçekleşmesine sebep olan en yetkin ve en nüfuzlu kişi olmasıdır.⁵⁴⁹

Mersiyelerde Yezîd'in bir lider olarak İslam'ı yayması gerekirken, İslam'a en büyük darbeyi vuran kişi olarak hükümdarlığının hiçbir değeri olmadığı belirtilmekte, lanetlenmekte ve kafir olarak nitelendirilmektedir. Hatta İslam dünyasına verdiği bu zararlardan dolayı şeytanın bile kendisinden haya ettiği bir şahsiyet olduğu zikredilmektedir.⁵⁵⁰

Kerbelâ mersiyelerinde çok duygusal davranan Şeref Hanım, Hz. Hüseyin'e karşı işlenen bu menfur olaya sebep olanları ve işleyenleri ağır sıfatlarla vasıflandırarak onlara beddualar yağdırmaktadır. Mersiyelerinde Yezîd için; *"Ahmak, akı yok, anîd, bed ahlâk, bed-sîret, bî-âr u edeb, bî-dîn, bî-edeb, bî-hayâ, bî-rahm, denî, denî-tıynet, dinî yok, ebleh, Firavun, fûrû-mâye, gaddâr, hâin, har, hayvân, hınzîr, hûn-rîz, kâfir, kelb, kem-mâye, kîne-hâr, la'in, lâyk-ı la'net, le'im, Nemrût, pelîd, sersem, sitemkâr, şeytân, zâlim"* sıfatlarını kullanmaktadır.⁵⁵¹

Leylâ Hanım da divanındaki birçok beyitte Kerbelâ Vakası karşısında duyduğu üzüntüyü dile getirmiş, Yezîd ve çevresindekiler için ağır sözler söylemiş ve lanetler okumuştur. Yezîd için; *"Kâfir, sefîh, ehl-i cehennem, zâlim, hûk (domuz), kahbe, hınzîr, kelb, hîz (ibne, oğlan, puşt), rû-siyeh (kara yüzlü)"*, v.b. kullandığı ağır sıfatlardan bazılarıdır.⁵⁵²

Şeref Hanım ve Leylâ Hanım divanlardaki mersiyelerde yalnızca Yezîd'i kötü sıfatlarla anmamış, bu dramatik hadisesinin baş aktörlerinden olan Şimr, İbn-i Ziyâd ve Mervân da kötü sıfat ve beddualardan nasiplerini almışlardır.

Âdile Sultan, divanında Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi konusunda bir mersiye kaleme almakla beraber olayı işleyen Yezîd ve taraflarının ismini zikretmemiş, olaydan duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir.

⁵⁴⁹ Emre Vural, "Kerbelâ'nın Bed Suretleri", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 12 (3), 2023, 990-1008.

⁵⁵⁰ Kardaş, 1253-1281, Vural, 990-1008.

⁵⁵¹ Arslan, *Şeref Hanım Divanı*, 103

⁵⁵² Arslan, *Leylâ Hanım Divanı*, 90.

*Kâfirân handân oldu ağladı mü'min bütün
Nûr-ı çeşm-i Fahr-i âlem ey Hüseyin-i Kerbelâ*

*Vâlidin ya'ni Aliyyü'l-Murtezâ'nın aşkına
Cedd-i pâkın ol Muhammed Mustafâ'nın aşkına*

*Âdile ağlar kazâ-yı kerbelâ'nın aşkına
Nûr-ı çeşm-i Fahr-i âlem ey Hüseyin-i Kerbelâ*

A. D. (Mersiye Der Hakk-ı Hazret-i İmâm-ı Hüseyin R.A. 25/8-10)

Leylâ Hanım, beyitlerinde Kerbelâ Vakası'nın seyrini anlatmaktan çok olayı gerçekleştirenleri kınamaktadır. Yezîd'in utanmadan Hz. Peygamber'in evlatlarına kıydığını belirterek onu yaptığı bu fiilden dolayı kötü sıfatlarla vasıflandırmakta, hatta kafir olarak nitelendirerek onu cehennem bile kabul etmeyeceğini dile getirmektedir.⁵⁵³

*Bak Yezîd'e ne utanmazmış o harr-ı nâ-pâk
Bu kadar zulme neden eyledi bilmem cür'et*

L. D. (Tb. 1/II-8)

*Ehl-i aşkız Alevî Mustafavîyüz zâhid
Gice gündüz ideriz cân-ı Yezîd'e la'net*

L. D. (Tb 1/II-10)

*Seng-dil kâfir idi Şimr ü Yezîd ü Mervân
Ehl-i Beyt'e nice kasd eyleye î mânı olan*

L. D. (Tb.1/IV-19)

*Bu günde kasd idüp Âl-i Abâ'ya
Yezîd ibni sefîh ehl-i cehennem*

L. D. (Tb 2/I-6)

*Ne cür'et ile bilmem kahbe hınzîr
Hüseyin'i eyledi bu rütbe dil-gîr*

L. D. (Tb.2/I-8)

⁵⁵³ Leylâ Divanı'nda Yezîd'in diğer kullanımları için bkz.: Tb .1/II-9,10; Tb. 1/III-16; Tb. 1/IV-24; Tb. 2/IV-30; Tb 8/I-3.

Terahhum etmeyip bir seng-dil hîz
Hüseyn'e ide bu rütbe ihânet

L. D. (Tb. 2/IV-26)

Bilmem o kelbi cehennemde kabul eyler mi
İtdiği zulmi kadar olsun azâbı teşdîd

L. D. (Tb. 8/I-6)

Şeref Hanım, mersiyelerindeki ilk beyitlerinde Yezîd'in yaptıklarından pişmanlık duymasını ummaktadır. Sonraki beyitlerde onları kötü sıfatlarla zikredip, onlara lanet okumaktadır.⁵⁵⁴

Yokdur iki cihânda yerin ancak ey Yezîd
Oldı yüzünden iki ziyân ağlamaz mısın

Ş. D. (K.12-8)

İtdiklerin hatâya olup nâdim ey Yezîd
Gâh âşikâr u gâhi ayân ağlamaz mısın

Ş. D. (K. 12-15)

Yok Yezîd'in yeri dünyâ değil ukbâda bile
Anı dûzah da kabûl itmeye şübhemdir bu

Ş. D. (K. 14-17)

Bitmez netîce söylesem ömrüm ne çâre âh
Kâfir Yezîd'in itdiği zulm ü habâseti

Ş. D. (K. 17-33)

Sebeb oldun bu kadar fitneye fikr it a Yezîd
Müntakimdir yanına kor mı Cenâb-ı Yezdân

Ş. D. (K.18-25)

Yâd eyledikçe vak'a-i evlâd-ı Hayder'i
Sayham ile cihân harâb olsa var yeri
Seyr it Yezîd didikleri bî-dîn kâfiri

⁵⁵⁴ Şeref Divanı'nda Yezîd'in diğer kullanımları için bkz.: K. 13-7; K. 14-2; K. 16-15; K. 17-4; K. 17-7; K. 19-7; Ms. 4-4; Ms. 5-4; Ms. 11-3; Ms. 11-11; Ms. 12-4,5; Ms. 14-1; Ms. 14-3; Ms. 15-1; Ms. 15-9, 10; Msm. 1-2; Msm.1-4; Tb. 1/II-8; G.60-3.

Rencîde itdi hâtır-ı Binti Peyember'i
Seyl-âb-ı eşkimi ideyim yerlere revân
Âhım şerârı ile donansın nüh-âsumân

Ş. D. (Ms.5-3)

Âhen mi taş mıdır dil-i murdârın ey Yezîd
Şeh-zâde-i dü-kevni nice eyledin şehîd

Ş. D. (Tb. 1/III-17)

Ben evlâd-ı Resûl'üm tâ-be-mahşer iderim elbet
Yezîd'e ehline ensâbına etbâ'ına la'net

Ş. D. (Kt.32-1)

Tevhîde Hanım da Hz. Hüseyin hakkında kaleme aldığı şu satırlarda Yezîd'in Kerbelâ'da Hz. Peygamber'in Âl-i Ashabına yaptıklarından dolayı mahşerde şefaate layık olmadığını dile getirir:

Sad hezârân la'net-i pâyân Yezîd'in cânına
Bî-sebeb ordu açdı Kerbelâ meydânına
Etmedi hürmet resulün âline evlâdına
Bunça ashâb-ı Resûl'ün girdi ol dem kânına
Nûr-i Hakk'a karışıp gitdi o dem meh-pâreler
Haşre dek kan ağlasınlar âşık-ı âvâreler

Ol Hasan hazretlerine zehr içirdi eşkiyâ
Hem Hüseyin oldu susuzlukdan şehîd-i Kerbelâ
Ummasın Yezîd şefa'at etmez Muhammed Mustafâ
Hem su vermez havz-ı kevserden Aliyyü'l Murtazâ
Nûr-ı Hakk'a karışıp gitdi o dem meh-pâreler
Haşre dek kan ağlasınlar âşık-ı bî çâreler

T. D. (Hazret-i Hasan i Hüseyin Radiyallâh Hakkında 23/12b-2, 3)

SONUÇ

Çalışma konumuzda ele aldığımız Mihrî Hatun, Fıtnat Hanım, Leylâ Hanım Hanım, Şeref Hanım, Âdile Sultan ve Tevhîde Hanım klasik Türk şiiri geleneğinde eserleri olan ve bu eserlerin yer aldığı divanları elimize ulaşan kadın şairlerdir. Divanları ve edebiyat dünyasındaki yerleri pek çok akademik çalışmaya konu olmuştur. Çalışmamızda kadın şairlerin divanlarında yer alan dinî şahsiyetlerin tespit edilerek, bu şahsiyetlere yaklaşımlarındaki ortak ve farklı yönlerin örnekleriyle ortaya koyulması amaçlanmıştır.

Çalışmamızın ilk bölümünde kadın şairlerimizi tanıtmak maksadıyla hayatları, edebî şahsiyetleri ve divanları hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Mihrî Hatun, Fıtnat Hanım, Leylâ Hanım, Şeref Hanım babaları kadı, kazasker, şeyhülislam gibi devlet ricalinde bulunan ailelere mensup, dinî ve edebî eğitim alabildikleri merkeze yakın çevrelerde yetişmiş kadın şairlerdir. Âdile Sultan II. Mahmud'un kızı, hanedana mensup tek kadın şairdir. Tevhîde Hanım ise taşrada yetişmiş, manzumelerinden diğer kadın şairler gibi eğitim alma imkânı bulamadığı anlaşılan, fakat divan oluşturacak kadar şiir yazma kabiliyeti olan bir şairdir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, kadın divan şairlerinin şiirleri, eserlerinde yer verdikleri peygamberler açısından değerlendirilmiştir. Peygamberlere yaklaşımda genel olarak klasik şiirdeki kullanımlarına uygunluk görülmektedir. Divanlarında peygamberlerin hayat hikâyelerine dair bilgilere yer verilmiştir. Özellikle peygamberlerin mucizeleri, kadın şairlere farklı kullanımlar için kapı aralamıştır. Divanlarda Hz. Muhammed'den sonra en fazla Hz. Yusuf ve Hz. Süleyman işlenmiştir. Hz. Yusuf ve Hz. Süleyman'ın hayat hikâyelerinin divan şiirinde değişik benzetmeler yoluyla kullanıma elverişli oluşu, kadın şairlerin de divanlarında bu peygamberlere daha fazla yer vermelerindeki en önemli etken olarak düşünülmektedir.

Hz. Yusuf'un hayat hikâyesine değinilen şiirlerde, Leylâ ve Şeref Hanım'ın kendi yaşamlarındaki hüznelerini Hz. Yâkub'un, Hz. Yusuf'tan ayrı kalmasına teşbih ettikleri görülmektedir. Âdile Sultan ise bu ayrılığı satırlarında ilahî aşka ulaşma yolunu ve beşerî aşk ayrılığını tasvir için kullanmıştır. Âdile Sultan eşini ve çocuklarını kaybettikten sonra sarayın debdebeli yaşamını terk edip inzivaya çekilmiş ve sufi olma

yolunda ilerlemiştir. Yaşamındaki hüznü dile getirmek için Hz. Yusuf ve Hz. Yâkub'u satırlarında daha fazla zikrettiği söylenebilir.

Mihrî Hatun'un divanı ve divanındaki tazarru-nâme bölümünü adeta iki ayrı kişi kaleme almıştır. Tazarru-nâme'de Hz. Süleyman, Hz. Nûh ve Lokman isimlerini dünyanın faniliğini anlatmak, adeta gafillere öğüt vermek ve kendi pişmanlığını dile getirmek için kullanmıştır.

Fıtnat Hanım, Hz. Yusuf, Hz. Muhammed, Hz. Süleyman ve Hz. İsa dışında eserinde diğer peygamberlerle ilgili herhangi bir kullanıma yer vermemiştir. Hz. Süleyman ve Hz. İsa'ya birer beyit halinde iki manzumede yer vermiştir.

Yaptığımız incelemede kadın şairlerin kendi sanatlarını övmek için çarpıcı örnekler verdikleri görülmektedir. Örneğin Leylâ Hanım, bir kasidede “*Ben Hz. İsa gibi mucize nefesli bir şairim*” diyerek şairliğinin adeta emsalsiz olduğunu vurgulamaktadır.

Kadın şairler Hz. Muhammed'in hayatına dair her olayı şiirlerine konu etmişler ve müstakil manzumelerle ona olan bağlılıklarını satırlara dökmüşlerdir. Samimi söylemlerinin yanında adeta onu en güzel şekilde anlatma çabasının yansıması olarak süslü terkipleri, girift anlatıları kullandıkları görülmektedir. Fıtnat Hanım, Hz. Muhammed'e satırlarında çok süslü terkipler ve değişik benzetmelerle yer vererek adeta sanatındaki ustalığı sergilemiş ve dönemindeki sanat anlayışını yansıtmıştır. Saray erkânından olmasına rağmen, münzevi bir yaşam süren Âdile Sultan'ın divanında diğer divanlara nazaran Hz. Muhammed'e daha fazla medh ü sena yapıldığı ve ondan şefaath dilendiği görülmektedir.

Kadın şairler Hz. İbrahim, Hz. Davut, Hz. Mûsa ve Hz. İsa'yı şahıslarına ait özelliklerle işlenmiş ve kendilerinden şefaath dilemişlerdir. Divanlarda Hz. Eyyub ve Hz. İsmail ile ilgili kullanımlarda ahlaki erdemlere vurgu yapma çabası görülmüştür.

Kur'an'da geçen şahsiyetlerden Lokman ve Hızır'ın divanlarda Hz. Muhammed'den sonra peygamberlerden daha fazla zikredildiği görülmektedir. Lokman ve Hızır'ın hayat hikâyelerinin divan edebiyatı anlatılarına zenginlik katmaya elverişli oluşu şairlerin onlara daha fazla atıflar yapmasını sağlamıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde, divanlarda yer alan dört halife, sahabe ve diğer dinî şahsiyetler açısından değerlendirmelerde bulunulmuştur. Kadın şairlerin

divanlarında, dört halife, manevi şahsiyetlerini oluşturan özellikleri ve İslam tarihindeki yerlerine değinilerek işlenmiştir. Hz. Ebû Bekir'in sadakatine ve doğruluğuna, Hz. Ömer'in adaletine, Hz. Osman'ın hayasına teşbihlerde bulunulmuştur. Hz. Ali, Kerbelâ Vakası nedeniyle mersiyelerde sıkça zikredilmiştir. Mersiye şairi olan Şeref Hanım, dört halife arasında en çok Hz. Ali'yle ilgili kullanımlarda bulunmuştur. Fıtnat Hanım ise dört halifeyi çar-yar terkihiyle bir beytinde dile getirmiştir.

Ehl-i Beyt divanlarda özellikle Kerbelâ mersiyelerinde uzun uzun işlenmiştir. Şairler, kadınların en faziletli oluşuna dair Hz. Fatıma'ya teşbihlerde bulunmuşlardır. Hz. Fâtıma, en çok Kerbelâ mersiyelerinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'le birlikte zikredilmiştir. Şeref Hanım'ın divanındaki 4803 beytin 689'u Kerbelâ mersiyelerine ait olup divanın yaklaşık yüzde onbeşlik bölümünü teşkil etmektedir. Hatta Şeref Hanım, Kerbelâ şairi olarak nitelendirilmiştir. Leylâ Hanım da Ehl-i Beyt sevgisini divanında çok sayıda manzumede dile getirmiştir. Âdile Sultan, Mihrî Hatun ve Tevhîde Hanım, divanlarında Kerbelâ olayı anlatılarına yer verirken yine Fıtnat Hanım, divanında Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin'e değinmemiş, Hz. Ali'yi de bir beyitte memduhu övmek için zikretmiştir. Şairler Kerbelâ olayını çok hissiyatlı bir şekilde satırlarına aktarmışlardır. Olayı anlatırken gözyaşı dökmekte, elem tufanı onları sarmakta, adeta dünya sarsılmakta hatta feleğe sitem edilmektedir. Kerbelâ Vakası'nın baş müsebbipleri olarak görülen Yezîd, Şimr, Ubeydullah b. Ziyâd ve Mervân çok ağır dille eleştirilip, kötü sıfatlarla vasıflandırılıp, küfürle itham edilmekte, mahşerde şefaati hak etmedikleri çarpıcı örneklerle dile getirilmektedir. Şairlerin bu denli duygusal söylemleri olaya kadın hissiyatıyla yaklaşıtlarının göstergesidir.

Divanlarında sahabeden Hz. Hamza, Hassan b. Sabit ve Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye atıflarda bulunulmuştur. Fıtnat Hanım ve Mihrî Hatun memduhu övmek için Hz. Hamza'ya teşbihte bulunmuşlardır. Âdile Sultan, “*Der Şan-ı Hazret-i Halid ve Der Hakk-ı Hazret-i-Hâlid Radiya'llâhü Anhü*” başlıklı iki kaside kaleme alarak Ebû Eyyûb el-Ensârî'yi hem şahsi özelliklerine hem de İslam tarihindeki yerine değinerek zikretmiştir. Resûl-i Ekrem'in şairi Hassan b. Sabit'i, Mihrî Hatun kendi sanatındaki ustalığını dile getirmek için zikretmiştir. Şairliğini Hassan b. Sabit'in bile öveceğini belirtmiştir.

Dinî şahsiyetlerden on iki imam adına kaside kaleme alan Âdile Sultan her imamı ayrı bölümlerde özellikleriyle anlatmıştır. Âdile Sultan'ın bu yaklaşımının dinî hassasiyetinden kaynaklandığı söylenebilir. Leylâ Hanım ve Şeref Hanım ise manzumelerinde on iki imamın isimlerini bir arada zikrederek onlara övgüde bulunmuşlardır.

Abdülkâdir-i Geylânî, Ahmed el-Bedevî, Ahmed er-Rifâî, Behlûl-i Dâna, Bâyezîd-i Bistâmî, Desûkî, İbrâhim b. Abdülazîz, Hacı Bayrâm-ı Velî, Hacı Bektaş Velî, Hallâc-ı Mansûr, Hüsameddin Çelebi, İbrahim b. Ethem, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Muhammed Bahâeddin Nakşibend, Muhyiddin İbnu'l-Arabî, Sa'Deddin el-Cebâvî, Sultan Veled, Sümbül Sinan, Şâzelî, Şehâbeddin Sühreverdî, Şems-i Tebrîzî, Yahyâ-yı Şîrvânî, Veysel Karani şairlerin divanlarında ismi geçen mutasavvıflardır.

Kadın şairlerin divanlarında tasavvufî unsurları kullandıkları, mensubu oldukları tarikatların dışındaki tarikatlara ve tasavvufî oluşumlara saygı duydukları, tarikat şeyhi ve müritlerini övgüde bulundukları, kısaca tüm tarikatlara aynı mecradan yaklaşım sergiledikleri görülmektedir. Divanlarda mutasavvıfların manevî yaşantılarına dair makes bulan bilgilere telmihler, teşbihler yapılmakta olup manevî şahsiyetleri övülerek kendilerinden medet umulup himmet istenilmektedir. Şiirlerinde mensubu oldukları tarikatların usul ve erkânlarını açıkça ifade etmişlerdir.

Mihrî Hatun, Halvetiyye tarikatı, Şeref, Leylâ Hanım ve Tevhîde Hanım Mevleviyye, Âdile Sultan ise Nakşibendiyye tarikatı mensubu olup divanlarında çeşitli vesilelerle mutasavvıflara değinmişlerdir. Âdile Sultan, divanında “*Der Vâsf-ı Pirân-ı İsnâ Aşer Kuddise Sîrrâruhüm*” başlıklı şiirinde diğer kadın şairlerimizin divanlarında raslamadığımız isimleri zikretmiştir.

Divanlarda kendisine en çok yer verilen mutasavvıf Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'dir. Mevlevî olan Şeref Hanım, Leylâ Hanım ve Tevhîde Hanım'ın Mevlânâ'yı konu edindikleri manzumelerinin satırlarında, adeta sema yapan Mevlevî dervişleri gibidirler. Şairler ilahî aşkı terennüm ettikleri satırlarda Mevlânâ'nın manevî şahsiyetini övmekte, ondan himmet istemekte ve tarikatlarına olan bağlılıklarını içten, lirik dille satırlara dökmetedirler.

Nakşibendiyye tarikatı mensubu Âdile Sultan, divanında “*Der Vâsf-ı Hazret-i Pir Muhammed Bahâe’-d-din Nakş-Bend (K.s)*” başlıklı şiirinde şeyhi sayesinde irşad olduğunu anlatıp, tarikatının usul ve erkânlarını samimi ve sade bir dille anlatmıştır.

Halvetî tarikatı mensubu Mihrî Hatun ise divanında Allah’a olan aşkını dile getirmek için mutasavvıflardan yalnızca Hallâc-ı Mansûr’a telmihte bulunmuştur. Diğer mutasavvıfları, hatta daha da önemlisi mensubu olduğu Halvetiyye tarikatı kurucusu Ömer el-Halveti’den bahsetmemiştir.

Fıtnat Hanım, mutasavvıflardan yalnızca İbrahim Ethem ve Bâyezid-i Bistâmî’ye birer beyitinde memduhu övmek için yer vermiş, bu mutasavvıfların manevi şahsiyetlerine değinmemiştir.

Kadın şairlerden Fıtnat Hanım’ın tespit edilen dinî şahsiyetlerden çok azını divanında zikrettiği görülmektedir. Divanının büyük bir bölümü yaşadığı döneme dair bilgilerin yer aldığı tarihlerden oluşmakta olup divan şiiri sanatına dair her yapıyı ustaca kullanmışken, dinî ve tasavvufî unsurlara pek değinmemiştir. Kaynaklarda Fıtnat Hanım’ın herhangi bir tarikat mensubiyeti belirtilmemiş olup bu durumun, dinî şahsiyetlere yaklaşımını belirleyen en önemli etken olduğu söylenebilir.

Kadın şairler divanlarında dinî şahsiyetlere hem klasik şiirdeki kullanım şekilleriyle yer vermişler hem de manevi şahsiyetleri hakkında bilgi verip onlara övgüde bulunan yaklaşımlar sergilemişlerdir. Bu yaklaşımlarda yaşadıkları dönemin sosyo-kültürel şartlarının, bulundukları ilmî ve edebî çevrenin, kendi yaşam hikâyelerindeki olayların yansımaları da görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abbasoğulları, Gülcan, “Leylâ Hanım’ın Hayatı ve Divanı’nda Sevgiliye Yapılan Umûmî Hitaplar”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 2014, 146-164.
- Açık, Kerim, “Muhyiddin İbnu’l-Arabî’nin Menkabetu Mevlidi’n-Nebî İsimli Mevlidi ve Edebî Tenkitli Metni”, *Ekev Akademi Dergisi*, 19 (62), 2015, 677-716.
- Açık, Nilgün, *Divan Edebiyatı’nda Mevlevîlik Etkisi ve Mevlevî Şairler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Malatya 2002.
- Akgün, Ömer Faruk, “Fıtnat Hanım”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, XIII, 39-46.
- Akkaya, Hüseyin, “Süleyman (Türk Edebiyatı)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 60-62.
- Akkuş, Ahmed, *Yazıcıoğlu Muhammed ve Muhammediye Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı, Rize 2010.
- Aktaş, Hasan, *Çağdaş Türk Şiirinde Peygamberler*, (1.Basım), Yort Savul Yayınları, Edirne 2006.
- Akün, Ömer Faruk, “Fıtnat Hanım”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, XIII, 39-46.
- Akyol, İbrahim, “Âdile Sultan Divanı’nda Nazım Şekilleri İle İlgili Problemler”, *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (3), 2015, 1-10.
- Albayrak, Nurettin, “Hamzanâme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, XV, 516-517.
- Albayrak, Nurettin, “İbrâhim b. Edhem”, (Edebiyat) *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXI, 295-296.

- Algar, Hamid, “Bahâeddin Nakşibend”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, IV, 458-460.
- Algül, Hüseyin, “Ebû Eyyûb El-Ensârî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, X, 123-125.
- Algül, Hüseyin, “Hamza”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, XV, 500-502.
- Alkan İspirli, Serhan, *Kadın Divan Şairleri ve Geleceğin Uzantısı*, (1. Basım), Salkımsöğüt Yayınları, Ankara 2007.
- Almaz, Hasan, *Bakü'den Anadolu'ya Yansıyan Işık Halvetî Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî'nin Hayatı ve Eserleri*, Nüsha Yayınları, Ankara 2007.
- Araz, Rıfat, “Hz. İbrahim'in Mucizevî Hayatından, Türk Şiirine Yansımalar”, *Mürekkep, Kültür Sanat Edebiyat Serisi 2*, 5 (Ağustos 2007), 38-41.
- Arslan, Mehmet, *Leylâ Hanım Divanı*, (1.Basım), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.
- Arslan, Mehmet, *Mihri Hâtun Divânı*, (1.Basım), T.C. Amasya Valiliği, Amasya 2007.
- Arslan, Mehmet, “Şeref Hanım”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 550.
- Arslan, Mehmet, *Şeref Hanım Dîvânı*, (1. Basım), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.
- Arslan, Mehmet ve Erdoğan, Mehtap, *Kerbela Mersiyeleri*, Grafiker Yayınları, Ankara 2009.
- Artun, Erman, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, (2. Basım), Akçağ Yayınları, Ankara 2002.
- Aruçi, Muhammed, “Ülû'l-Azm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, XLII, 294-295.
- Atasoy, Ümran, *Âdile Sultan ve Tevhîde Hanım Divanlarında Üslup*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul 2019.
- Atik Gürbüz, İncinur, “Kerbela Şehidinden Sevgili İmgesine: Hz. Hüseyin”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 64, 2012, 129-146.

- Atik Gürbüz, İncinur, “Osmanlı Metinlerinde Hz. Dâvûd”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9 (21), 2020, 63-96.
- Atik Gürbüz, İncinur, “Osmanlı Şiirinde Terziler”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10 (16), 2015, 159.
- Ayan Nizam, Elif, “Divan Şiirinde Hz. Hasan”, Necmiye Özbek Arslan- Fazile Eren Kaya (Ed.), *Klasik Türk Edebiyatında Ehl-i Beyt*, (ss. 211-265), Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım, Çanakkale 2023.
- Aycan, İrfan, “Mervân I”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, 225-227.
- Aydın, Dilara, “Klasik Türk Şiirinde Dûvâz-Dehler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 103, 2022, 261-281.
- Aydın, Şadi, “Divan Edebiyatında Ehl-i Beyt” *Doğu Araştırmaları Dergisi*, (8) 2011, 23-36.
- Aydınlı, Abdullah ve Çakan, İsmail Lütfi, “Aşere-i Mübeşşere” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, III, 547.
- Azamat, Nihat, “Âdile Sultan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, I, 382-383.
- Azamat, Nihat, “Hacı Bayram Veli”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, XIV, 442-447.
- Babür, Yusuf, “Divan Şiirinde İlk Dönem Bazı Veli ve Mutasavvıflar” *Türkiyat Mecmuası*, 31 (1), 2021, 123-157.
- Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, I-II*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- Bars, Mehmet Emin, “Tasavvufî Türk Edebiyatında Veysel Karanî”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (20), 2018, 306-324.
- Bayram, Bülent, Pehlivan, Gürol ve Dörtbudak, Mehmed Veysi, *Osmanlı Taşrasında Kadın, Şair, Mevlevî Olmak Tevhîde Hanım ve Divanı*, (1. Basım), Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa 2006.

- Bayramoğlu, Fuat, *Hacı Bayram Velî, Yaşamı, Soyu, Vakfı, I-II*, (1. Basım), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.
- Bektaş, Hüseyin, *Veysel Karanî*, (1. Basım), Zafer Matbaası, İstanbul 1985.
- Beyânî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, (Haz.: Aysun Sungurhan), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.
- Biray, Hikmet, ve Sarı, Mehmet, *İbrahim bin Ethem Kısası*, (1. Basım), Medrese Kitabevi, Afyon 1995.
- Bolay, Süleyman Hayri, “Âdem” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, I, 358-363.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri, I-II*, İstanbul, 1333.
- Canım, Rıdvan, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, (2. Basım), Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2018.
- Cebecioğlu, Ethem, “Avârifü'l-Ma'arif”, *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf*, Ankara 2004, 5 (12), 239-264.
- Cebecioğlu, Ethem, “Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (560/1165-638/1240) Hayatı ve Eserleri”, *Tasavvuf / İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1)*, 9 (21), 2008, 9-25.
- Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayram Veli*, (1.Basım), Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara 1991.
- Ceyhan, Adem, “Ahmed Muhtar Bey'in “Şâir Hanımlarımız” İsimli Eseri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 8, 2000, 299-350.
- Ceylan, Semih, “Şems-i Tebrîzî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2010, XXXVIII, 511-516.
- Çağlayan, Bünyamin, *Kerbela Mersiyeleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.
- Çakın, Mehmet Burak, “Hz. Mûsâ Kısası'nın XVI. Yüzyıl Klasik Türk Şiiri'ne Yansıması”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 2020, 115-124.

- Çalka, Mehmet Sait, “Yazıcıoğlu Mehmed’in Muhammediye’sine Yazılmış Bir Nazire: Yûsuf Bin Sultan Şah’ın Muhammediye’si”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 4 (8), 2018, 65-83.
- Çatak, Adem, *Şihâbeddin Sühreverdî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, (1.Basım), Afşar Matbaası, 2012.
- Çavuşoğlu, Ali “İslamî Türk Edebiyatının İlk Ürünlerinde Hulefâ-yı Râşidîn”, *İSTEM* 3 (6), Aralık 2005, 237-244.
- Çeçen, Halil, *Fıtnat Hanımın Hayatı, Sanatı ve Divanı*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Malatya 1996.
- Çelebi, İlyas, “Hızır” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, XXVII, 406-409.
- Çelebioğlu, Âmil, “Ahmed Bîcan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1998, II, 49-51.
- Çelik, Ramazan, *Türk Edebiyatında İbrâhîm Bin Edhem Velâyet-Nâmeleri ve Adanalı Seyyid Nevruz’un Velâyet-Nâme-i İbrâhîm Edhem’i (İnceleme-Metin-İndeks)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Kayseri 2022.
- Demirbağ, Ömer, “Klasik Şiirimizde Hallâc-ı Mansûr”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 2018, 1-12.
- Demirci, Mehmet, “Desûkî, İbrâhîm b. Abdülazîz” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, IX, 212-213.
- Demirçay, Veyis, *Sultan Veled Divanı*, (1. Basım), Demavend Yayınları, İstanbul 2016.
- Demirkazık, Hacı İbrahim ve Samancı, Metin, “Me’debü’l-Fuzalâi’l-Ârifin:Âbdülmecîd Bin Şeyh Nasûh Et-Tosyevî’nin (ö. 1588?) Dört Büyük Halife Menakıbnamesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 30, 2023, 445-485.
- Elmalî, Hüseyin, “Hassân b. Sabit”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, XVI, 399-402.

- Eren, Ali, *Yemen İllerinde Veysel Karânî Hazretleri*, (1. Basım), Yasin Yayınevi; İstanbul 2011.
- Ergun, Pervin, *Halk Anlatımlarında Hızır*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1993.
- Erünsal, İsmail E., “Mihri Hâtun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, XXX, 37-38.
- Fatîn Davud, *Hâtimetü'l- Eş'âr (Fatîn Tezkiresi)*, (Haz.: Ömer Çiftçi), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.
- Fayda, Mustafa, “Ebû Bekir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, X, 101-108.
- Fayda, Mustafa, “Fârûk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995 XII, 176-177.
- Fayda, Mustafa, “Hulefâ-yı Râşidîn” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, XVIII, 324-338.
- Fayda, Mustafa, “Ömer”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, XXXIV, 44-51.
- Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Çev.: Süleyman Uludağ), (1. Basım), Mavi Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Fırlı, Ethem Ruhi, “Ali” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, II, 371-374.
- Fırlı, Ethem Ruhi, “Hasan” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, XVI, 282-285.
- Fırlı, Ethem Ruhi, “Hünkâr Hacı Bektaş Velî (Hayatı ve Eserleri)”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 8 (23), 1996, 317-336.
- Fırlı, Ethem Ruhi, “Hüseyin” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 518-521.
- Fırlı, Ethem Ruhi, “İsnâaşeriyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, 142-147.

- Fidan, Mehmet Emin, *Abdûlmecîd Hânî, Hadâiku'l-verdiyye (Nakşî Şeyhleri)*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, (Haz.: Mustafa İsen), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.
- Gemici, Sabiha, *Mihri Hâtun Divanı Karşılaştırmalı Metin Cümle Yapısı ve Cümle Türleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Balıkesir: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.
- Göçgün, Önder, “Bir Mevlevî Şair Şeref Hanım”, Milli Mevlâna Kongresi, (Tebliğler), Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1987.
- Gökdemir, Atila ve Dikmen, Melek, “Kadın Divan Şairlerinin Kaleminden Hz. Fâtıma”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (66). 2019, 76-83
- Görgün, Hilal, “Mısır (Osmanlı Dönemi)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, XXIX, 577-584.
- Güftâ, Hüseyin, “Divan Şiirinde İlim ve İrfan Timsâli Hz. Ali”, *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, 8 (24), 2002, 69-111.
- Gülpınarlı, Abdülbaki, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik*, (1. Basım), İnkılap Kitabevi, İstanbul 1953.
- Gülpınarlı, Abdülbaki, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, (1. Basım), İnkılap Kitabevi, İstanbul 1997.
- Gültekin, İbrahim, “Kasidelerde Hz. Ali ve Hz. Ali'ye Dair Unsurların Kullanımına Yönelik Tespit ve Değerlendirmeler”, *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 62, 2012, 17-44.
- Gündüz Şinasi, “Şit” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXIX, 214-215.
- Güven, Mustafa Salim, *Ebu'l Hasan Şâzilî ve Şâzilîyye*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, İstanbul 1999.
- Hacı Beg-zade Ahmed Muhtar, “Şair Hanımlarımızdan”, İstanbul, 1311.

- Hacıgökmen, Mehmet Ali, “Mevlâna Celaleddin-i Rumî’nin Selçuklu Sultanları ile İlişkileri” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 36, 2014, 115-135.
- Hançabay, Halil İbrahim, “Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Hasan’ın Halifeliği”, *İslami İlimler Dergisi*, 14 (2), 2019, 227-255.
- Harman, Ömer Faruk, “Davud”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, IX, 21-24.
- Harman, Ömer Faruk, “İdris” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXI, 478-480.
- Harman, Ömer Faruk, “İlyas”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXII, 160-162.
- Harman, Ömer Faruk, “İsmail”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, 76-80.
- Harman, Ömer Faruk, “Lokman” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVII, 205-206.
- Harman, Ömer Faruk, “Nûh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2007, XXXIII, 224-227.
- Harman, Ömer Faruk, “Yâkub”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 274-276.
- Havlioğlu, Didem Z., “On the Margins and between the Lines: Ottoman Women Poets from the Fifteenth to the Twentieth Centuries”. *Turkish Historical Review*. 1 (1), Leiden 2010, 25-54.
- Havlioğlu, Didem, “Valideler, Hemşireler, Kerimeler: Osmanlı Şiirinde Kadınlararasılık”, *Tuba /Jts*, 34 (2), 2010, 105-113.
- İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri, I-IV*, Dergah Yayınları, İstanbul 1998.
- İpekten, Haluk, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, (1. Basım), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996.
- İsen, Mustafa ve Bilkın, Ali Fuat, *Sultan Şairler*, (1. Basım), Akçağ Yayınları, Ankara: 1997.

- Kalkandelen, A. Hilal, “Fars Edebiyatında Behlûl Hikâyeleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 2012, 47-64.
- Kandemir, Mehmet Yaşar, “Fâtıma” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, XII, 219-223.
- Kaplan, Mahmud, “Divan Şiirinde Hazret-i Muhammed” *Yeni Asya Köprü Dergisi*, Bahar (74), 2001. <https://www.koprudergisi.com/bahar-2001/divan-siirinde-hazret-i-muhammed/>, (Erişim tarihi 09.09.2024).
- Kaplan, Yunus, “Destân-ı Veysel Karânî”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (5), 2008, 379-397.
- Kara, Mustafa, “Ahmed el-Bedevî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, II, 47-48.
- Kara, Mustafa, *Dervişin Hayatı, Sûfinin Kelâmı Hal Tercümeleri-Tarikatlar-Istılahlar*, (1. Basım), Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.
- Karaaslan, Aslıhan, “Abdülkâdir Geylânî, Fütûhu’l-Gayb: Âlemlerin Keşfi”, *Akademik İslam Araştırmaları Dergisi*, 8, 2020, 153-155.
- Karabacak, Mustafa, “Kur’an ve Hadis Bağlamında Hz. Davud’un Örnekliği” *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 5 (9), 2018, 191-192.
- Karaismailoğlu, Adnan, “Mevlânâ ve Hayatı”, *Mevlânâ Araştırmaları Derneği*, 13 Eylül 2014. <https://mevlanader.com/mevlana-ve-hayati/>, (Erişim tarihi: 05.09.2024).
- Kardaş, Sedat, “Divan Şiirinde Kötü Şahsiyetler”, *Turkish Studies Language and Literature*, 14 (3), 2019, 1253-1281.
- Keleş, Reyhan, “Âdile Sultan’ın Şiirlerinde Dinî Hassasiyet” *Uluslararası İslam ve Kadın Çalıştayı: 9 Haziran 2018- Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, (ss. 373-399), Iğdır Üniversitesi Yayınları, Iğdır 2018.
- Kemikli, Bilal, *Şiir ve İrfan*, (1. Basım), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.
- Kılıç, Cevdet, “Hacı Bayram Veli’de İnsanın Ontolojik Varlığı ve Olgunlaşma Süreci”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 7 (16), 2006, 41-63.

- Kılıç, Mahmut Erol, “Muhyiddin İbnül-Arabî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, XX, 493-495.
- Kılıç, Mahmut Erol, *Muhyiddîn İbnu'l Arabî'de Varlık ve Mertebeleri (Vücûd ve Merâtibul Vücûd)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, İstanbul 1995.
- Kılıç, Ünal, “Yezîd I”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 513-514.
- Kiraz, Seydi, “Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsâ” *Ekev Akademi Dergisi*, (60), 2014, 261-280.
- Koçin, Abdulhakim, “Divan Şiirinde Hz. İsâ”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (19), 2009, 69-104.
- Kolay, Arif, “Hayırsever, Dindar, Nazik ve Şâire Bir Padişah Kızı: Âdile Sultan”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 12 (2), 2017, 1-33.
- Kök, Bahattin, “Hassân b. Sabit'in, Şiirleriyle İslam'a Hizmetleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 1986, 123-139.
- Köksal, M. Asım, *Peygamberler Tarihi I-II*, (18. Basım), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013.
- Kurşun, İlâhe M., “Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin Seyr u Sülûk Anlayışı”, *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1), 2023, 14-28.
- Kurt, Aynur, “Türk Edebiyatında Çehâr-Yâr-ı Güzîn: Abdî'nin Fezâil-i Hulefâ-i Râşidîn ve Haşâil-i Çehâr-Yâr-i Güzîn Adlı Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (III) 2015, 107-126.
- Kuşeyri, Abdülkerim, *Kuşeyri Risalesi*, (Haz.: Süleyman Uludağ), (1. Basım), Dergâh Yayınları, İstanbul 1978.
- Küçükkaya, Mahmut Askeri, İbn Battûta Seyahatnamesinde Şâzeliyye Tarikatı ve Adı Geçen Dervişleri, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11 (2), 2020, 693-708.

- Lâtîfî, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsıratü’n-Nuzamâ (Tenkitli Metin)*, (Haz: Rıdvan Canım), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2018.
- Levend, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, (4.Basım), Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- Levend, Agâh Sırrı, *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı*, (1. Basım), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1962.
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmâni, I-VI*, İstanbul, 1311.
- Mehmed Zihnî, *Meşâhirü’n-Nisâ, I-II*, İstanbul, 1295.
- Mehmet Nâil Tuman, *“Tuhfe-i Nâilî” Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri, I-II*, (Haz.: Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı), Ankara 2001.
- Menteşe, Güngör Levent, “Seyyid Yahyâ-yi Şîrvânî ve Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Doğu Araştırmaları*, 21, 2020, 32-56.
- Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri*, (Haz.: Cemal Kurnaz), (1. Basım), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- Muhammed El-Bulkini, *Dört Kutbun Gizemli Dünyaları (Abdülkadir-i Geylani-Ahmed Er-Rifâi-Ahmed El-Bedevi-İbrahim Ed-Desuki)*, (Çev.: Naim Erdoğan), (1. Basım), Ocak Yayınları, İstanbul 2002.
- Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi I-II*, (Çev.: Salih Tuğ), İrfan Yayınları, İstanbul 1966, 36, 39.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Hacı Bektâş-ı Velî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, XIV, 455-458.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *İslam Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, (1.Basım), Timaş Yayınları, İstanbul 2019.
- Onay, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Mili Eğitim Bakanlığı Yayınları, (2. Basım), İstanbul, 2004.
- Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ, I-V*, (Haz.: Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006.

- Önay, Yılmaz, *Klasik Türk Şiirinde “Hızır”*, (1. Basım), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2021.
- Öngören, Reşat, “İbrâhim b. Edhem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXI, 293-295.
- Öngören, Reşat, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, XXIX, 441-448.
- Öngören, Reşat, *Osmanlılar’da Tasavvuf-Anadolu’da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, (1. Basım), İz Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Öz, Mustafa, “Ehl-i Beyt”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994, X, 498-501.
- Öz, Mustafa, “Şîa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXIX, 111-114.
- Özdemir, Abdurrahman, “Peygamber Şairi Hassân b. Sâbit ve Divanı”, *İSTEM*, 2 (4), 2004, 201-218.
- Özdemir, Hikmet, *Âdile Sultan Divanı*, (1. Basım), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- Özel, Ahmet Murat, “Şâzelî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XVIII, 385-387.
- Özgeriş, Mutlu Melis, “Arşî Divanı’nda Bektaşîlik ve Hacı Bektaş Velî ile İlgili Bazı Tespitler”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Özel Sayısı*, 2021, 75-90.
- Özköse, Kadir, “Hacı Bayram-ı Velî ve Yaşadığı Döneme Tesiri”, *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 5 (12), 2004, 53-72.
- Öztürk, Ergün, *Ahmed Er-Rifâi ve Rifâiyye Tarikatı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Konya 2021.
- Öztürk, Nuran, “Farklı İki Mesnevide Hz. Muhammed’in Veysel Karanî Övgüsü”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 2018, 254-280.

- Pala, İskender, “Müht-i Süleyman”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, XXXI, 523-525.
- Pala, İskender, “Tûfan” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2012, XLI, 322-323.
- Pala, İskender, “Adlî Kızı Âdile”, *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, 45, 1997, 23-25
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, (13. Basım), Kapı Yayınları, İstanbul 2004.
- Palabıyık, Muhammed Hanefî, “Hz. Ömer’in Müslüman Oluşu”, *Ekev Akademi Dergisi*, 12 (37), 2008, 137-148.
- Rıhtım, Mehmet, “Yahyâ-yı Şîrvânî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 264-266.
- Sarıkaya, Erdem, “Şeref Hanım’ın Yazıcıoğlu Mehmed ve Ahmed-i Bî-Cân Kasideleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, 23, (77), 2019, 77-90.
- Sarıkaya, Meliha Yıldırım, “Türk-İslam Edebiyatında Ehl-i Beyt ve Muadili Kavramları Şiire Taşıma Geleneği”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32 (1), 2007, 89-126.
- Sehî Beg, *Heşt Bihişt*, (Haz.: Halûk İpekten, Günay Kut, Mustafa İsen, Hüseyin Ayan, Turgut Karabey), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.
- Sevgi, H. Ahmet, “Hüsâmeddin Çelebi” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 512.
- Sona, Fatih, “Klasik Türk Şiirinde İlyas Peygamber”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 2017, 50-63.
- Soruklu, Neslihan, *Hızır Kültü: İnanişlarda ve Sözlü Edebiyatta Hızır*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2018.
- Şeker, Mehmet Yavuz, “Vahdet-i Vücûd Ekolü Öncesi Sûfilerin Tevhîd Konusundaki Pozisyonları: Bâyezîd-i Bistâmî’nin Tevhîd Anlayışı”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (4), 2016, 1083-1102.

Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l- A'lâm*, I-VI, İstanbul, 1311.

Tahralı, Mustafa, “Ahmed Er-Rifâî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, II, 127-130.

Tahralı, Mustafa, “Rifâiyye” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, XXXV, 99-103.

Tatçı, Mustafa ve Akdemir, Ümit, *Pîr-i Halvetî Seyyid Yahya-yı Şirvanî Kitabı*, (1. Basım), H. Yayınları, İstanbul 2018.

Tek, Abdurrezzak, “Sa‘dilik ve Sa‘diyye Kültürünün Bursa’daki Temsilcileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 2009, 225-246.

Terzi, Merve, *19. Yüzyıl Türkçe Dîvânlarında Hz. Ömer*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2023.

Tosun, Necdet, “Nakşibendiyye (Âdâb ve Erkân)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 342-343.

Tosun, Necdet, “Veysel Karanî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 74-75.

Tökel, D. Ali, *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*, (2. Basım), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.

Tunç, Semra, *Divan Şiirinde Hz. İbrâhîm ve Ades (Mercimek) Kıssasına Dâir*, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (17), 2005, 123-131.

Tural, Sacettin, “Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Hz. Âdem ve İlk Günah”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, 14, 2002, 183-195.

Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1980.

Uludağ, Süleyman, “Abdülkâdir-i Geylânî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, I, 234-239.

Uludağ, Süleyman, “Âl-i Abâ” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989 II, 306-307.

- Uludağ, Süleyman, “Behlûl-i Dâna”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, V, 352-353.
- Uludağ, Süleyman, “Bâyezîd-i Bistâmî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, V, 238-241.
- Uludağ, Süleyman, “Hallâc-ı Mansûr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, XV, 377-381.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, (2. Basım), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005.
- Uzun, Mustafa İsmet, “İbrahim (Türk Edebiyatı)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXI, 272-273.
- Uzun, Mustafa İsmet, “İsmail, (Türk Edebiyatı)” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, 80-82.
- Uzun, Mustafa İsmet, “Lokman, (Türk Edebiyatı)” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVII, 206-208.
- Uzun, Mustafa İsmet, “Muhammed (Türk Edebiyatı)” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, XXX, 455-457.
- Uzun, Mustafa İsmet, “Ya’kûb (Türk Edebiyatı)” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 276-277.
- Uzun, Mustafa İsmet, “Yazıcıoğlu Mehmed”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, XLIII, 362-363.
- Uzun, Şerife, “Bir Kadın Şairin Dilinden Hz. Mevlânâ, Mevlevîlik ve Mesnevî-i Şerîf”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (37), 2015, 266-277.
- Ülken, Hilmi Ziya, *İslam Felsefesi-Kaynakları ve Tesirleri-Eski Yunandan Çağdaş Düşünceye Doğru*, (1. Basım), Cem Yayınevi, İstanbul 1993.
- Ünver, İsmail, “Leylâ Hanım”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, XXXVII, 157.
- Üstüner, Kaplan, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, (1. Basım), Birleşik Yayınevi, Ankara 2007.

- Vanlı, Murat, *17. Yüzyıl Türk Şiirinde Tasavvuf Telakkisi*, (1. Basım), Gece Akademi, Ankara 2019.
- Varışlısoy, Ayşe, *İbrahim Ed-Desûkî ve Desûkiyye Tarikatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, İstanbul 2018.
- Velikâhyaoğlu, Nazif, *Sümbüliyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi*, (1. Basım) Çağrı Yayınları, İstanbul 1999.
- Vural, Emre, “Kerbelâ’nın Bed Suretleri”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 12 (3), 2023, 990-1008.
- Yazıcı, Tahsin, “Fetihten Sonra İstanbul’da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sümbül Sinan ve Merkez Efendi”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi* 2, 1956, 87-113.
- Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, (1. Basım) Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008.
- Yıldırım, Yusuf, “Edebiyatımızda Hz. Ebubekir”, Ali Aksu (Ed.), *Hazreti Ebu Bekir*, (ss. 234-240), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, Sivas 2019.
- Yıldırım, Yusuf, “Klasik Fars Şiirinde Hz. Osman”, Ali Aksu (Ed.), *Hz. Osman*, (ss. 383-396), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, Sivas 2020.
- Yılmaz, Ahmet, “Son Divân Şâirlerimizden Şeref Hanım ve Münâcâtları”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10, 2000, 201-215.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (1. Basım), Ensar Yayınları, İstanbul 1994.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, “Sühreverdî, Şehâbeddin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 40-42.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, *Gönül Erleri -Kırk Veli-*, (1. Basım), Erkam Yayınları, İstanbul 1991.
- Yiğit, İsmail, “Osman”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, XXXIII, 438-443.
- Yücer, Hür Mahmut, “Sa‘deddin el-Cebâvî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, XXXV, 387-388.

Yücer, Hür Mahmut, “Sa‘diyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, XXXV, 410-413.

Yücer, Hür Mahmut, “Sünbül Sinan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XVIII, 135-136.

Yüksel, Ahmet Turan, “Ubeydullah b. Ziyâd”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, XLII, 29-30.

Zavotçu, Gencay, *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, (2.Basım), Umuttepe Yayınları, İzmit 2018.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Ümmü Gülsüm UYANIK
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	